

Republika e Kosovës
Republika Kosova - Republic of Kosovo
Qeveria - Vlada - Government
Ministria e Industrisë, Ndërmarrësisë dhe Tregtisë
Ministarstvo Industrije, Preduzetništva i Trgovine - Ministry of Industry,
Entrepreneurship and Trade

STRATEGIJA INDUSTRIJSKOG RAZVOJA I PODRŠKE POSLOVANJU 2030

(“INDUSTRIJSKA POLITIKA”)

Priština, Kosovo
April, 2023

PREGLED SADRŽAJA

AKRONIMI	4
REZIME	5
1. UVOD	7
2. METODOLOGIJA	8
3. POZADINA	9
3.1. Analiza industrijskih performansi	9
3.1.1. Ekonomska dimenzija	9
3.1.2. Socijalna dimenzija	17
3.1.3. Dimenzija zaštite životne sredine	19
3.1.4. Domaći prirodni resursi	21
3.2. Rezime analize problema	22
4. USKLAĐIVANJE NSR-A I VIZIJA INDUSTRIJSKE POLITIKE	23
4.1. Usklađenost sa NSR i doprinos strateškim ciljevima	23
4.2. Rezime o usklađivanju NSR-a	26
4.3. Vizija i misija	26
5. CILJEVI I PODCILJEVI INDUSTRIJSKE POLITIKE	26
5.1. Ciljevi politike	26
5.1.1. Cilj 1: Proširenje industrijske proizvodnje	27
5.1.2. Cilj 2: Smanjenje industrijskog trgovinskog deficita	28
5.1.3. Cilj 3: Stvaranje sveobuhvatnog i boljeg zapošljavanja	28
5.1.4. Cilj 4: Olakšavanje zelene industrije	29
5.1.5. Cilj 5: Maksimizovanje domaće dodane vrednosti	30
5.1.6. Kompromisi između ciljeva	31
5.1.7. Indikatori i ciljevi za ciljeve	31
5.2. Podciljevi	32
5.2.1. Podciljevi i opšta logika intervencije	32
5.2.2. Podciljevi u okviru Cilja 1: Proširenje industrijske proizvodnje	34
5.2.2.1. Olakšanje pristupa finansijama za domaće proizvođače	34
5.2.2.2. Povećanje ulaganja u proizvodnju	35
5.2.2.3. Ubrzati digitalizaciju u proizvodnji	36
5.2.2.4. Povećati kvalitet i međunarodno priznat sertifikat proizvoda	36
5.2.3. Podciljevi u okviru Cilja 2: Smanjenje industrijskog trgovinskog deficita	37
5.2.3.1. Podrška preduzećima da iskoriste svoj izvozni potencijal	38
5.2.3.2. Diversifikacija izvoznih tržišta	38
5.2.3.3. Zamena uvoza poluproizvoda i finalnih proizvoda lokalnom proizvodnjom i promocijom lokalnih proizvoda	39

5.2.4.	Podciljevi u okviru Cilja 3: Stvaranje sveobuhvatnog i boljeg zapošljavanja	40
5.2.4.1.	Poboljšati kvalifikaciju i sertifikaciju tehničke radne snage i menadžera kompanije	41
5.2.4.2.	Promovisanje dostojnog stvaranja radnih mesta u industrijama	42
5.2.4.3.	Integracija žena i mladih na tržište rada	43
5.2.5.	Podciljevi u okviru Cilja 4: Olakšavanje zelene industrije	44
5.2.5.1.	Podrška preduzećima da povećaju recikliranje i cirkularnost u proizvodnji	44
5.2.5.2.	Podrška proizvodnji i potrošnji zelenih proizvoda	45
5.2.5.3.	Podrška tehnološkoj nadogradnji sa fokusom na povećanje energetske i materijalne efikasnosti	46
5.2.6.	Podciljevi u okviru cilja 5: Maksimiziranje Dodatka Domaće Vrednosti	47
5.2.6.1.	Povećati Udeo Domaćih Inputa u Proizvodnji	47
5.2.6.2.	Poboljšati inovaciju proizvoda Ka proizvodima sa većom dodatom vrednošću ...	48
5.2.6.3.	Jačanje veza sa domaćim pružaocima usluga vezanih za industriju	49
5.2.7.	Pokazatelji i ciljevi za podciljeve	50
6.	PRIORITETNI SEKTORI	53
7.	PRIORITETNE AKCIJE POLITIKE INDUSTRIJSKE POLITIKE	56
8.	ARANŽMANI ZA SPROVOĐENJE, PRAĆENJE I IZVEŠTAVANJE	59
9.	BUDŽETSKI UTICAJ	60

AKRONIMI

B2B	Business-to-Business
CBK	Centralna Banka Kosova
CEFTA	Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini
CO ₂	Ugljen-dioksid
EIU	Obaveštajna jedinica Ekonomista
EQuIP	Unapređenje kvaliteta industrijskih politika
ESPN	Evropska mreža socijalne politike
EU	Evropska unija
DSU	Direktna strana ulaganja
BDP	Bruto domaći proizvod
BFOK	Bruto formiranje osnovnog kapitala
GIZ	Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit
VK	Vlada Kosova
Ha	Hektara
IKT	Informaciona i komunikacijska tehnologija
ILO	Međunarodna organizacija rada
IP	Industrijska politika
PIS	Prava industrijske svojine
KAS	Kosovska agencija za statistiku
KKGF	Kosovski kreditno garantni fond
KRB	Kosovska Razvojna Banka
NORK	Nedelja održivog razvoja Kosova
PAK	Poreska administracija Kosova
KTEN	Kilotona ekvivalenta nafte
ARS	Anketa o radnoj snazi
M	Milion
MI	Ministarstvo nadležno za industriju
DVP	Dodana vrednost proizvodnje
NRCs	Nacionalni razvojni ciljevi
NSR	Nacionalna strategija razvoja
NPŠ	Nacionalni popis šuma
NO _x	Oksid azota
NUK	Nacionalna uprava za kvalifikacije
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
UP	Ured premijera
PKM	Paritet kupovne moći
I&R	Istraživanje i razvoj
COR	Ciljevi održivog razvoja
SIRPP	Strategija za industrijski razvoj i poslovna podrška
SO ₂	Sumpor oksid
USP	Ured za strateško planiranje
UNCTAD	Konferencija Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju
UNIDO	Organizacija Ujedinjenih nacija za industrijski razvoj
USAID	Američka agencija za međunarodni razvoj
WB	Svetska Banka
ZP6	Zapadni Balkan 6
WITS	Svetska integrisana trgovinska rešenja
WTO	Svetska trgovinska organizacija

REZIME

Strategija za industrijski razvoj i podršku poslovanju (SIRPP) 2030 (u daljem tekstu "Industrijska politika") je razvijena od strane Vlade Kosova (VK) da obezbedi okvir strateške politike za podsticanje industrijskog razvoja.¹ Izrada ovog strateškog dokumenta izražava značaj koji VK pridaje proizvodnom sektoru u postizanju strukturne transformacije privrede Kosova. Vizija industrijske politike Kosova je da će se „do 2030 Kosovska industrija transformisati u globalno integrisanu industriju koja je u stanju da proizvodi proizvode sa visokom dodatnom vrednošću i obezbedi pristojna zaposlenja“.

Industrijska politika je izrađena korišćenjem metodologije poznatu kao *Unapređenje kvaliteta industrijskih politika*, koja je dizajnirana da podrži zemlje u razvoju sveobuhvatne industrijske politike zasnovane na čvrstoj dijagnostici. Intervencionarna logika Industrijske politike razvijena je tako što su se, prvo, određivali relevantni strateški ciljevi Nacionalne strategije razvoja (NSR 2030) na koje bi pozitivno uticala rastuća industrijska baza. Drugo, na osnovu ovih usklađivanja sa NSR-om, formulisani su konkretni politički ciljevi industrijske politike. Treće, razumevanjem osnovnih nedostataka u strukturi industrijskih kapaciteta Kosova, mogle bi se identifikovati specifične promene (u daljem tekstu „podciljevi“) koje su potrebne za postizanje ciljeva industrijske politike. Četvrto, identifikovani podciljevi dali su osnovu za razvoj ključnih mera industrijske politike i ukupnog akcionog plana.

Ciljevi i podciljevi Industrijske politike identifikovani su na osnovu sveobuhvatne dijagnostike ekonomskih, društvenih i ekoloških performansi proizvodnog sektora. Iako stopa rasta BDP-a po glavi stanovnika nadmašuje svoje regionalne kolege, Kosovo i dalje ima najniži BDP po glavi stanovnika među šestorkom Zapadnog Balkana (ZP6). Kosovski proizvodni sektor ima nešto veću težinu u strukturi privrede u poređenju sa svojim regionalnim kolegama, ali nije postao pokretač ukupnog ekonomskog razvoja. Kosovo ima malu industrijsku bazu koncentrisanu na aktivnosti niske dodate vrednosti sa ograničenom izvoznom konkurentnošću i koncentrisanu na nekoliko izvoznih proizvoda i tržišta. U periodu od 2015 do 2020 godine, proizvodni sektor je otvorio oko 5.700 novih radnih mesta. Uprkos povećanju, zaposlenost u sektoru i dalje ostaje niska, čineći samo preko desetine ukupne zaposlenosti. Međutim, sektor je još uvek daleko od realizacije svog potencijala za otvaranje brojnih pristojnih radnih mesta. Kosovsko tržište rada u proizvodnji karakterišu niske plate, visoka neformalnost i najniže učešće žena od 16% u poređenju sa prosekom ZP6 od 37%. Dijagnostika je takođe otkrila da je kosovska industrija poboljšala svoju energetska efikasnost, ali sporijim tempom od svojih kolega u regionu, dok se intenzitet CO₂ u sektoru smanjuje nešto sporijim tempom od proseka ZP6 (koji ne uključuje Crnu Goru). Konačno, proizvodni sektor koristi obilne domaće prirodne resurse Kosova samo u ograničenim količinama.

Da bi se olakšalo razvijanje razvojnog potencijala proizvodnog sektora na Kosovu i doprinelo postizanju strateških ciljeva NSR 2030, Industrijska politika će slediti pet ciljeva politike: 1) proširenje industrijske proizvodnje; 2) smanjenje industrijskog trgovinskog deficita; 3)

¹Izrazi "industrija" i "proizvodnja" se u ovom dokumentu koriste kao sinonimi.

stvaranje sveobuhvatnog i pristojnog zapošljavanja; 4) podržavanje rasta zelene industrije; i 5) maksimizovanje domaće dodane vrednosti. Postizanje ovih ciljeva politike ovisi od značajnih promena koje treba napraviti u 16 različitih podciljeva, od poboljšanja pristupa finansijama i inovacijama proizvoda, preko podrške proizvođačima da se prošire na izvozna tržišta, do opremanja radne snage veštinama relevantnim za industriju, na poboljšanje postizanja zelenoj industriji, na povećanje udela domaćih inputa u proizvodnji..

Razvijeno je deset prioriternih mera politike kako bi se osiguralo da će se vizija stvaranja globalno integrirane industrije koja je u stanju proizvoditi proizvode visoke dodane vrednosti i osigurati pristojna radna mesta materijalizuje i na taj način pomoći da se proizvodni sektor pretvori u pokretač razvoj za zemlju. Ove prioritne akcije uključuju podršku uspostavljanju modernih industrijskih parkova sa ekološkim karakteristikama kako bi se privukle investicije i olakšala horizontalna i vertikalna saradnja među firmama; stvaranje nacionalnog objekta za sertifikaciju proizvoda kako bi se ubrzao prodor na međunarodno tržište, uključujući pomoćna tela za ocenjivanje usaglašenosti; povećanje Fonda za finansiranje izvoza Kosovskog kreditno-garantnog fonda (KKGf) kako bi se poboljšao pristup finansiranju za izvozno orijentisane proizvođače; unapređenje režima uvoznih tarifa za odabranu proizvodnu robu kako bi se smanjila velika zavisnost od stranih dobavljača i inputa; sprovođenje programa proizvodnje radne snage koji kombinuje subvencije za plate i i pripravnčki staž u preduzeću kako bi se rešio visok nivo nezaposlenosti među ugroženim grupama; stvaranje šeme kredita za veštine kako bi se poboljšale veštine među radnom snagom za više i bolje angažovanje u proizvodnji; podržavanje povećanih ulaganja u zelene tehnologije kroz kombinovanje zajmova i bespovratnih sredstava za poboljšanje efikasnosti i digitalizacije; unapređenje zakonodavstva o javnim nabavkama kako bi se obezbedili podsticaji za domaće i zelene proizvode; i nudi poreske olakšice za ulaganja u inovacije proizvoda kako bi se potaknule veće inovacije prema proizvodima sa višom dodanom vrednošću.

U zaključku, efikasnost industrijske politike će zahtevati usklađene akcije, trajnu posvećenost i blisku saradnju između VK, privatnog sektora i međunarodnih razvojnih partnera Kosova. Ključ za realizaciju vizije industrijske politike biće zajedničko razumevanje izazova, potencijala i prioriteta za promovisanje industrijskog razvoja na Kosovu. Ovaj strateški dokument ima za cilj da postavi temelje za ovu saradnju.

1. UVOD

Industrijska politika 2030 je strateški dokument koji ima za cilj da artikuliše opšti okvir za promovisanje industrijskog razvoja na Kosovu.

Istorijski gledano, industrijalizacija Kosova počela je 1960-ih do kasnih 1980-ih, sa Kosovskim kompanijama koje su integrisane u širi industrijski lanac vrednosti u bivšoj Jugoslaviju. Proizvodnja je stekla uporište na Kosovu kroz proizvodnju, između ostalog, automobilskih delova, proizvodnju baterija i obradu metala. Raspad bivše jugoslovenske federacije pratio je period brze deindustrijalizacije. U posleratnom periodu, Kosovo je doživelo samo slab industrijski razvoj i nedostajala mu je strateška industrijska politika koja bi vodila oporavak kosovskog proizvodnog sektora.

Po prvi put u post-nezavisnom periodu, Vlada Kosova (VK) je razvila posebnu industrijsku politiku. Odluka je vođena shvatanjem da je industrijski razvoj ključan za postepenu transformaciju Kosova u ekonomiju sa visokim prihodima i poboljšanje društveno-ekonomskog blagostanja građana Kosova. Verovatno više od većine sektora, proizvodnja ima visok potencijal za stvaranje značajne produktivnosti i povećanja vrednosti apsorbovanjem novih tehnologija i inovacija. Industrijski razvoj također može imati višestruke pozitivne razvojne implikacije izvan proizvodnog sektora. Zbog različitih veza sa drugim sektorima privrede, industrijski razvoj može stimulisati rast i razvoj u sektorima kao što su poljoprivreda i rudarstvo na Kosovu i u srodnim uslužnim industrijama. Čineći to, industrijski razvoj ima potencijal da postane važna pokretačka snaga za željenu strukturnu transformaciju Kosova ka modernoj rastućoj ekonomiji koja je dobro integrisana u globalnu ekonomiju i može da generiše socio-ekonomsko blagostanje kao što je navedeno u viziji Nacionalna strategija razvoja 2030.

Odluka Kosova da razvije modernu industrijsku politiku dobro se uklapa sa obnovljenim globalnim uvažavanjem industrijskog razvoja kao efikasnog alata za ekonomije sa niskim i srednjim prihodima da sustignu razvijene zemlje. U isto vreme, industrijska politika ponovo dobija na značaju u industrijalizovanom svetu kako bi olakšala tranziciju ka zelenoj i digitalnoj ekonomiji, kao i da bi ojačala razvoj strateški važnih industrija u određenoj zemlji. Globalni preporod industrijske politike temelji se na shvatanju da svaka željena strukturna transformacija zahteva značajne i dobro prilagođene vladine intervencije, usredsređene na blisku saradnju sa privatnim sektorom.

Ukratko, Industrijska politika 2030 nudi strateški okvir kosovskim kreatorima politike i razvojnim partnerima o tome kako da se olakša razvoj kosovskog proizvodnog sektora. Industrijska politika je usko usklađena sa NSR 2030, kao sveobuhvatnim strateškim dokumentom za nacionalni razvoj Kosova i, s obzirom na brojne veze, ugrađena je u širi set srodnih sektorskih politika.

Ovaj strateški dokument organizovan je u nekoliko sekcija. Odeljak 1 daje uvod u strateški dokument. Odeljak 2 predstavlja metodologiju korišćenu za izradu strateškog dokumenta. Odeljak 3 uvodi analizu industrijskog učinka Kosova, upoređujući performanse njegovog proizvodnog sektora u odnosu na njegove regionalne kolege i uzorne zemlje. Četvrti deo daje viziju i misiju industrijske politike, uključujući usklađivanje sa NSR. Odeljak 5 predstavlja

glavne ciljeve i podciljeve politike, uključujući glavne predviđene akcije politike. Odeljak 6 opisuje prioritetne sektore na osnovu procene njihovog prethodnog relativnog učinka. Odeljak 7 navodi glavne prioritetne akcije industrijske politike. Odeljak 8 opisuje sprovođenje, praćenje i aranžmane izveštavanja. Konačno, Odeljak 9 daje budžetski uticaj sprovođenja industrijske politike.

2. METODOLOGIJA

Industrijska politika je osmišljena pod okriljem radne grupe koju je poverila vlada, koja se sastoji uglavnom od predstavnika vlade, preduzeća, poslovnih komora i industrijskih udruženja. Glavnu odgovornost za izradu nacarta industrijske politike imala je grupa na tehničkom nivou pri Ministarstvu nadležnom za industriju (MI). Uz podršku eksterne ekspertize, tim za izradu je radio kroz različite faze od marta 2022. do decembra 2022. na izradi strateškog dokumenta. Razvoj industrijske politike je takođe blisko koordiniran sa Kancelarijom za strateško planiranje (KSP) Kancelarije premijera (KP), dok je sam dokument usklađen sa Uredbom VK br. 07/2018 o planiranju i izradi strateških dokumenata i delovanja Planovi.

Proces kreiranja industrijske politike strukturiran je prema metodologiji poznatoj kao *Unapređenje kvaliteta industrijskih politika* (EQuIP). EQuIP su razvili Organizacija Ujedinjenih nacija za industrijski razvoj (UNIDO) i Nemačka razvojna saradnja (GIZ) kako bi podržali zemlje u dizajniranju sveobuhvatnih industrijskih politika zasnovanih na dokazima koje se zasnivaju na dobro utemeljenoj dijagnostici.

Razvoj interventne logike industrijske politike prati četiri osnovna koraka kreiranja politike: Prvo, povezuje industrijsku politiku sa Nacionalnom razvojnom strategijom 2030, koja je uključivala određivanje na koje ciljeve NSR-a bi proizvodni sektor u razvoju najviše uticao. Drugo, prevodi ove veze u specifične i merljive ciljeve industrijske politike. Treće, identifikuje najrelevantnije industrijske pokretače (podciljeve) koji treba da poboljšaju svoj učinak kako bi se postigli ciljevi industrijske politike. I četvrto, razvija akcioni plan vladinih intervencija sa troškovima kako bi se ostvarila željena vizija industrijske politike.

Tokom izrade industrijske politike, tim za tehnički dizajn koji je predvodio MI se oslanjao na stručnost različitih specijalizovanih vladinih ministarstava i subjekata, sa kojima su se često konsultovali. U ključnim fazama procesa projektovanja, MI tim je predstavio glavne nalaze dijagnostike industrijskog učinka, logiku intervencije, kao i instrumente politike široj radnoj grupi, gde su aktivni doprinos primili vlada, privatni sektor i donatori. Štaviše, tehnički tim predvođen MI je takođe tražio aktivno učešće poslovne zajednice kako bi se identifikovane akcije politike bolje kontekstualizovali.

Svaki korak procesa kreiranja politike temelji se na sveobuhvatnoj dijagnostici. Analiza industrijskog učinka (vidi odeljak 3 i aneks 1), koji procenjuje ekonomske, društvene i ekološke performanse kosovskog proizvodnog sektora u poslednjih 10 godina, bio je kritičan za definisanje ciljeva industrijske politike, kao i za to kako bi takvi ciljevi obezbedili postizanje ključnih strateških ciljeva NSR 2030. Nadalje, analiza industrijskih kapaciteta (aneks 2)

informisao je o definiciji podciljeva. Dodatno, analiza izbora sektora (aneks 4) pomogao da se identifikuju one proizvodne industrije koje imaju najveći potencijal da doprinesu postizanju jednog ili više ciljeva industrijske politike. Ukupna industrijska dijagnostika bila je ključna za određivanje ne samo dizajna mera politike, već i za njihovo prilagođavanje specifičnim ciljnim grupama. Konačno, analiza postavljanja ciljeva (aneks 1) pomogla je da se odrede realni i na dokazima zasnovani ciljevi za ciljeve i podciljeve politike.

Industrijska dijagnostika performansi je kritičan deo procesa dizajniranja strategije. Uporedio je industrijsku performansu Kosova sa komparatorima ZP6 (Albanija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Severna Makedonija i Srbija) i Slovenijom i Estonijom, koji su korišćeni kao ambiciozni uzori. Podaci su dobijeni iz brojnih lokalnih izvora, uključujući Kosovsku agenciju za statistiku (KAS), Poresku upravu Kosova (PAK) i Centralnu banku Kosova (CBK), kao i iz međunarodnih izvora kao što su Svetska Banka (SB), UNIDO, Međunarodni Organizacija Rada (ILO), Svetska Integrisana Trgovinska Rešenja (WITS). S obzirom na ograničenu dostupnost i kvalitet nacionalnih podataka na Kosovu, dijagnostika delimično nije mogla da obuhvati dublje analize. Detaljan pregled drugih relevantnih nacionalnih i drugih strategija na nivou sektora i podsektora je takođe sproveden da bi se istražile horizontalne sinergije i osigurala opšta usklađenost i koherentnost politike

3. POZADINA

3.1. Analiza industrijskih performansi

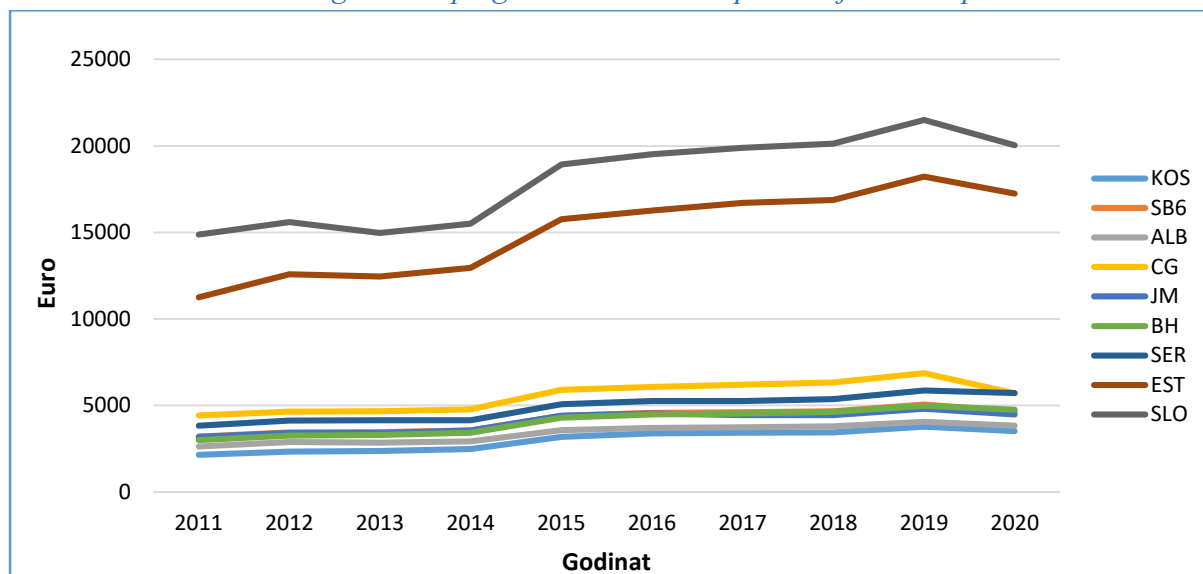
Brojne studije su istakle centralnu ulogu proizvodnje za ekonomski rast i razvoj. Dobro razvijen proizvodni sektor je od vitalnog značaja za postizanje visokog i održivog životnog standarda. Empirijska veza je dobro uspostavljena između stepena industrijalizacije i nivoa dohotka po glavi stanovnika, pri čemu je proizvodnja pokretač rasta produktivnosti, što je obeležje napredne ekonomije. Osim ekonomskih i društvenih efekata, proizvodni sektor može značajno uticati na životnu sredinu.

Ovaj odeljak služi ključnoj svrsi: pruža analizu problema o performansama kosovskog proizvodnog sektora u tri glavne dimenzije, što zauzvrat pruža važne smernice o tome kako strateški usmeriti industrijsku politiku Kosova. On pruža kratku procenu učinka kosovskog proizvodnog sektora u ekonomskoj, socijalnoj i ekološkoj dimenziji u protekloj deceniji, upoređujući se sa prethodno navedenim komparatorima.

3.1.1. Ekonomska dimenzija

Komparativno, Kosovo pokazuje najniži ukupni ekonomski učinak u ZB6: njegov BDP po glavi stanovnika za 2020 od 3.500 € je znatno ispod proseka ZB6 od 4.660 €. Uprkos nedostatku, počevši od niske osnove, Kosovo raste bržim tempom od svojih kolega u regionu: stopa rasta kosovskog BDP-a po glavi stanovnika od 5,1% u periodu 2011 – 2020 nadmašila je region za više od procentnog poena (prosek ZB6 : 3,9%). Međutim, postojeću stopu rasta potrebno je ubrzati kako bi se osiguralo brže sustizanje svojih regionalnih kolega.

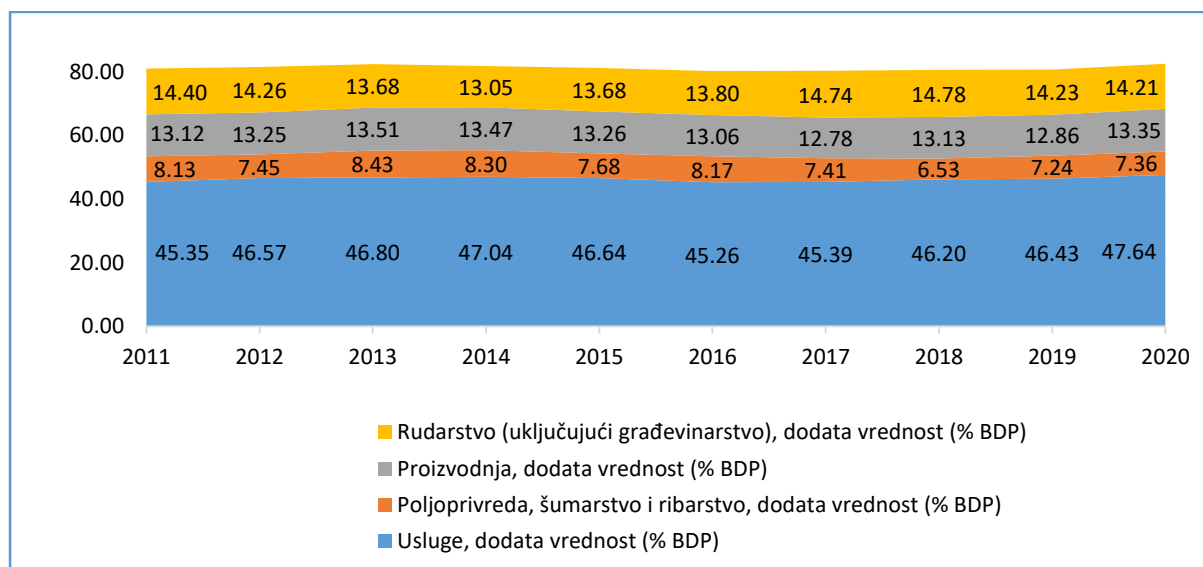
Slika 1: Učinak kosovskog BDP-a po glavi stanovnika u poređenju sa komparatorima

Izvor: Indikatori Svetskog Razvoja

Štaviše, između 2011. i 2020. godine, Kosovo je pokazalo male strukturne promene u sastavu svoje privrede. Značaj proizvodnje za ukupnu ekonomiju je relativno ograničen. Udeo proizvodne dodate vrednosti (PDV), kao udeo u BDP-u, ostao je stabilan na 13%, pri čemu je sektor usluga rastao samo postepeno tokom perioda, ali je i dalje činio lavovski udeo u BDP-u u 2020. (48%). Udeo dodate vrednosti rudarstvo koja takođe i građevinarstvo činio je u proseku 14% BDP-a u istom periodu. Odsustvo smislene strateške politike koja bi usmeravala industrijski razvoj je verovatno uticalo na kontinuirano ograničenu ulogu industrije u ekonomskom razvoju Kosova.

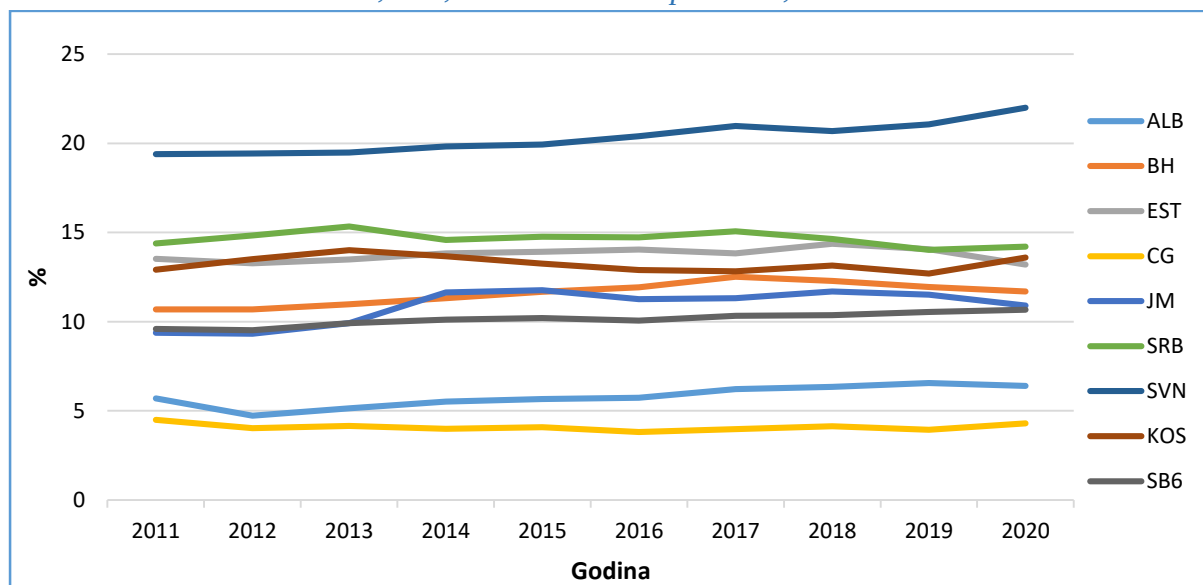
Slika 2: Nedostatak strukturne transformacije na Kosovu, akcijeno dodatom vrednošću sektora kao % BDP-a

Izvor: Indikatori Svetskog Razvoja

U 2020 godini, nivo industrijalizacije Kosova, mereno udelom DVP u BDP-u, nadmašio je (13,6%) prosek ZB6 (10,7%), osim Srbije (14,2%). Ipak, po istom pokazatelju i za istu godinu, Kosovo je imalo znatno lošije rezultate u poređenju sa Slovenijom (22%), ali je bilo nešto više od Estonije (13,2%).

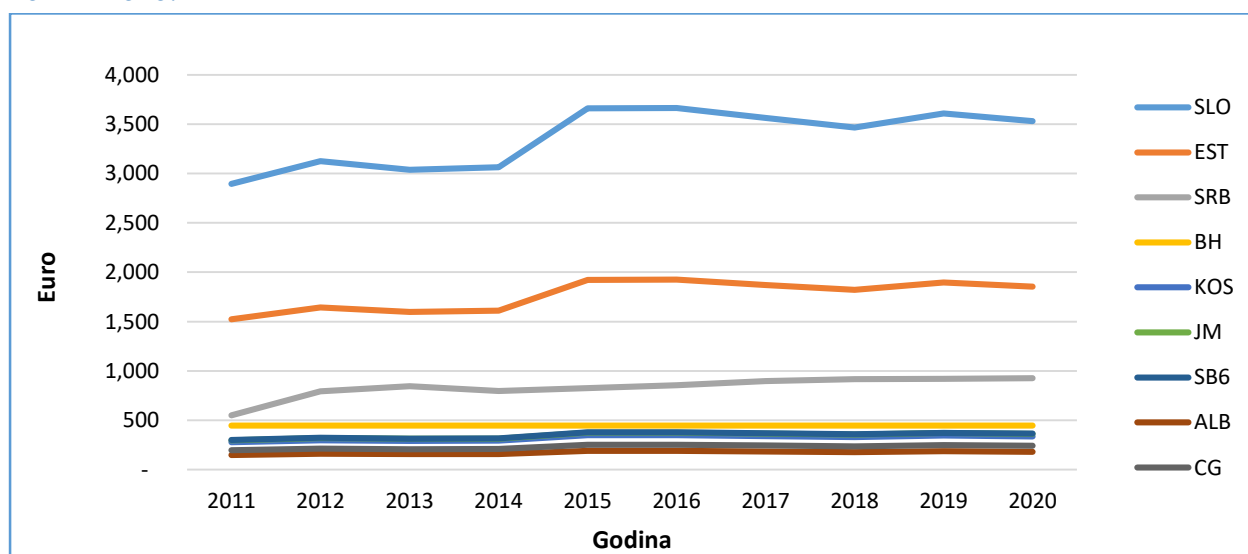
Slika 3: Udeo DVP u BDP-u, u %, za Kosovo i komparatore, 2021 – 2020

Izvor: WITS i Agencija za statistiku Kosova.

Proizvodni kapacitet jedne zemlje meri se time koliko se dodata vrednost generiše u proizvodnom sektoru po glavi stanovnika. Utvrđuje da je Kosovo 2020 na 338 €/stanovniku, ispod proseka ZP6 od 365€/stanovniku u istoj godini, pri čemu samo Albanija (182€/stanovniku) i Crna Gora (242€/stanovniku) imaju manji kapacitet. Poređenja radi, proizvodni kapacitet Slovenije po glavi stanovnika za istu godinu bio je preko 10 puta veći od Kosovskog.

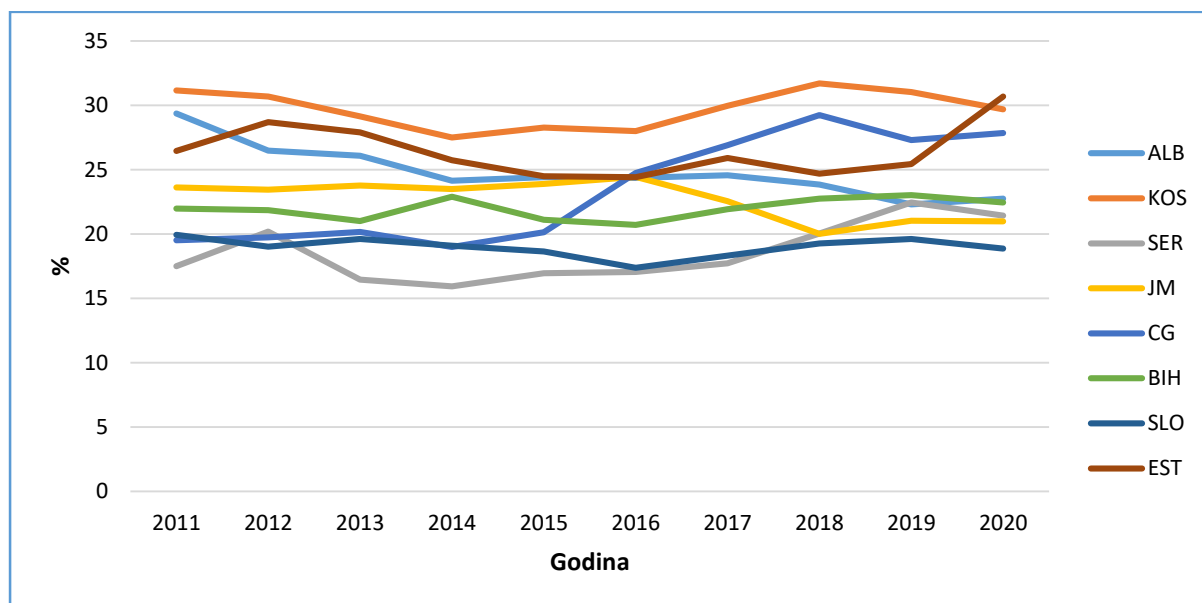
Slika 4: Proizvodni kapacitet (DVP/po glavi stanovnika), Kosovo u odnosu na komparatore, 2021 – 2020.

Izvor: Indikatori svetskog razvoja

Kosovo pokazuje visok nivo ulaganja u osnovna sredstva, mereno udelom bruto formiranja fiksnog kapitala (BFOK) u BDP-u. Udeo Kosova BFOK-a u BDP-u od 30% u 2020. nadmašuje prosek ZP6 (24%), uključujući Sloveniju (19%), sa izuzetkom Estonije (31%). Slovenija je pokazala visoke stope BFOK-a u periodu od 1990 do 2008 godine između 26% i 32%, koja se postepeno stabilizovala na oko 20% u 2010-im. Dok visoki udeo BFOK-a u BDP-u Kosova odražava visoke investicije u infrastrukturne izdatke, koji mogu pomoći industrijskom razvoju, čini se da visok odnos takođe obuhvata značajna nova ulaganja preduzeća u nove mašine i opremu (iako nema dostupnih raščlanjenih podataka koji bi to potvrdili).

Slika 5: Bruto investicije u fiksni kapital, kao % BDP-a, Kosovo naspram komparatora, 2011 – 2020.

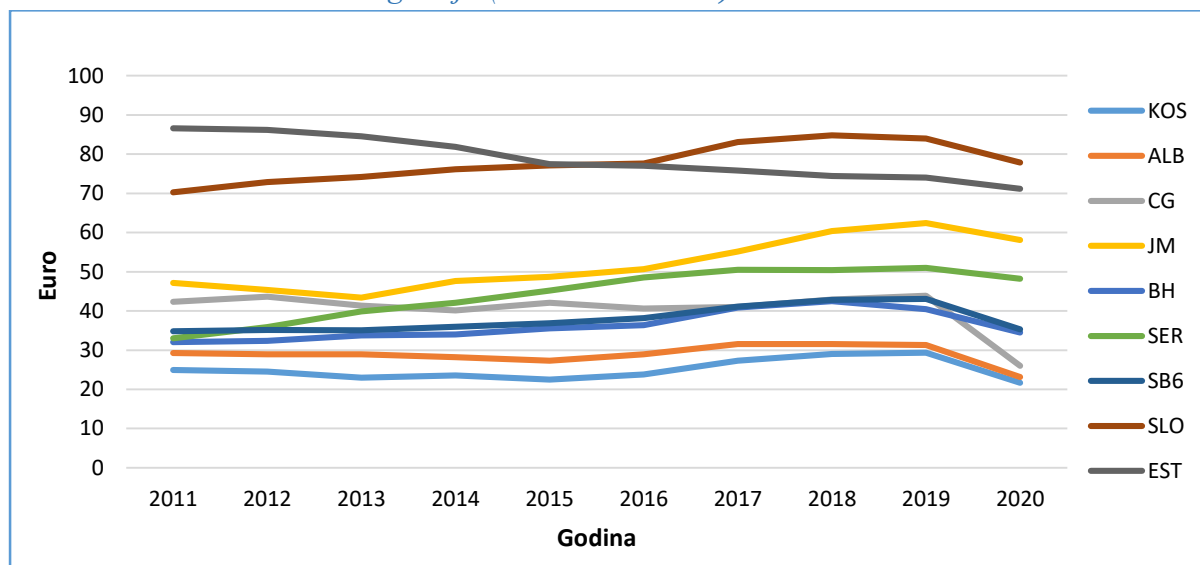

Izvor: Indikatori svetskog razvoja

Integracija međunarodne trgovine je veoma važna, posebno za male ekonomije sa ograničenim domaćim tržištem. Prodor na izvozno tržište može stvoriti potrebnu potražnju za sve većim prelaskom na serijsku proizvodnju, što zauzvrat može poboljšati konkurentnost putem ekonomije obima. Ali Kosovo do sada nije uspeo da iskoristi mogućnosti izvoznog tržišta, kao što je jasno vidljivo iz njegovog stalno visokog negativnog trgovinskog bilansa.

Za svaki evro izvoza, Kosovo uvozi sedam evra, povećavajući trgovinski deficit od 2,8 milijardi evra u 2020. To se takođe odražava na to da Kosovo ima najniži udeo izvoza u BDP-u u regionu. Kao što slika 6 pokazuje, kosovski izvoz je činio samo 22% BDP-a u 2020 u poređenju sa prosekom ZP6 od 35%.

Slika 6: Globalna tržišna integracija (izvoz u % BDP-a)

Izvor: Indikatori svetskog razvoja

Izvozu korpu razvijenih ekonomija obično pokreću proizvedeni proizvodi. Promovisanje izvoza proizvodnje je, stoga, ključno za Kosovo da podstakne ukupnu izvozu konkurentnost i održivo smanji postojeći trgovinski deficit. U 2020 godini udeo izvezenе industrijske robe u ukupnom izvozu robe porastao je na 84%, sa 71% u 2011. Ipak, osim Crne Gore (73%), sve ostale zemlje ZB6 imale su veći udeo izvezenе industrijske robe u izvozu (ZB6 prosek od 90% u 2020.).

Ograničena konkurentnost Kosova u izvozu proizvedenih proizvoda dalje je dokazana ispitivanjem njegovih *proizvodnih izvoznih kapaciteta*, merenih proizvedenim izvozom po glavi stanovnika. Južni sused Kosova, Severna Makedonija, imala je proizvodni kapacitet izvoza od 2.500 evra po glavi stanovnika u 2020 godini, što je bilo 11 puta više u poređenju sa kosovskim 221 evra po glavi stanovnika u istoj godini. Sve ostale zemlje ZB6 imaju značajno veće proizvodne izvozne kapacitete od Kosova: Srbija (2.100€/stanovniku); Bosna (1.415 €/stanovniku); Albanija (379 €/stanovniku). Sve u svemu, slab izvozni kapacitet Kosova od 221 €/stanovniku se slabo upoređuje sa prosekom ZP6 (1.500€/stanovniku), što još jednom naglašava izuzetno neiskorišćen potencijal proizvedenog izvoza da podstakne domaću proizvodnju, ako se promoviše na uravnotežen način. Štaviše, relativni učinak Kosova je još lošiji u poređenju sa modelnim zemljama kao što su Slovenija (14.240 evra/stanovnika) i Estonija (8.220 evra/stanovnika).

Bez obzira na to, važno je napomenuti da regionalno poređenje takođe otkriva da veći izvoz industrijskih proizvoda ne znači automatski veću dodatnu vrednost za zemlju. Severna Makedonija vodi ciljanu politiku povećanja izvoza, što je pomoglo da se njen ukupni izvoz robe kao udeo u BDP-u poveća na skoro 60%, uz postizanje proizvodnog izvoznog kapaciteta koji je 11 puta veći od Kosovskog. Međutim, gledajući vezu između obima izvoza i njihovog efekta na dodatnu vrednost generisanu u proizvodnom sektoru, možemo primetiti da visok izvoz Severne Makedonije ne znači i visoku dodatnu vrednost. Njegova DVP po glavi stanovnika u

2020 godini iznosila je samo 364 €, što je samo nešto više od DVP po glavi stanovnika Kosova od 338 €.

Analiza takođe pokazuje da je kosovski izvoz uglavnom koncentrisan na nekoliko izvoznih tržišta. U 2020 godini, Kosovo je izvozilo uglavnom u Albaniju (22,8%), Švajcarsku (9,6%), Nemačku (9,5%), Severnu Makedoniju (8,7%) i Italiju (7%). U 2020 godini, 42% kosovskog izvoza otišlo je u zemlje ZB6, a 36% u EU. Izvoz izvan ZP6 išao je uglavnom u zemlje u kojima je prisutna velika prisutnost zajednica dijaspora.

Deo izazova koji podupire slab učinak industrijskog izvoza vezan je za ograničeni priliv direktnih stranih ulaganja (DSU) u proizvodni sektor. Podaci CBK-a pokazuju da je neto priliv DSU u proizvodnom sektoru bio u padu tokom godina, sa 47 miliona evra u 2011 godini, na odliv od 4,6 miliona € u 2020. U 2011 prilivi DSU u proizvodnju činili su 12% ukupnih priliva DSU, dok je u 2020 bilo neto odliv ekvivalentno 1,3% ukupnih neto priliva DSU.

Trgovina

Kosovo je relativno otvorena ekonomija u smislu trgovine. Indeks otvorenosti, koji pokazuje odnos međunarodne trgovine prema BDP-u, pozicionira Kosovo među liberalne trgovinske ekonomije sa prosekom od oko 90% u periodu 2017-2021. Uvoz dominira nad izvozom, što je dovelo do trgovinskog deficita od oko 35% u istom periodu – dvostruko više od prosjeka WB6.

Za ukupan negativni trgovinski bilans odgovoran je visok nivo uvoza robe, koji u posljednjih pet godina bilježi stopu pokrivenosti od oko 13%. Izvoz robe, osim što je mali u odnosu na uvoz, prilično je koncentrisan (i na nivou proizvoda i na geografskom nivou), nedostaje mu stabilnost i ima nisku stopu preživljavanja na međunarodnim tržištima. Osnovni metali, minerali i nedavno dušeci čine najveći deo izvoza, dok samo deset zemalja, uglavnom onih koje su deo Centralnoevropskog sporazuma o slobodnoj trgovini (CEFTA) i članice Evropske unije (EU), čine preko 80% svih izvoznih partnera Kosova. Što se tiče stabilnosti, 44,2% od 4.609 firmi koje su se bavile izvozom robe od 2008. do 2018. nije moglo preživjeti više od godinu dana na izvoznim tržištima, dok je samo 2,1% ostvarilo nesmetan izvoz. Ovaj loš učinak izvoza je uglavnom odraz brojnih ograničenja na strani ponude (izazovi unutar granica) kao što su ograničeni pristup finansijama, nelojalna konkurencija, mali kapaciteti za inovacije i nekvalifikovani radnici – da spomenemo samo neke. Oni takođe predstavljaju faktore iza velikih poplava uvoza.

Za razliku od robe, Kosovo mnogo bolje prolazi u trgovini uslugama. Prosječna količina izvoza usluga je oko dva puta veća od uvoza u periodu 2017-2021. Ovaj suficit je doprinio nadoknađivanju održivog trgovinskog deficita robe. Međutim, to nije bilo dovoljno jer trgovina uslugama čini samo oko 1/3 ukupne trgovine. Uprkos boljem učinku, slično kao u slučaju robe, ni izvoz usluga nije dobro diversifikovan. Samo putovanja čine lavovski udio u izvozu usluga sa više od 80% u posmatranom periodu. Osim što je visok nivo koncentracije izvoza usluga sam po sebi problem, struktura samog turističkog sektora, s turizmom dijaspore kao glavnim pokretačem, predstavlja još jedan problem, zbog čega je sadašnji izvozni učinak u velikoj mjeri neodrživ,

Table1: Evolucija trgovine (mil. €)

Trgovina	2017	2018	2019	2020	2021
Izvoz robe	378.0	367.5	383.5	474.9	749.7
Uvoz robe	3.047,0	3.347,0	3.496.9	3.296,0	4.652.7
Izvoz usluga	1.358,8	1.561.6	1.675.1	994.9	1.954.4
Services Import	531.5	705.8	749.1	603.3	870.7

Izvor: Agencija za statistiku Kosova

Studija zemalja CEFTA-e koju je sproveda Economist Intelligence Unit (EIU) takođe pokazuje da Kosovo ima ispod svog izvoznog potencijala. Prema ovoj studiji, zemlja koristi samo oko 38% svog izvoznog potencijala u robama i uslugama na osnovu glavnih pokretača trgovinskog potencijala: to je nivo razvoja Kosova, njegova veličina i udaljenost od ključnih tržišta. U tom smislu, Kosovo je najlošije među zemljama Zapadnog Balkana i daleko od 11 postkomunističkih država članica EU, gde je stvarni izvoz samo 2 procentna poena manji od njihovog procenjenog potencijala.

Kosovsku međunarodnu trgovinsku politiku oblikuje nekoliko preferencijalnih trgovinskih sporazuma, kao što su Sporazum o Stabilizaciji i Pridruživanju (SSP), Centralno Evropska Zona Slobodne Trgovine (CEFTA), Sporazum o Slobodnoj Trgovini Kosova i Turske i Dogovor Partnerstva Trgovine i Saradnje UK i Kosova. Trenutno Kosovo pregovara o sporazumu o slobodnoj trgovini sa državama EFTA. Takođe je vredno napomenuti da Kosovo ima koristi od šema Generalizovanog Sistema Preferencijala (GSP) sa SAD, Norveškom, Švajcarskom i Japanom, koje nude jednostrani preferencijalni tretman (bolji od MFN) za proizvode poreklom sa Kosova.

Dobro razvijena industrija često je glavni pokretač dobrog izvoznog učinka u privredama u razvoju. U cilju proširenja industrijske proizvodnje, Industrijska politika stvara osnovu za Kosovo da poboljša svoj izvozni učinak i shodno tome poboljša trgovinski bilans. Industrijska politika se takođe direktno bavi trgovinskim pitanjem tako što ima za cilj smanjenje industrijskog trgovinskog deficita kroz podršku preduzećima da iskoriste izvozne potencijale i dostignu diversifikaciju, s jedne strane, i smanjenjem prevelikog oslanjanja na strane intermedijarne i finalne proizvode, s druge strane. Iako su predviđeni trgovinski (pod)ciljevi industrijske politike od suštinskog značaja i verovatno će imati efekte prelivanja na neindustrijske sektore, oni i dalje obuhvataju samo deo trgovinske politike zemlje. Kako bi se trgovina sveobuhvatnije pozabavila, Vlada je spremna da osmisli poseban **Dokument trgovinske politike**. Pored ostalih preostalih aspekata industrijske trgovine, trgovinska politika će u potpunosti pokriti usluge i trgovinu poljoprivrednim proizvodima. Pristup tržištu i prepreke u radu regulatorne prirode u slučaju usluga i veće protekcionističke tendencije u slučaju poljoprivrede biće pitanja koja će, između ostalog, imati posebnu pažnju.

Promocija investicija

Tokom protekle decenije, investicije na Kosovu iznosile su oko 30% BDP-a, nadmašujući prosek ZP6. Iako je relativno visoka, većina ovih investicija nije doprinela rastu domaće proizvodne baze ili razmenljivih aktivnosti. Investicije su uglavnom otišle u veleprodaju i maloprodaju, građevinarstvo, transport i finansijske usluge. Osim poslednjeg sektora, ostali sektori podržavaju domaću potrošnju i imaju manji uticaj na rast proizvodnih kapaciteta. U protekle tri godine, od svih investicija, procenjuje se da je samo 17% otišlo na kupovinu fizičkih sredstava za proizvodne procese (tj. mašine, oprema i drugi alati).

Direktne strane investicije (DSI), koja obično daju podsticaj za održivo unapređenje privrede, kao % BDP-a, ostaju ispod proseka ZP6 za 1,9 procentnih poena, na 3,9%. Analogno opštim investicijama, najveći deo DSI je otišao u sektore sa malim efektima prelivanja. Nekretnine i građevinarstvo privukli su skoro 60% svih stranih direktnih investicija u zemlju u protekloj deceniji. Sa druge strane, dva sektora sa značajnim potencijalom rasta, proizvodnja i informaciona i komunikaciona tehnologija (IKT), činila su samo 1,3% ukupnih DSI u istom periodu. Pored strukturnih izazova, uključujući ograničen pristup finansijama, nedostatke u infrastrukturi i nelojalnu konkurenciju, loš učinak Kosova u privlačenju DSI koji povećavaju rast može se pripisati nepovoljnom režimu podsticaja, koji se pretežno oslanja na sporazume o zaštiti investicija i neke mere fiskalnog rasterećenja. Dok Kosovu nedostaju finansijski podsticaji za DSI, neke susedne zemlje (tj. Srbija i Severna Makedonija) obezbeđuju subvencije vezane za zapošljavanje, subvencije za pokrivanje troškova ulaganja, podsticaje za istraživanje i razvoj i druge pakete podsticaja i, kao rezultat, uspevaju da privuku više DSI.

Najnovija Perspektiva Konkurentnosti Organizacije za Ekonomsku Saradnju i Razvoj (OECD) otkriva da se učinak Kosova u investicijama blago pogoršao, smanjenje rezultata od 2,6 u 2018 na 2,0 u 2021 (na skali od 0 do 5), uglavnom zbog loše promocije investicija i izvođenje fasilitacije. Svesna nezadovoljavajućeg investicionog učinka, Vlada Kosova se obavezala na izradu **Programa za Promociju Investicija**, od kojeg se očekuje da artikuliše konkretna i sveobuhvatna rešenja zemlje za više investicija, posebno sa izvoznom orijentacijom. Industrijska Politika će odigrati svoju ulogu u naporima Vlade da poboljša ukupni učinak investicija na Kosovu, posebno u proizvodnji.

Prava Industrijske Svojine

Kosovo je uspostavilo relativno zdrav pravni sistem Prava industrijske svojine (PIS) u skladu sa međunarodnim pravom o intelektualnoj svojini i delimično usklađen sa relevantnim zakonom o industrijskoj svojini u Evropskoj uniji. Uprkos tome, još uvek nije uspela da stvori potrebne instrumente za promovisanje stvaranja i komercijalizacije industrijske svojine od strane pojedinačnih pronalazača, preduzeća, industrije, univerziteta i istraživačkih institucija.

Sprovođenje prava industrijske svojine ostaje slaba tačka sistema. Sudovi imaju ograničene kapacitete i nedovoljnu stručnost za rešavanje sporova koji se odnose na industrijsku svojinu. Isto tako, koordinacija između organa za sprovođenje je relativno loša i stoga otežava efektivno sprovođenje prava intelektualne svojine. Štaviše, svest javnosti i edukacija potrošača o pitanjima vezanim za intelektualnu svojinu nisu na poželjnom nivou, što predstavlja još jedan izazov za efikasan sistem zaštite intelektualne svojine.

3.1.2. Socijalna dimenzija²

Kosovo se suočava sa značajnim društvenim izazovima, koji se manifestuju u visokom siromaštvu i nezaposlenosti. Osamnaest procenata (18%) stanovništva Kosova živi ispod granice siromaštva, a 5,1% živi u ekstremnom siromaštvu (Izveštaj Svetske banke i ASK, 2019). Štaviše, svaki šesti zaposleni na Kosovu smatra se siromašnim na poslu (European Social Policy Network, ESPN, izveštaj, 2019). Dok je nacionalna stopa nezaposlenosti na značajnih 26%, posebno su pogođene ranjive grupe poput žena (stopa nezaposlenosti 32,3%), dok je svaki drugi mladić od 15 do 19 godina bez posla duže od godinu dana (Anketa o radnoj snazi, ARS, 2020).

Proizvodni sektor može dati značajan doprinos ublažavanju ovih izazova pružanjem inkluzivnih mogućnosti zapošljavanja i pristojnih plata. Međutim, proizvodni sektor pruža relativno ograničene mogućnosti zapošljavanja, trenutno zapošljavajući samo 12% radne snage u 2020 godini, u odnosu na 13% u 2015. Analiza takođe pokazuje da iako je proizvodni sektor na Kosovu rastao godišnje po složenoj stopi od 2,5% između 2015. i 2020 zaposlenost u

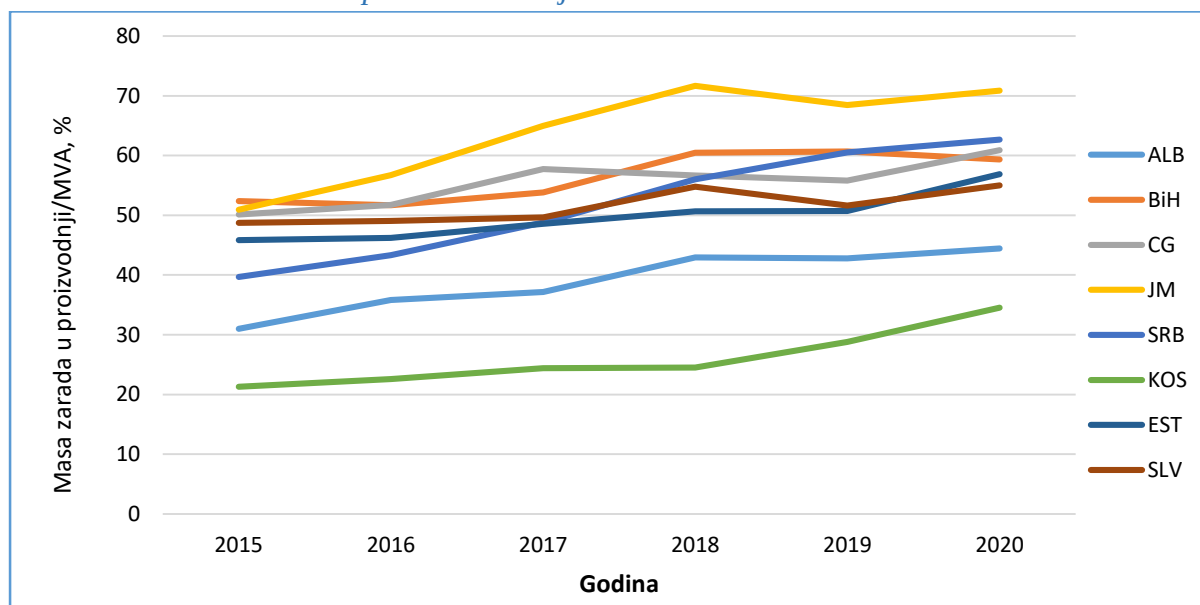
²Za razliku od ostalih dimenzija, pod socijalnom dijagnostika gleda na kraći period, odnosno 2015 – 2020, zbog nedostatka pouzdanih podataka za prethodni period.

proizvodnji porasla je nešto više za 2,8% u istom periodu. To sugerise da je otvaranje novih radnih mesta u proizvodnom sektoru išlo ruku pod ruku sa ekonomskim rastom proizvodnog sektora. Ukratko, rast kosovskog proizvodnog sektora bio je *vođen zapošljavanjem*.

U periodu od 2015. do 2020 godine otvoreno je 5.700 novih radnih mesta u proizvodnji. Ovaj broj ne uključuje indirektna radna mesta stvorena u drugim sektorima zbog njihove povezanosti sa rastućim industrijama. U zemljama poređenja, rast u proizvodnom sektoru je takođe bio podstaknut zapošljavanjem, posebno u Albaniji (3,7% godišnja stopa rasta DVP, zajedno sa rastom zaposlenosti u proizvodnji od 4,7%); Bosna (1,7% DVP godišnja stopa rasta i 2% rast zaposlenosti u proizvodnji); Crna Gora (0,6% DVP godišnja stopa rasta i 2,4% rast zaposlenosti); Severna Makedonija (negativna DVP godišnja stopa rasta od 0,5%, povezana sa rastom zaposlenosti u proizvodnji od 0,9%) i Srbija (1,5% DVP godišnja stopa rasta, zajedno sa rastom zaposlenosti u proizvodnji od 5%). U mnogim od ovih slučajeva, rast proizvodnje bio je radno intenzivan, posebno u Srbiji, Albaniji i Bosni. U Sloveniji je rast produktivnosti bio kritičan (3,6% godišnja stopa rasta DVP, ali samo 2% rasta zaposlenosti).

Između 2015. i 2020 plate u proizvodnom sektoru su u proseku porasle za 11%. Povećanje dobiti radnicima potvrđuje i studija relativnog intenziteta plata, merenog kao udeo plata u proizvodnji kao udeo DVP. Ovaj indikator meri udeo DVP koji ide radnicima u proizvodnom sektoru u obliku plata. Slika 7 ispod pokazuje da se relativni intenzitet plata na Kosovu povećava sa 21% (2015) na 35% (2020). Ukratko, sa rastućim proizvodnim sektorom, ukupna masa zarada u proizvodnji se povećava. Međutim, to i dalje rezultuje najnižim relativnim intenzitetom plata u regionu. Svi komparatori su iznad 40% učešća plata u DVP.

Slika 7. Relativni intenzitet plata u industriji

Izvor: Državni indikatori

Što se tiče inkluzivnog zapošljavanja, analiza je otkrila da Kosovo ima daleko najniže učešće žena kako u opštoj radnoj snazi, tako i u zapošljavanju u proizvodnom sektoru. Udeo žena u ukupnoj zaposlenosti iznosio je samo 25% u 2020 u odnosu na 22,5% u 2015 dok je prosek ZP6 iznosio 40% u 2020. sa mnogim komparatorima ZP6 znatno iznad 40%, dok su modelske zemlje Estonija 48% i Slovenija 46 %. Udeo žena u zapošljavanju u proizvodnji je na sličan način sumorno za Kosovo u poređenju sa uporednim zemljama: iako je udeo žena porastao od 2015 (10%) do 2020. (16%), ostao je znatno ispod proseka ZP6 od 37% u 2020 godini, pri čemu je Albanija nadmašila region sa skoro 60% udela, a sledi Severna Makedonija sa skoro 50% udela.

3.1.3. Dimenzija zaštite životne sredine ³

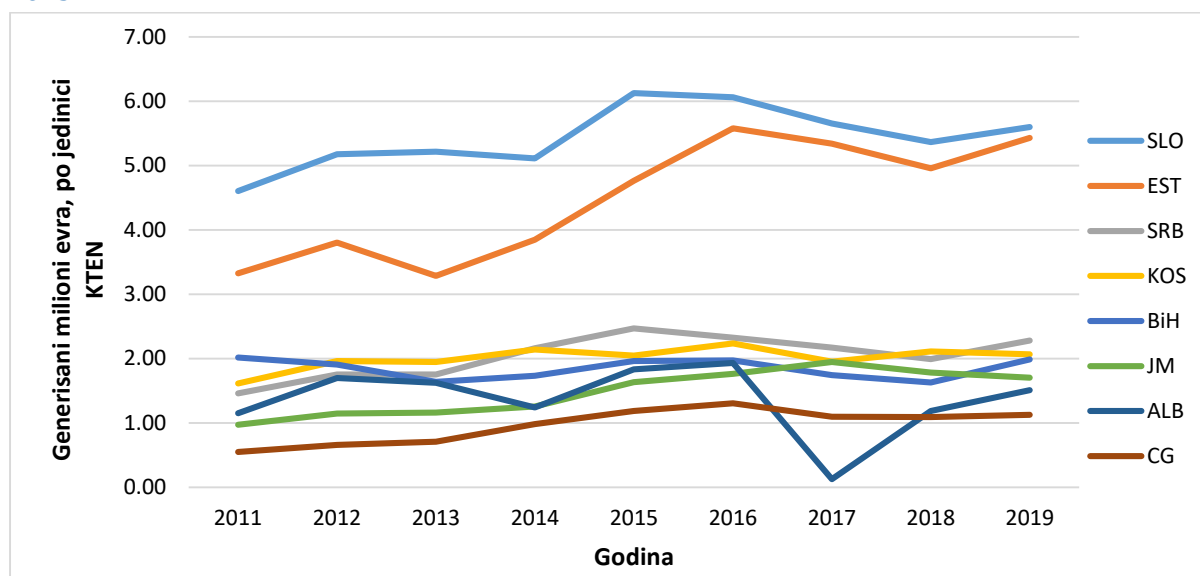
Finalna potrošnja energije u industriji opada na Kosovu od 2011. (308 kilo tona ekvivalenta nafte, ili jednostavno “KTEN”) do 2019 godine (300 KTEN). Međutim, osim Bosne, koja je doživela porast od 1,2% godišnje potrošnje energije u industriji tokom 2011 – 2019, Kosovo je imalo najumereniji tempo godišnjeg smanjenja potrošnje energije po industriji od 0,13%, u poređenju sa Crnom Gorom sa najvećom godišnjom stopom smanjenja od 2,6%, zatim Severna Makedonija sa 1,8% i Srbija sa 1,2%.

Razdvojeno po sektorima, udeo industrije u finalnoj potrošnji energije bio je treći sa 20,1% u 2020. godini, iza sektora domaćinstava sa 40,1% i transportnog sektora sa 27%. U okviru industrijskog sektora, najveći udeo energije trošila je industrija stakla, keramike i građevinskog materijala (36%), zatim industrija gvožđa i čelika (23%), i industrija hrane, pića i duvanska sa 15,5%. Naftni proizvodi su bili najveći energent u sektoru industrije, koji su činili 63% od ukupno potrošenih energenata u 2020 godini, a zatim slede električna energija (27%), biomasa (5,7%) i ugalj (4,8%).

U pogledu korišćenja energetske efikasnosti u proizvodnom sektoru, Kosovo je u 2019 godini ostvarilo ekonomsku vrednost od 2,1 miliona evra po jedinici KTEN, nadmašujući većinu zemalja ZB6 (prosečno 1,8 miliona evra po jedinici KTEN), osim Srbije, koja je u istoj godini stvorila ekonomsku vrednost od 2,3 miliona eura po jedinici KTEN (vidi sliku 8 ispod). U poređenju sa zemljama uzorima, Slovenija i Estonija su generisale više nego duplo veću ekonomsku vrednost Kosova po jedinici potrošnje KTEN. U međuvremenu, tokom perioda 2011 – 2019, godišnja stopa rasta na Kosovu u korišćenju energetske efikasnosti porasla je za 3%, u poređenju sa prosekom ZP6 od 4%.

³Napominjemo da podaci Međunarodne agencije za energiju (IEA) pokrivaju samo period do 2019 godine.

Slika 8: Energetska efikasnost u proizvodnom sektoru, Kosovo naspram komparatora, 2011 – 2019

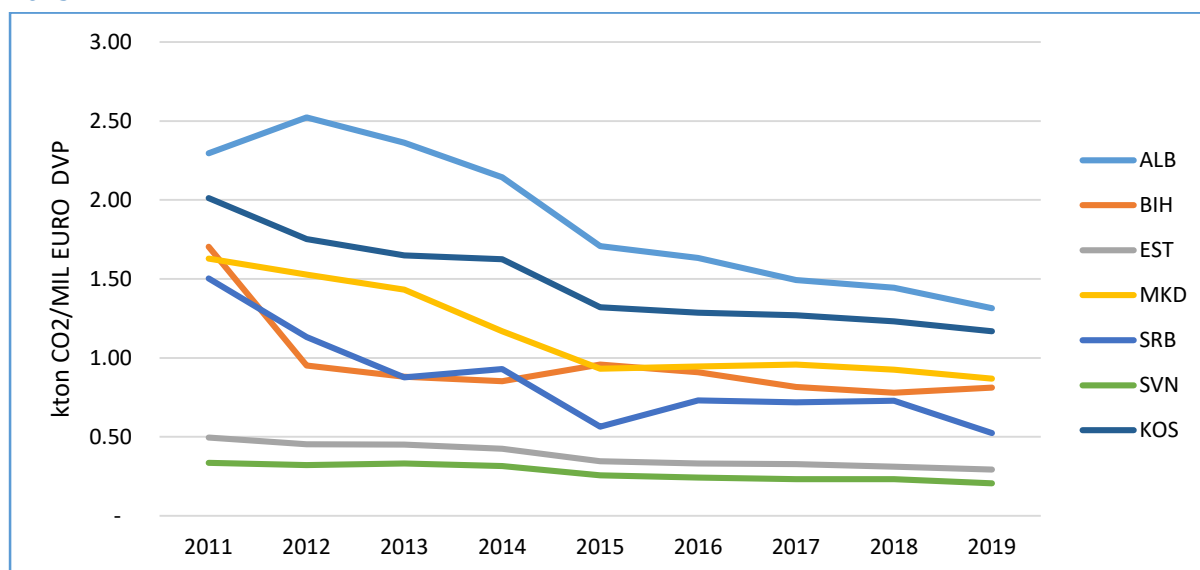
Izvor: Međunarodna agencija za energetiku i Agencija za statistiku Kosova

Što se tiče intenziteta CO₂, mereno time koliko se tona CO₂ emituje po 1 milion evra proizvedene DVP, Kosovo je zabeležilo godišnje smanjenje od 6% u periodu 2011 – 2019, u poređenju sa ZP6⁴ prosečno smanjenje od 8% u istom periodu, pri čemu se Srbija ističe sa smanjenjem od 11% godišnje.

Kosovski proizvodni sektor emitovao je 1,17 tona CO₂ po milion evra DVP u 2019 godini, u poređenju sa 0,52 tone u Srbiji, 0,87 tone u Severnoj Makedoniji, 0,41 tone u Bosni i 1,31 tone u Albaniji. Slovenija i Estonija (0,21 tona odnosno 0,29 tona) pokazale su se znatno bolje: one su već imale mnogo veću energetska efikasnost, ali su se ipak uspele da se značajno poboljšaju dobivši oko 2,5 puta veću dodatnu vrednost po KTEN uložene energije. Sve u svemu, Kosovo je smanjilo svoj intenzitet CO₂ po sličnoj godišnjoj stopi u odnosu na druge zemlje ZP6, ali sa Bosnom, Severnom Makedonijom i Srbijom koje su ih smanjile nešto brže, dok su i dalje emitovale u 2020 dvostruko više od Srbije, i skoro tri puta od Estonije i preko 5 puta više od Sloveniji.

⁴Podaci o Crnoj Gori nisu pronađeni.

Slika 9: Intenzitet CO₂ po 1M € proizvedene DVP, Kosovo u odnosu na komparatore, 2011 – 2019

Izvor: Međunarodna agencija za energiju i indikatori svetskog razvoja

Konačno, Godišnji izveštaj Kosovske agencije za zaštitu životne sredine za 2020 godinu utvrdio je da je proizvodni sektor Kosova značajan zagađivač. Proizvodni sektor je bio najveći emiter ključnog zagađivača sumpor oksida SO₂ (odgovoran za 96% ukupnih emisija SO₂) i bio je odgovoran za više od polovine (57%) zagađenja azotnim oksidom NO_x u 2020.

3.1.4. Domaći prirodni resursi

Prirodni resursi, kako obnovljivi tako i neobnovljivi, predstavljaju neophodne inpute za proizvodnju i industriju. Domaći pristup prirodnim resursima često se posmatra kao prednost za industrijski razvoj. Da bi zemlja imala koristi od prirodnih resursa na dugi rok, neophodno je da upravlja i koristi svoje prirodne resurse i materijale mudro, efikasno i održivo.

Kosovo je bogato raznim nalazištima minerala za eksploataciju. Osim što ima 5 najveće svetske rezerve lignita, ima i bogata nalazišta raznih metalnih minerala, kao što su olovo, cink, nikl i hrom, i bogata je nemetalnim mineralima, uključujući krečnjak, glinu i laporce. Do danas se koristi samo deo trenutno raspoloživog potencijala, dok veliki delovi mineralnih rezervi ostaju neaktivni, nedovoljno eksploatisani i nedovoljno istraženi. Većina ekstrahovanih minerala, posebno metalnih, izvozi se u sirovom obliku ili sa malom preradom.

Kosovo ima obilje visokokvalitetnog poljoprivrednog zemljišta, koje čini oko 39% (420,210 ha) ukupne površine zemljišta. Livade i pašnjaci (uključujući i zajedničko zemljište) i oranice čine najznačajniji udeo korišćenog poljoprivrednog zemljišta sa 52%, odnosno 43%, dok povrće, bašte, zasadi drveća i zasadi vinograda ukupno čine samo 5%. Vrednost poljoprivrednih proizvoda u poslednjih pet godina iznosila je u proseku 781,2 miliona eura. Najznačajniji udeo u proizvodnji činili su usevi, posebno žitarice, krmno bilje, povrće i voće. Goveda i mleko bili su dominantni proizvodi u kategoriji životinja i njihovih proizvoda. Uprkos

svom potencijalu, Kosovo se u velikoj meri oslanja na uvoz poljoprivrednih proizvoda. Štaviše, veze domaćih farmara sa prerađivačkom industrijom su ograničene.

Šumarstvo je još jedan resurs koji Kosovo ima. Šume se prostiru na 481.000 ha, što čini 44,7% ukupne površine zemlje. Pokrivenost šumama na Kosovu je veća nego u ostatku ZB6 (Albanija 28%, Makedonija 39%, Crna Gora 40% i Srbija 31%). Lišćari dominiraju šumama Kosova sa 93% (449.400 ha). Ukupna rastuća zaliha iznosi 40,5 miliona m³ i ima stabilan trend. Oko 45% miliona m³ rastuće zalihe nalazi se u bukovim šumama, zatim u hrastovim šumama sa preko 22%. Prosečna rastuća zaliha po hektaru iznosi 84 m³, što je niže od evropskog proseka od 104 m³/ha. Što se tiče vlasništva, 62% šuma je u vlasništvu države, dok privatni vlasnici zemljišta poseduju ostatak. Na osnovu Nacionalne inventure šuma (NIŠ), bruto godišnja održiva seča iznosi 1,45 miliona m³ sa oko 630, 000 m³ u visokokvalitetnoj i 815.000 m³ u niskokvalitetnoj izdanačkoj šumi. Pored svoje ključne uloge u zdravlju ljudi, očuvanju biodiverziteta i prevenciji degradacije zemljišta, šume mogu dati i ekonomski doprinos. Trenutni doprinos sektora šumarstva kosovskom BDP-u se procenjuje da je beznačajan i kreće se oko 1%.

Pod održivim uslovima, svi ovi resursi mogu biti od suštinske važnosti za industriju. Metalni minerali bi mogli pomoći razvoju metalske industrije, dok bi nemetalni metali (npr. bentonit) mogli zadovoljiti potrebe hemijske industrije. Resursi poljoprivrede bi se mogli više koristiti u lancu ishrane, dok bi se šumarstvo moglo bolje iskoristiti kao input za drvnu industriju.

3.2. Rezime analize problema

Iako stopa rasta BDP-a nadmašuje svoje regionalne kolege, Kosovo i dalje ima najniži BDP po glavi stanovnika među zemljama ZB6 i stoga je reflektor ekonomskog razvoja u regionu. Kosovski proizvodni sektor ima nešto veću težinu u strukturi privrede u poređenju sa svojim kolegama u regionu. Međutim, proizvodni sektor nije postao pokretač ukupnog ekonomskog razvoja, jer je njegov udeo u BDP-u ostao stabilan u poslednjih 10 godina. Dodatna vrednost proizvodnje rasla je za veoma umerenih 2,5% godišnje, što je rezultirala proizvodnim kapacitetom od 338 € DVP/stanovniku, što je niže od proseka ZP6 od 365 € DVP/stanovniku i znatno niže od Slovenije (3,530 € DVP/stanovniku) i Estonija (1,855 € DVP/stanovniku).

Nedostatak učinka kosovske proizvodnje može se povezati, prvo, sa ograničenim dodatkom vrednosti koju domaća proizvodnja dodaje u proizvodnom procesu. To je zbog različitih razloga: (i) udeo srednje i visoko tehnološke proizvodnje je samo 5,6% bruto dodate vrednosti, jer se većina proizvodnje zasniva na niskoj tehnologiji, što ide uz nižu dodatnu vrednost proizvoda; (ii) postojeći prirodni resursi (tj. metali) se često izvoze kao sirovine ili kao samo ograničena prerađena roba, tako da se glavni dodatak vrednosti u ovim lancima vrednosti dešava van Kosova; (iii) slabi domaći lanci vrednosti mogu se naći i u prerađivačkim industrijama (tj. drvnoj industriji i industriji nameštaja) koje uvoze većinu svojih inputa (materijala i usluga), umesto da ih nabavljaju lokalno. Shodno tome, slabi domaći lanci vrednosti i neefikasna upotreba postojećih prirodnih resursa dovode do različitih curenja vrednosti

Drugo, nedostatak performansi kosovske proizvodnje takođe može biti povezan sa niskom integracijom kosovske industrije na globalnom tržištu. S obzirom na malo domaće tržište, izvoz robe u inostranstvo je vitalno sredstvo za podsticanje proizvodnje i postizanje efekata ekonomije obima. Kosovo je uspeo da poveća udeo proizvedene robe u ukupnom izvozu na 84% (što je i dalje najniža vrednost u ZP6), međutim izvoz ostaje konstantno nizak sa 22% učešća u BDP-u u poređenju sa prosekom ZP6 od 35%, i više od 70 % u Estoniji ili Sloveniji. Uprkos povećanom izvozu industrijskih proizvoda, zavisnost od uvoznih industrijskih dobara je još više porasla, dostigavši odnos 1:7 proizvedenog izvoza u odnosu na uvoz. Konačno, proizvedeni izvoz je koncentrisan u nekoliko proizvoda i na ograničen broj regionalnih i tržišta EU, što dodatno pogoršava slabu poziciju Kosova u spoljnoj konkurentnosti.

Kosovo se suočava sa značajnim društvenim izazovima, koji se manifestuju u visokom siromaštvu i nezaposlenosti od 26% i znatno višim stopama za žene i omladinu. Proizvodni sektor je između 2015. i 2020. godine otvorio oko 5.700 novih radnih mesta. Rast proizvodnje preveo se u nešto brži rast zaposlenosti u proizvodnji (rast vođen zaposlenošću). Međutim, sektor je još uvek daleko od realizacije svog potencijala za otvaranje brojnih pristojnih radnih mesta. Kosovsko tržište rada u proizvodnji karakterišu niske plate, visoka neformalnost i najniže učešće žena od 16% u poređenju sa prosekom ZP6 od 37%.

Što se tiče uticaja na životnu sredinu, proizvodne aktivnosti na Kosovu stvaraju značajno zagađenje, pri čemu je industrija glavni krivac za emisiju otrovnih supstanci kao što su SO₂ i NO_x. Industrija je treći najveći potrošač energije, iza sektora domaćinstava i transporta. Kosovska industrija ima bolje rezultate od većine regionalnih kolega u energetske efikasnosti, međutim, Slovenija i Estonija stvaraju između 2,5 – 3 puta više dodane vrednosti po KTEN. Dok je potrošnja energije u industriji opadala tokom protekle decenije, što ukazuje na veću energetske efikasnost zbog istovremenog rasta DVP tokom istog perioda, ipak je Kosovo i dalje imalo najniži tempo godišnjeg smanjenja potrošnje energije u poređenju sa komparatorima ZP6. Pored toga, Kosovo takođe smanjuje intenzitet proizvodnje CO₂ na godišnjem nivou od 6% što je niže od proseka ZP6 od 8% (bez Crne Gore), ali mnogo sporije od smanjenja u Srbiji od 11% ili u Sloveniji i Estoniji. Što se tiče intenziteta CO₂, Kosovo je rangirano samo u proseku u ZP6.

Analiza industrijske performanse otkriva da tokom protekle decenije, proizvodni sektor nije uspeo da se pretvori u pokretač društvenog, ekonomskog i ekološkog razvoja Kosova. Ova politika je stoga posvećena podršci proizvodnom sektoru da razvije svoj potencijal da efikasnije doprinese ukupnom razvoju zemlje.

4. USKLADIVANJE NSR-A I VIZIJA INDUSTRIJSKE POLITIKE

4.1. Usklađenost sa NSR i doprinos strateškim ciljevima

Svaka politika, da bi bila efikasna, treba da bude integrisana sa sveobuhvatnim nacionalnim strateškim okvirom i da doprinese postizanju nacionalnih razvojnih ciljeva zemlje (NRC). Osiguravanje sveukupne strateške orijentacije industrijske politike zahteva razumevanje kojih se NRC-a najbolje može postići industrijskim razvojem, te ih stoga treba slediti industrijska politika.

Nacionalni razvojni ciljevi Kosova su navedeni u Nacionalnoj razvojnoj strategiji 2030, objavljenoj 2022. NSR 2030 artikuliše dugoročnu viziju razvoja Kosova postavljanjem glavnih razvojnih prioriteta, strateških ciljeva i očekivanih rezultata. NSR je izrađen na osnovu sveobuhvatne procene i analize društvenih i ekonomskih uslova na Kosovu i identifikuje glavne potrebe i izazove koji treba da se reše do 2030. NSR 2030 predstavlja najvažniji strateški dokument Kosova, naglašavajući kritičnu neophodnost postojanja sveobuhvatnog strateškog okvira planiranja na Kosovu. NSR 2030 je organizovan kroz četiri glavna razvojna stuba, i to: Stub 1: Održiv ekonomski rast; Stub 2: Pravedan ljudski razvoj; Stub 3: Sigurnost i vladavina prava; i Stub 4: Dobro upravljanje. U okviru svakog razvojnog stuba, NSR 2030 postavlja nekoliko strateških ciljeva, koji su dalje raščlanjeni na specifične ciljeve i konkretne akcije.

NSR 2030 je bio kritičan za proces dizajniranja ukupne strateške orijentacije industrijske politike Kosova. Industrijska politika je najbliže povezana sa stubom 1 (Održivi ekonomski rast) i stubom 2 (Pravedan ljudski razvoj). Unutar ova dva stuba, sledeći strateški ciljevi su oni NRC na koje industrijska politika može najznačajnije uticati

NRC1: Digitalna, cirkularna i konkurentna ekonomija

NRC1 nastoji da razvije međunarodno integrisanu, konkurentnu, kružnu ekonomiju, usredsređenu na inovacije i digitalizaciju. Trenutno, ekonomski učinak Kosova je ograničen (3,772 €/stanovniku), spolja nekonkurentan (izvoz čini samo 21,6% BDP), sa generalno visokim intenzitetom CO₂ (0,47 kg CO₂ po jedinici PKM prilagođenog BDP-a), sa niskom bruto dodatkom vrednošću kao udeo u BDP-u u sektorima koji se odnose na cirkularnu ekonomiju (0,8% BDP-a) i sa ograničenim usvajanjem digitalizacije (sa ocenom intenziteta od 35,7, što je polovina proseka EU).

Industrijski razvoj je ključan za digitalizaciju i inovacije, poboljšanu kružnost materijala i spoljnu konkurentnost. Prvo, industrijski sektor je u stanju, verovatno više od većine sektora, da generiše povećanje produktivnosti kroz tehnološko unapređenje, inovacije kao i digitalizaciju. Inovacije i razvoj tehnologije su u srcu industrijskog razvoja koji konstantno donosi nove proizvode i poboljšane proizvodne procese, što dovodi do veće dodane vrednosti. Čineći to, proizvodni sektor ima potencijal da da izuzetan doprinos stvaranju inovativne i digitalne ekonomije na Kosovu. Drugo, industrijski sektor je istovremeno daleko najznačajniji potrošač materijalnih inputa, koji ih prerađuje u finalnu robu. Poboljšanje materijalne efikasnosti i cirkularnosti industrijskog sektora jedna je od najvažnijih komponenti za uspostavljanje kružne ekonomije u zemlji. Treće, većina robe kojima se trguje u razvijenim ekonomijama su industrijska roba. Da bi Kosovo postalo globalno integrisana i međunarodno

konkurentna privreda, industrijski razvoj i proizvodnja robe koja se traži na globalnom nivou su neophodni.

U sve tri dimenzije, proizvodni sektor Kosova radi loše. Do sada, proizvodne aktivnosti na Kosovu karakteriše nizak nivo inovacija i digitalizacije, ograničena zelena industrija, jer nedostaju čak ni osnovni procesi reciklaže, i ograničen učinak izvoza. Industrijska politika je posvećena aktiviranju potencijala industrija da unaprede cilj da imaju digitalniju, kružnu, zelenu i konkurentniju ekonomiju.

NRC2: Sveobuhvatno tržište rada, veće i dostojanstveno zapošljavanje

NRC2 nastoji da proširi zaposlenost, poveća učešće radne snage i poboljša uslove rada. Kosovo nastavlja da pokazuje visoku stopu nezaposlenosti (26%), visoku stopu neformalnog rada (35%), dok je nezaposlenost među ženama i mladima posebno zabrinjavajuća.

Industrijski sektor, a samim tim i industrijska politika, imaju potencijal da doprinesu otvaranju radnih mesta na različite načine. Industrije koje zahtevaju rad mogu brzo stvoriti mnoštvo novih, jednostavnih poslova koji obezbeđuju prihod brojnim domaćinstvima. Industrije sa više tehnoloških i kapitalno intenzivnih, koje zahtevaju kvalifikovanu radnu snagu, imaju tendenciju da stvaraju stabilnija radna mesta koja idu uz veće plate, više socijalnih beneficija i poboljšane i pristojnije uslove rada.

Rast proizvodnje na Kosovu doveo je do veće zaposlenosti. Međutim, mnogi poslovi u privatnom sektoru i dalje ostaju neformalni, sa efektivno ograničenim mogućnostima za pristojan rad. Uravnotežena i socijalno osetljiva industrijska politika ima šansu da stvori pristojnija radna mesta u proizvodnji i doprinese većoj društvenoj inkluzivnosti promovisanjem zapošljavanja žena i mladih u industriji.

NRC3: Čista životna sredina i održivo korišćenje prirodnih resursa

NRC3 ima za cilj održavanje čiste životne sredine i promovisanje održivog korišćenja prirodnih resursa Kosova. Trenutno i dalje postoji loša praksa koja šteti životnoj sredini i negativno utiče na kvalitet života. Trenutno, Kosovo emituje 9,6 miliona tona CO₂ ekvivalenta u gasovima staklene bašte. Štaviše, procenjuje se da se 2.458 izgubljenih godina života na 100.000 stanovnika može pripisati izloženosti finim PM_{2,5} česticama.

Da bi Kosovo uspostavilo čistu životnu sredinu i bolje korišćenje prirodnih resursa, proizvodnja igra ključnu ulogu. Kao obično jedan od najvećih zagađivača, i odgovoran za različite oblike emisija kao što su CO₂, kao i čvrsti otpad i otpadne vode, poboljšanja ekoloških performansi industrija mogu dati značajan doprinos postizanju ovog strateškog cilja NSR-a.

Industrije na Kosovu su jedan od glavnih zagađivača i potrošača prirodnih resursa. Nedovoljno iskorišćene rezerve metala i nemetala, kao i potencijali poljoprivrede i šumarstva mogu podstaći niz industrija. Pažljivo iskorišćavanje ovih prirodnih resursa uz istovremeno

smanjenje štetnih uticaja na životnu sredinu zahteva prilagođenu industrijsku politiku koja donosi strateške odluke, koje resurse treba eksploatisati, a koje ne, koja promoviše nadogradnju čistih tehnologija kako bi se obezbedila energetska i materijalna efikasnost i cirkularnost, kao i upravljanje čvrstim industrijskim otpadom.

4.2. Rezime o usklađivanju NSR-a

Usklađivanje industrijske politike Kosova sa NSR 2030 daje jasno obrazloženje zašto Kosovo nastoji da promoviše industrijski razvoj u zemlji. Ovo poboljšava ne samo ukupnu transparentnost i legitimitet vlade, već pomaže kreatorima politike da razviju ubedljivu i smislenu viziju industrijske politike koja može da generiše društvenu i političku podršku potrebnu za efektivno prihvatanje i sprovođenje industrijske politike. Konačno, obezbeđuje dizajn paketa industrijske politike koji odgovara kontekstu i koji je usklađen sa nacionalnim prioritetima Kosova.

4.3. Vizija i misija

Vizija industrijske politike predstavlja izjavu koja određuje dugoročni pravac industrijske transformacije koju Kosovo teži da postigne. S obzirom na široku stratešku orijentaciju politike (vidi gore navedene veze sa strateškim ciljevima), vizija predstavlja srž politike koja je pogodna i za određivanje prioriteta mera politike i komunikaciju sa zainteresovanim stranama. Sledeće predstavlja viziju Kosova za industrijsku politiku do 2030 godine, zasnovanu na širokim konsultacijama sa ključnim zainteresovanim stranama i potvrđivanju od njihove strane:

Do 2030. godine, kosovska industrija će se transformisati u globalno integrisanu industriju koja je u stanju da proizvodi proizvode sa visokom dodatnom vrednošću i obezbedi pristojna zaposlenja.

Misija industrijske politike pruža više detalja o nameravanom pristupu koji će pomoći da se postigne vizija industrijske politike Kosova. Sledeće predstavlja misiju industrijske politike na Kosovu, zasnovanu na širokim konsultacijama sa glavnim zainteresovanim stranama:

Kosovo nastoji da postigne ovu industrijsku transformaciju kroz produbljivanje domaćih lanaca vrednosti, povećanje i diversifikaciju proizvedenog izvoza, povećanje kvalifikacija radne snage, ubrzanu digitalizaciju proizvodnje i naprednu tehnologiju za zelenu proizvodnju, kao i bolje korišćenje domaćih prirodnih resursa i recikliranih materijala.

5. CILJEVI I PODCILJEVI INDUSTRIJSKE POLITIKE

5.1. Ciljevi politike

Ciljevi industrijske politike su konkretni i merljivi ciljevi koji izražavaju zašto Kosovo vodi industrijsku politiku i koje tačne promene VK nastoji da postigne u proizvodnom sektoru. Ciljevi industrijske politike pripadaju nivou uticaja logike intervencije. Na ovom nivou će se meriti uspeh politike. Stoga je neophodna jasna formulacija ciljeva politike i definisanje odgovarajućih indikatora i ciljeva.

Formulisanje i određivanje prioriteta ciljeva politike zasnovano je na dva izvora: prvo, opšta strateška orijentacija politike (npr. veze sa NSR 2030), i drugo, nalazi analize industrijskog učinka. Vodeće pitanje za identifikaciju ključnih ciljeva industrijske politike bilo je: koje se željene promene u performansama proizvodnog sektora mogu identifikovati koje će najviše doprineti postizanju tri NRC?

5.1.1. Cilj 1: Proširenje industrijske proizvodnje

Prvi cilj politike je proširenje industrijske proizvodnje i rast industrijske baze Kosova, što rezultira povećanjem industrijske proizvodnje.

Trenutni učinak: Industrijska proizvodnja je i dalje veoma ograničena na Kosovu. Iako je udeo DVP u BDP-u (13,6%) veći od proseka ZB6 (10,7%), Kosovo ima jedan od najmanjih proizvodnih kapaciteta (DVP od 338€/stanovniku) među uporedivim zemljama ZB6 (DVP od 365€). Fokusirajući se na industrijsku ekspanziju, Industrijska politika nastoji da industrijski sektor učini pokretačkom snagom budućeg ekonomskog razvoja u zemlji i da podigne važnost proizvodnje kao udela u ukupnoj ekonomskoj aktivnosti.

Industrijski pokretači: Među ključnim pokretačima širenja industrijske proizvodnje koje treba rešiti ovom politikom su ograničen pristup finansiranja i niska ulaganja u proizvodnju, ograničeno usvajanje digitalizacije, proizvodnja proizvoda niske dodane vrednosti i nedostatak kvaliteta proizvoda.

Veza sa NSR-om: Širenje industrijske proizvodnje ključno je za realizaciju NRC 1, posebno zato što je bolji i konkurentniji proizvodni sektor kritičan za razvoj međunarodno konkurentne privrede. Ovaj cilj politike je takođe ključan za postizanje NRC 2, jer se očekuje da će industrijska ekspanzija nastaviti da povećava potražnju za novim poslovima.

Veza sa ciljevima održivog razvoja: Ispunjavanje ovog cilja do 2030 godine će takođe direktno uticati na postizanje ciljeva održivog razvoja (COR), posebno COR1 (eliminacija siromaštva), COR8 (dostojanstven rad i ekonomski rast) i COR9 (povećanje industrije i inovacija).

Indikatori: Napredak u postizanju ovog cilja će se meriti pomoću dva indikatora: a) *dodata vrednost proizvodnje po glavi stanovnika*, koji meri proizvodni kapacitet proizvodnje; i b) *učešće DVP u BDP-u*, koji meri relativni značaj proizvodnje u odnosu na ukupnu ekonomiju.

5.1.2. Cilj 2: Smanjenje industrijskog trgovinskog deficita

Drugi cilj politike fokusira se na smanjenje industrijskog trgovinskog deficita. Ovo obuhvata izvoz više proizvedene robe sa Kosova na strana tržišta, ali i zamenu uvoza proizvedene robe na Kosovo domaćom proizvodnjom.

Trenutni učinak: Ukupan industrijski trgovinski bilans Kosova je značajno negativan i raste, sa industrijskim uvozom koji premašuje izvoz u odnosu 7:1. Globalna integracija kosovskog proizvodnog sektora je ograničena: učešće izvoza u BDP-u je samo 22% u poređenju sa prosekom ZB6 od 35%, dok udeo izvezenih proizvodnih robe u ukupnom izvozu robe i proizvodni izvozni kapacitet (proizvedeni izvoz po glavi stanovnika) ostaju među najnižim u ZB6 (84% u poređenju sa ZB6 prosekom od 90%). Istovremeno, proizvodni sektor Kosova ne zadovoljava domaću potražnju, što rezultira povećanjem uvoza proizvedene robe iz inostranstva.

Industrijski pokretači: Industrijska politika je posvećena preokretu ovog trenda i smanjenju industrijskog trgovinskog deficita. Na strani izvoza, međunarodna konkurentnost kosovskog proizvodnog sektora treba da se poveća i da se kompanije podrže da izvoze nove proizvode. Istovremeno, treba prodrijeti na nova izvozna tržišta kako bi se povećala međunarodna potražnja. Prevazilaženje visoke koncentracije Kosova u izvoznim proizvodima i tržištima će takođe doprineti stabilnijoj i manje ranjivoj međunarodnoj tražnji. Na strani uvoza, trgovinski deficit treba smanjiti zamenom uvoza domaćom robom. Kompanije treba podržati i podstaći da proizvode domaću robu koja je do sada uvezena. Očekuje se da će promovisanje izvoza i zamena uvoza imati snažan pozitivan uticaj na cilj 1 proširenja domaće proizvodnje.

Link na NSR: Ova politika je povezana sa NRC1 o razvoju međunarodno konkurentne ekonomije, jer nastoji da preduzme korake za poboljšanje integracije kosovskog proizvodnog sektora u globalnu ekonomiju.

Veza sa COR-ovima: Ispunjavanje ovog cilja do 2030 godine direktno će uticati na postizanje COR1 (eliminacija siromaštva) i COR9 (povećanje industrije i inovacija).

Indikatori: Napredak u postizanju ovog cilja politike će se meriti trgovinskim bilansom prerađivačke industrije, izračunatim kao proizvedeni izvoz minus proizvedeni uvoz.

5.1.3. Cilj 3: Stvaranje sveobuhvatnog i boljeg zapošljavanja

Treći cilj politike fokusira se na stvaranje sveobuhvatnog i boljeg zapošljavanja u proizvodnji. To znači održati i potencijalno ubrzati pozitivan rast zaposlenosti u industrijama, ali istovremeno i povećati kvalitet radnih mesta. Kvalitet zapošljavanja podrazumeva otvaranje radnih mesta koja nude veće plate, stabilne ugovorne uslove i pristup raznim socijalnim beneficijama.

Trenutni učinak: Zaposlenost u proizvodnji rasla je proteklih godina po stopi rasta od 2,8% i trenutno apsorbuje 12% ukupne zaposlenosti. Plate u proizvodnji su u porastu, ali su i dalje među najnižima u regionu. Ovo se ogleda i u rastućem udelu zarada koje idu radnicima (ukupna masa zarada u DVP raste sa 21% u 2015. na 35% u 2020.), što je i dalje ispod regionalnog proseka. Štaviše, Kosovo je imalo najnižu stopu učešća žena u proizvodnji u ZB6, a zapošljavanje se i dalje često karakteriše neformalnošću i nepovoljnim uslovima rada.

Industrijski pokretači: Da bi se održali pozitivni trendovi u stvaranju većeg broja i pristojnih radnih mesta, industrijska politika treba da se bavi različitim ključnim pokretačima. Kosovski proizvodni sektor karakteriše preovlađujući jaz u veštinama: velika potražnja za tehničarima, kao i profesionalnim menadžerima, susreće se sa nedostatkom kvalifikovane radne snage. Rešavanjem sveobuhvatne neusklađenosti veština treba iskoristiti neiskorišćeni potencijal proizvodnje da ostane ili postane još važniji izvor rasta radnih mesta. Stvaranje boljih radnih mesta može se delimično postići kroz poboljšanje regulativnog okvira. Osim toga, podržavanjem tehnološke nadogradnje, otvoriće se radna mesta koja zahtevaju veće kvalifikacije i veštine i, zauzvrat, nude veće plate i bolje uslove rada. S obzirom na migraciju kvalifikovanih radnika na atraktivnija tržišta rada u inostranstvu, stvaranje boljih radnih mesta je od suštinskog značaja za održavanje talentovane, kvalifikovane i produktivne radne snage na Kosovu. Konačno, Industrijska politika nastoji poboljšati društvenu uključenost tržišta rada povećanjem učešća žena i mladih u proizvodnom sektoru.

Veza sa NSR: Ovaj cilj politike može direktno podržati postizanje NRC2 o postojanju sveobuhvatnog tržišta rada i većeg i dostojanstvenog zapošljavanja.

Veza sa COR-ovima: Ispunjavanje ovog cilja do 2030 godine direktno će uticati na postizanje COR5 (provođenje rodne ravnopravnosti), COR8 (dostojanstven rad i ekonomski rast) i COR10 (smanjenje nejednakosti).

Indikatori: Napredak u postizanju ovog cilja će se meriti pomoću dva indikatora: a) *zaposlenost u proizvodnji po glavi stanovnika*, koji će obuhvatiti koliko je radne snage, kao proporcija stanovništva, angažovano u proizvodnji; i b) *masu plata u proizvodnji kao udeo DVP*, koja će meriti ukupan prihod od rada u proizvodnji kao udeo u dodatoj vrednosti proizvodnje.

5.1.4. Cilj 4: Olakšavanje zelene industrije

Četvrti cilj politike je podsticanje proizvodnom sektoru da pređe na zeleniju proizvodnju. Uspostavljanje zelene industrije ima za cilj da odvoji ekonomski rast od negativnih eksternih efekata životne sredine maksimiziranjem implementacije kružnih strategija, primene energije iz obnovljivih izvora i efikasnog korišćenja inputa.

Kosovo je još uvek u početnoj fazi uspostavljanja zelene industrije. Ova strategija pruža opštu orijentaciju za dalje akcije politike potrebne za prelazak na zelenu proizvodnju. Ključni zahtev za kreiranje ovih mera je obezbeđivanje podataka o ekološkim performansama industrija.

Trenutni učinak: Cirkularnost i reciklaža u kosovskoj proizvodnji je i dalje veoma ograničena, dok je industrijski otpad i zagađenje značajno. Energetska efikasnost i intenzivan CO₂ kosovskog proizvodnog sektora je poboljšana, ali i dalje zaostaje za svojim komparatorima, što je uglavnom zbog datog energetskog miksa sa niskim obnovljivim izvorima energije.

Industrijski pokretači: Prelazak na proizvodnju zelene energije se bavi Energetskom strategijom i upravljanjem otpadom od strane Ministarstva Životne Sredine. Komplementarno Industrijska Politika se fokusira na na nivou firme o povećanju cirkularnosti materijala i reciklažu u proizvodnom sektoru, proizvodnju i potrošnju zelenih proizvoda sa niskim sadržajem ugljenika, kao i energiju i tehnološko unapređenje usmjereno na efikasnost.

Veza sa NSR: Ovaj cilj direktno doprinosi postizanju NRC3 o čistoj životnoj sredini i održivom korišćenju prirodnih resursa, kao i NRC1 o cirkularnoj i konkurentnoj ekonomiji.

Veza sa COR-ovima: Ispunjavanje ovog cilja do 2030. direktno će uticati na postizanje COR3 (dobro zdravlje i dobrobit), COR6 (čista voda i kanalizacija), COR7 (pristupačna i čista energija), COR12 (odgovorna potrošnja i proizvodnja) i COR13 (klimatska akcija).

Indikatori: Napredak u postizanju ovog cilja politike će se meriti pomoću dva indikatora: a) *emisije CO₂ po jedinici DVP*, koji meri smanjenje CO₂ intenziteta proizvodne aktivnosti; i b) *indikator reciklaže/cirkularnosti*.

5.1.5. Cilj 5: Maksimizovanje domaće dodane vrednosti

Peti cilj osigurava da Kosovo ima koristi od industrijskog razvoja na sveobuhvatan način maksimiziranjem domaće dodane vrednosti u proizvodnji i šire.

Trenutni učinak: Proizvodnju na Kosovu karakterišu slabi domaći lanci vrednosti i neefikasna upotreba postojećih prirodnih resursa što dovodi do različitih curenja vrednosti. Ovo je, između ostalog, zbog niske tehnološke proizvodnje, ograničene obrade postojećih prirodnih resursa i uvezenih inputa (materijala i usluga) za proizvodnju umesto lokalnog izvora.

Industrijski pokretači: U ovom cilju, industrijska politika nastoji produbiti domaće lance vrednosti jačanjem veza unazad i unapred (tj. inputa iz poljoprivrede i uslužnog sektora). Takođe podržava prelazak na proizvodnju proizvoda veće dodane vrednosti. Konačno, takođe će podržati povećanje stepena prerade postojećih prirodnih resursa radi boljeg korišćenja date zadužbinske strukture zemlje. Na taj način, ovaj cilj maksimizira domaću dodatnu vrednost u procesu proizvodnje i obezbeđuje kvalitet industrijskog razvoja.

Veza sa NSR: Ovaj cilj doprinosi NRC 1 o stvaranju digitalne, cirkularne i konkurentne ekonomije i NRC 3 o boljem korišćenju prirodnih resursa.

Veza sa COR-ovima: Ispunjavanje ovog cilja do 2030 godine direktno će uticati na postizanje COR1 (smanjenje siromaštva) i COR9 (povećanje industrije i inovacija).

Indikatori: Napredak u postizanju ovog cilja će se meriti DVP kao udeo proizvodne proizvodnje, koji obuhvata obim do kojeg će lokalna dodatna vrednost koristiti domaće resurse.

5.1.6. Kompromisi između ciljeva

Pet ključnih ciljeva industrijske politike među njima ima jasne sinergije. Međutim, postoje i određeni kompromisi koji se mogu pojaviti i koje treba uzeti u obzir prilikom kreiranja mera politike i pratiti kako bi se negativni uticaji smanjili.

Proširivanje industrijske proizvodnje (cilj 1) i maksimiziranje korišćenja domaćih prirodnih resursa i dodane vrednosti (cilj 5) mogu negativno uticati na životnu sredinu, povećati ukupnu potrošnju energije i materijala i emisiju CO₂, i na taj način narušiti cilj 4 Povećana eksploatacija prirodnih resursa može biti u suprotnosti sa ciljem zelene industrije zasnovane na povećanoj kružnosti materijala.

Povećanje industrijske proizvodnje možda neće automatski dovesti do otvaranja novih radnih mesta (tj. može doći do rasta bez posla) u zavisnosti od odgovarajućih podsektora (vidi odeljak 6). Povećana industrijska proizvodnja možda neće automatski stvoriti pristojna radna mesta, stoga bi trebalo preduzeti korake kako bi se neutralizovali potencijalni negativni efekti na uslove rada za radnu snagu.

Smanjenje industrijskog trgovinskog deficita (cilj 2), posebno jačanjem izvoza, takođe ne može dovesti do povećanja domaće dodane vrednosti (cilj 5) ako industrijska politika ne uzme u obzir različita odliva vrednosti i ne reši ih.

5.1.7. Indikatori i ciljevi za ciljeve

Indikatori za merenje napretka ka postizanju ciljeva industrijske politike potrebni su za praćenje uticaja industrijske politike 2030. Indikatori će, između ostalog, biti uključeni u godišnje praćenje napretka. Donja tabela takođe daje osnovne vrednosti za sve indikatore, kao i ciljne vrednosti za sve ciljeve koje treba postići do 2030. Izračunavanje ciljnih vrednosti je zasnovano na metodologiji zasnovanoj na dokazima, čiji detalji, uključujući detaljnu listu ciljnih vrednosti za svaku godinu, možete pronaći u Aneks 3.

Tabela 1: Glavni indikatori na nivou cilja, uključujući osnovne i ciljne vrednosti

Ciljevi politike	Indikatori	Baza 2020	Ciljevi 2026	Ciljevi 2030
1. Proširenje industrijske proizvodnje	Indikator: DVP/stanovnik. (EUR)	541.54 (2020)	702.15	809.22
	Udeo DVP/BDP (%)	13.6% (2020)	15.3%	16.5%
2. Smanjenje industrijskog trgovinskog deficita	Prerađivački trgovinski bilans. (EUR)	- 2,327,593,338 (2020)	- 2,037,671,294	-1,844,389,930
3. Stvaranje sveobuhvatnog i boljeg zapošljavanja	Zaposlenost u proizvodnji/stanovnik	0.0234 (2020)	0.0369	0.0459
	Masa zarada u proizvodnji/MVA (%)	34.51% (2020)	51.55%	62.91%
4. Olakšavanje zelene industrije	CO2emisije po jedinici DVP (kg po paritetu kupovne moći (PKM) USD 2015)	1.1682 (2019)	0.6000	0.2749
5. Maksimizacija domaće dodane vrednosti.	DVP/proizvodnja	n/a	n/a	n/a

5.2. Podciljevi

Raniji deo odeljka 5 o ciljevima politike izlaže zašto se Kosovo fokusira na industrijski rast, trgovinski bilans industrije, kvalitetno zapošljavanje, zelenu i cirkularnu industriju i maksimizacije domaće koristi. Pet ciljeva politike i njihove veze sa nacionalnim razvojnim ciljevima u NSR-u daju opštu stratešku orijentaciju industrijske politike.

Ovaj sledeći deo bavi se pitanjem kako će se *postići* ciljevi industrijske politike. Identifikovanjem *konkretnih promena* u ekonomiji i strukturi industrijskih kapaciteta Kosova koje treba da se dese da bi se postigli ciljevi politike, mogu se formulisati uže definisani podciljevi industrijske politike. Identifikovanjem najrelevantnijih podciljeva i najefikasnijih ciljnih grupa (tj. prioritetnih sektora), ovaj odeljak će postaviti solidnu osnovu za razvoj doslednog i prilagođenog akcionog plana.

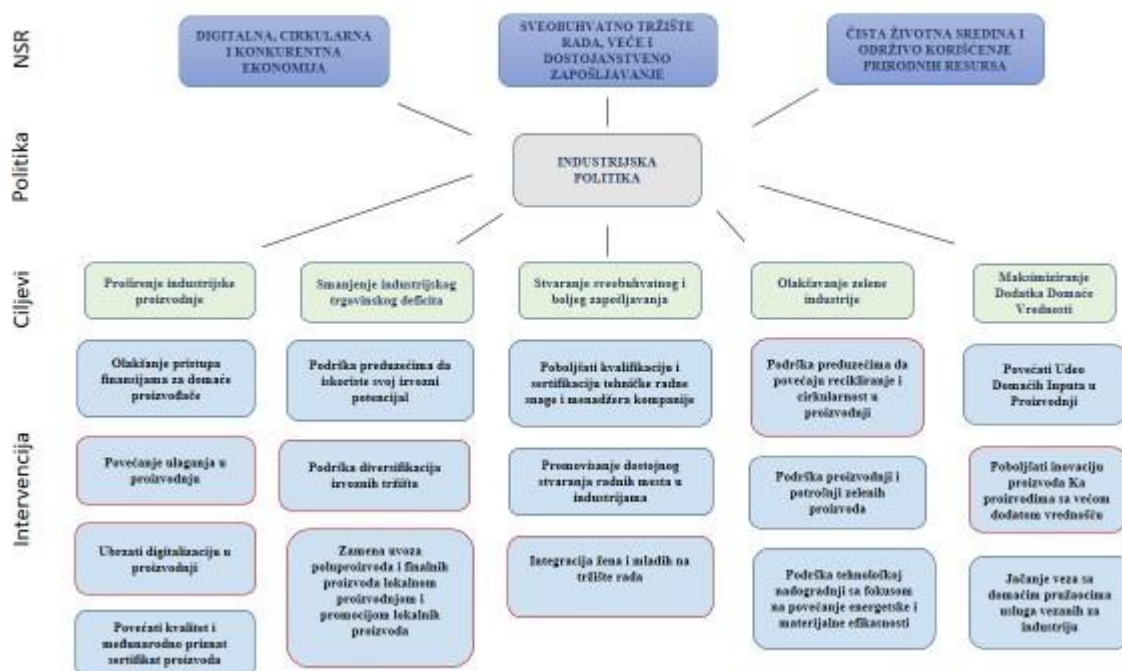
5.2.1. Podciljevi i opšta logika intervencije

Razvijanje odgovarajućih mera politike isključivo zasnovanih na ciljevima politike je izazov. Pet široko definisanih ciljeva industrijske politike Kosova su i dalje apstraktni po prirodi i ne daju dovoljno uputstva o tome kako se ovi ciljevi politike mogu *postići*. Dakle, Industrijska politika uvodi podciljeve, kao dodatni nivo povezivanja ciljeva politike sa merama politike u logici intervencije. Podciljevi se mogu posmatrati kao *preduslovi* ili pokretači za postizanje određenog cilja industrijske politike.

Identifikacija podciljeva je zasnovana na proceni industrijskih sposobnosti Kosova, koja obuhvata različite faktore, kao što su infrastruktura, finansije i nivo veština radnika, koji određuju sposobnost Kosova da proizvodi proizvedenu robu ili stvara zaposlenje. Odabir najrelevantnijih podciljeva zasnovan je na proceni industrijskih sposobnosti i validiran sa širom grupom zainteresovanih strana. Kako se podciljevi odnose na opšte karakteristike privrede, oni se mogu odnositi na više od jednog cilja politike istovremeno i uticati na njih.

Slika ispod predstavlja ukupnu logiku intervencije industrijske politike na svim nivoima. On pokazuje sa kojim strateškim ciljevima NSR 2030 najviše povezuje industrijska politika Kosova, a zatim slede ciljevi industrijske politike koji proizilaze iz veze sa NSR. Takođe pokazuje različite podciljeve, koji daju informaciju o dizajnu konkretnih mera, i njihove veze sa ciljevima politike (prikazani na krajnjem dnu slike). Treba napomenuti da podciljevi čiji su spoljni okviri na slici označeni crvenom bojom ukazuju na to da potiču iz NSR-a (predstavljani u NSR-u kao „specifični ciljevi”).

Slika 10: Logika intervencije industrijske politike

Izvor: Tim za izradu MI, potvrđen od strane glavnih zainteresovanih strana

U sledećim pododeljcima će se detaljnije objasniti identifikovati podciljevi, njihov odnos sa ciljevima politike, kao i osnovna ograničenja koja treba rešiti merama politike.

5.2.2. Podciljevi u okviru Cilja 1: Proširenje industrijske proizvodnje

Ključne promene koje Kosovo treba da postigne da bi proširilo industrijsku proizvodnju su: (i) olakšanje pristupa finansijama za domaće proizvođače; (ii) povećanje ulaganja u proizvodnju; (iii) ubrzati digitalnu transformaciju; i (iv) povećanje kvaliteta i sertifikacije proizvoda.

Drugi relevantan podcilj za cilj 1 je tehnološko unapređenje sa fokusom na energetske i materijalnu efikasnost, o čemu će se govoriti u okviru cilja 4.

5.2.2.1. Olakšanje pristupa finansijama za domaće proizvođače

Pristup finansiranju u obliku zajmova i kredita od komercijalnih banaka, ali i korporativnih obveznica i drugih alternativnih instrumenata finansiranja je od ključnog značaja jer dodatni kapital omogućava proizvođačima da prošire svoje proizvodne kapacitete kako bi se takmičili na domaćem i međunarodnom nivou.

Trenutni učinak: Finansijsko tržište na Kosovu je slabo razvijeno za proizvođače. Svetska banka procenjuje da skoro 70% kosovskih kompanija finansira osnovna sredstva preko internih izvora, a samo 11% se oslanja na finansiranje banaka. Domaći kredit Kosova privatnom sektoru, kao procenat BDP-a, iznosi 51% (što je isto za prosek ZP6), ali je daleko ispod proseka OCED-a (160%). Pored toga, učešće kredita u prerađivačkoj industriji u ukupnim komercijalnim kreditima je u 2021 godini iznosilo svega 17,3%.

Veza sa ciljevima politike: Olakšavanje pristupa finansijama može unaprediti cilj 1 omogućavajući proizvođačima da pribave potreban kapital za proširenje proizvodnih kapaciteta, investiranje u inovacije proizvoda i kvalitet proizvoda i ubrzanje digitalizacije. Podcilj je također povezan sa ciljem 2 jer lakši uslovi finansiranja mogu podržati proizvođače da budu konkurentniji na izvoznim tržištima udaljavanjem od malih prilagođenih narudžbi (uglavnom usmerenih na tržišta dijaspore) ka većim porudžbinama zasnovanim na serijskoj proizvodnji koje može poboljšati cenovno konkurentnost (ciljanje na tržišta koja nisu dijaspora).

Osnovna ograničenja: Ključna ograničenja koja podstiču ograničen pristup finansijama uključuju relativno visoke troškove finansiranja, visoke zahteve za kolateralom, nedostatak finansiranja po meri za podršku rastu proizvođača, činjenicu da je finansijski sektor u velikoj meri zasnovan na bankama sa ograničenim alternativnim investicionim instrumentima, nepostojeći instrumenti korporativnog duga (tj. korporativne obveznice), postojanost nesavršenih informacija sa kojima se preduzeća suočavaju u vezi sa pristupom finansijskim mogućnostima, trenutna ograničena uloga i resursi KKGF-a da podrži više kompanija, i ograničene prakse korporativnog upravljanja koje utiču na obezbeđivanje finansiranja preko banaka.

Akcije politike: Planirane akcije imaju za cilj smanjenje rizika kreditiranja proizvođača koji zahtevaju visoke zahteve za kolateralom, uključujući diversifikaciju opcija finansiranja za proizvođače i povećanje ukupnog pristupa informacijama o finansiranju.

Indikatori: Ostvarivanje podcilja će se meriti pomoću dva indikatora: (i) *domaći krediti banaka privatnom sektoru* (% BDP-a); i (ii) *učešće proizvodnje u ukupnim komercijalnim kreditima*.

5.2.2.2. Povećanje ulaganja u proizvodnju

Dok prvi podcilj nastoji promovisati obezbeđivanje kapitala za domaće proizvođače, ovaj podcilj nastoji povećati priliv produktivnog kapitala posebno u obliku stranih investicija, ali i širenje privatnih domaćih investicija. Adekvatna ulaganja u proizvodne kapacitete su kritična da bi se osiguralo da proizvodni sektor akumulira dovoljno osnovnih sredstava. Takvo ulaganje će poboljšati kapacitete snabdevanja proizvodnih kompanija i olakšati suštinski transfer znanja koji dolazi sa usvajanjem tehnologije.

Trenutni učinak: Podaci Centralne banke Kosova pokazuju da je neto priliv DSU u proizvodnom sektoru opao sa 47 miliona evra u 2011 godini na *odliv* od 4,6 miliona € u 2020. U 2011. prilivi DSU u proizvodnju činili su 12% ukupnih priliva DSU, dok je u 2020 bilo neto *odliv* ekvivalentno 1,3% ukupnih neto priliva DSU. Najveći deo DSU otišao je u sektore koji imaju male efekte prelivanja, pri čemu su sektori nekretnina i građevinarstva privukli skoro 60% svih DSU koje su stigle u zemlju u protekloj deceniji. Što se tiče investicija, iako Kosovo ima najveći udeo bruto investicija u fiksni kapital u BDP-u u ZP6, nije moguće razdvojiti u kojoj meri je to posledica ulaganja u mašine i opremu. Ograničeno usvajanje tehnologije je takođe potvrđeno učešćem uvezenih kapitalnih dobara u DVP iznosi svega 41,6%.

Odnos prema ciljevima politike: Kapital je ključan, ali ograničen u zemlji u zemljama poput Kosova. Strane investicije su stoga važan dodatni izvor za proširenje proizvodnje (cilj 1). Strani investitori dolaze sa boljim informacijama o stranom tržištu i uspostavljenim kanalima prodaje i prilično su izvezno orijentisani (doprinos cilju 2).

Osnovna ograničenja: Na nedostatak priliva DSU utiče ograničeno međunarodno priznanje, uključujući pitanja u vezi sa transportom i logistikom sa kojima se suočavaju kosovski izvoznici, što predstavlja operative prepreke za investitore koji gledaju na izvezno orijentisane grinfild ulaganja. Štaviše, nedostatak kvalifikovane radne snage i malo domaće tržište takođe doprinose ograničenom interesu stranih investicija. U međuvremenu, ono što otežava veću akumulaciju stranih i domaćih investicija je takođe pod uticajem neuspeha politike koji nisu uspeali da iskoriste sredstva kao što su ekonomske zone i industrijski parkovi. Za razliku od uporednih zemalja, strateške investicije nisu dovoljno podstaknute fiskalnim sredstvima u vidu poreskih olakšica. Ostala ograničenja uključuju trenutnu nesigurnost u vezi sa energijom i pandemijom.

Akcije politike: Planirane akcije imaju za cilj unapređenje domaćih i stranih ulaganja kroz promociju industrijskih parkova koji su ekološki prihvatljivi, uključujući obezbeđivanje adekvatnih fiskalnih i drugih sličnih podsticaja za strateške investitore. Kako bi se unapredile investicione inicijative, biće osnovana specijalizovana agencija pod okriljem Kabineta Premijera.

Indikatori: Ostvarivanje podcilja će se meriti pomoću dva indikatora: (i) *učešće DSU u proizvodnji u ukupnim DSU (%)*; i (ii) *učešće uvezenih kapitalnih dobara u DVP*.

5.2.2.3. Ubrzati digitalizaciju u proizvodnji

Digitalizacija proizvodnog sektora je sve veći globalni trend koji podrazumeva primenu digitalnih alata za povećanje efikasnosti i produktivnosti u upravljanju i proizvodnji, kao i prelazak na automatizaciju zasnovanu na podacima.

Trenutni učinak: Nivo digitalizacije kosovskog proizvodnog sektora je veoma nizak. Samo petina anketiranih preduzeća primenjuje digitalne alate u proizvodnim procesima. Štaviše, optimizacija proizvodnje je delomična zbog ograničenog prepoznavanja od strane proizvođača o alatima koje mogu koristiti, kao što je vitka proizvodnja za smanjenje otpada i povećanje efikasnosti.

Odnos prema ciljevima politike: Digitalizacija proizvodnje povezana je sa ciljem 1, jer povećana digitalizacija u proizvodnji može stvoriti uslove za poboljšanje efikasnosti proizvodnje i podsticanje optimizacije procesa. To zauzvrat može podržati kosovske proizvođače da poboljšaju kvalitet proizvoda, da proizvode više prilagođene proizvode i da postanu konkurentniji, što može povećati industrijsku proizvodnju.

Osnovna ograničenja: Deo razloga zašto je usvajanje digitalizacije ograničeno je zbog nerazvijenih veza između kosovskog IKT sektora i proizvodnih sektora. Razvoj digitalnih alata od strane dobavljača IKT usluga uglavnom je usmeren na strana tržišta, zbog ograničene domaće potražnje proizvođača. Ostala ograničenja uključuju ograničenu svest među proizvođačima o prednostima digitalizacije; i ograničena svest o efikasnosti proizvodnje i alatima za optimizaciju procesa, koji se zauzvrat mogu digitalizovati.

Akcije politike: Planirane akcije imaju za cilj da podstaknu digitalne transformaciju proizvođača, uključujući međusektorsku saradnju između pružalaca IKT usluga i proizvođača.

Indikatori: Postizanje podcilja će se meriti sledećim indikatorom: (i) *upotreba alata za digitalizaciju u opštoj proizvodnji/radnim procesima u proizvodnji (%)*.

5.2.2.4. Povećati kvalitet i međunarodno priznat sertifikat proizvoda

Adekvatan kvalitet proizvoda je neophodan za stvaranje poverenja i potražnje za proizvodima proizvedenim na Kosovu. U zavisnosti od proizvoda, kvalitet proizvoda obuhvata različite

specifičnosti kao što su bezbednost, trajnost ili usklađenost sa utvrđenim normama proizvoda i može se dokazati odgovarajućim sertifikatom.

Trenutni učinak: Nema podataka o broju kosovskih proizvoda koji su sertifikovani. Kvalitet domaćeg proizvoda se generalno smatra značajnim pitanjem, što se delimično dokazuje nesposobnošću lokalnih proizvođača da zamene visok nivo uvoza u nizu proizvoda. Procenjuje se da je samo 251 industrijski proizvod u vrednosti od najmanje 10.000 eura izvezen u EU – mali broj koji dodatno pojačava slab kvalitet proizvoda i ograničeno korišćenje sertifikata proizvoda.

Odnos prema ciljevima politike: Poboljšanje kvaliteta proizvoda povezano je sa ciljem 1, jer povećano poverenje i pozitivno iskustvo sa proizvodima domaće proizvodnje povećavaju domaću potražnju, a time i industrijsku proizvodnju. Postizanje odgovarajućeg kvaliteta proizvoda je takođe preduslov za dobijanje međunarodnih sertifikata, koji su povezani sa ciljem 2. Za povećanje izvoza potreban je dovoljan kvalitet proizvoda i međunarodni sertifikati.

Osnovna ograničenja: Uglavnom, proizvodni sektor se još uvek oslanja na zastarelu tehnologiju koja utiče na ukupni kvalitet proizvoda i spoljnu konkurentnost. Na nivou preduzeća, kontrole kvaliteta proizvoda uglavnom nedostaju, dok nedostatak sertifikovanih domaćih laboratorija za proveru kvaliteta proizvoda takođe negativno utiče na konkurentnost preduzeća. Kosovska direkcija za akreditaciju laboratorija i sertifikaciju nije uspela da dobije članstvo u relevantnim telima EU i drugim relevantnim međunarodnim multilateralnim mehanizmima, što je uticalo na sertifikaciju kvaliteta lokalnih proizvoda i sertifikacione laboratorije.

Akcije politike: Planirane akcije imaju za cilj poboljšanje pristupa uslugama testiranja i sertifikacije domaćih proizvoda i unapređenje usvajanja relevantnih sertifikata od strane proizvođača.

Indikatori: Postizanje podcilja će se meriti sledećim indikatorom: (i) *broj industrijskih proizvoda koji se izvoze u EU* (najmanje 10 hiljada € godišnje).

5.2.3. Podciljevi u okviru Cilja 2: Smanjenje industrijskog trgovinskog deficita

Da bi Kosovo smanjilo svoj industrijski trgovinski deficit, proizvođači treba da: (i) dalje iskoriste svoj izvozni potencijal; (ii) diversifikovati izvozna tržišta; i (iii) zameniti uvezene poluproizvode i finalne proizvode lokalnom proizvodnjom i bolje promovisati lokalne proizvode.

Povećanje kvaliteta proizvoda i dobijanje međunarodne sertifikacije kao dodatnog relevantnog podcilja za smanjenje industrijskog trgovinskog deficita razmatrano je u okviru cilja 1.

5.2.3.1. Podrška preduzećima da iskoriste svoj izvozni potencijal

Iskorišćavanje izvoznog potencijala kompanija podrazumeva da kompanijama na Kosovu koje imaju proizvode ili poseduju kapacitete za proizvodnju proizvoda koji su međunarodno konkurentni treba omogućiti izvoz i učešće na tržištu prodaje u inostranstvu.

Trenutni učinak: Izvozna konkurentnost, merena kao proizvedeni izvoz po glavi stanovnika, čini Kosovo (221€/stanovniku) najlošijim u ZB6 (1,500€/stanovniku). U 2021, samo 733 kosovska proizvodna preduzeća prijavile su izvoz u vrednosti iznad 10 hiljada evra. Značajan deo uspeha izvoza povezan je ili sa potražnjom dijaspore, ili nedavnim uspehom ključnog izvoznog artikla (dušeci) koji je porastao. Potražnja dijaspore je raštrkana, generišući potražnju za uglavnom male, narudžbine po meri, što zauzvrat uslovljava kapacitete snabdevanja na Kosovu. Ukoliko se ne pojavi serijska proizvodnja u odabranim, vodećim industrijama, Kosovo će se suočiti sa teškim vremenom da razvije održive, konkurentne veze sa izvoznim tržištem.

Odnos prema ciljevima politike: Proširenje izvoza direktno doprinosi smanjenju industrijskog trgovinskog deficita (cilj 2). Povećanje izvoza, a samim tim i povećanje spoljne potražnje, takođe će doprineti cilju 1 (proširivanje industrijske proizvodnje), kao i može stvoriti pozitivan zamah za poboljšanje kvaliteta proizvoda.

Osnovna ograničenja: Nedostatak članstva u ključnim međunarodnim organizacijama, uključujući Svetsku trgovinsku organizaciju (STO), UNIDO i Konferenciju Ujedinjenih nacija o trgovini i razvoju (UNCTAD), podriva međunarodnu trgovinsku integraciju Kosova. Kosovski proizvođači se takođe suočavaju sa višim troškovima transporta od uobičajenih, zbog toga što moraju da se oslanjaju na operatere transportnih usluga iz trećih zemalja, što proizilazi iz političkih sporova sa Srbijom. Na nivou preduzeća, kompanijama nedostaje tržišna inteligencija i prodajni kanali za prodaju svojih proizvoda u inostranstvu. Pored toga, nedostatak prilagođenih instrumenata za finansiranje izvoza podriva ekspanziju proizvodnje izvozno orijentisanih kosovskih proizvođača. Ograničena dostupnost usluga poslovnog savetovanja za podršku firmama sa izvoznim strategijama i prodorom na izvozno tržište takođe predstavlja izazove.

Akcije politike: Planirane akcije imaju za cilj poboljšanje finansiranja izvozno orijentisanih proizvođača, uključujući proširenje pristupa uslugama obaveštavanja o izvoznom tržištu i povezivanje sa stranim kupcima.

Indikatori: Postizanje podcila će se meriti sledećim indikatorom: (i) *broj proizvodnih firmi koje redovno izvoze* (najmanje 10 hiljada evra godišnje).

5.2.3.2. Diversifikacija izvoznih tržišta

Izvoz na veću bazu spoljnih tržišta povećava spoljnu potražnju za kosovskim proizvodima i takođe obezbeđuje ublažavanje potencijalnih šokova od fluktuacija međunarodne trgovine.

Dok se prvi podcilj u cilju 2 fokusira na širenje izvoza uopšte, uključujući diversifikaciju izvoznih proizvoda, ovaj podcilj se fokusira na diversifikaciju izvoznih tržišta.

Trenutni učinak: Do sada je kosovski izvoz koncentrisan na nekoliko odabranih spoljnih tržišta. Relativno visoka je koncentracija u Albaniji (22,8%), Švajcarskoj (9,6%), Nemačku (9,5%), Severnu Makedoniju (8,7%) i Italiju (7%). Štaviše, 42% kosovskog izvoza ide u zemlje ZB6, dok 36% u EU. Štaviše, izvozna koncentracija je u pozitivnoj korelaciji sa tržištima na kojima postoji značajno prisustvo zajednice dijaspor.

Odnos prema ciljevima politike: Kretanje ka diversifikaciji izvoznog tržišta je od ključnog značaja za povećanje međunarodne potražnje, a samim tim i za povećanje izvoza, i može pomoći Kosovu da smanji svoj industrijski trgovinski deficit (cilj 2). Generisanjem veće potražnje, diversifikacija izvoznog tržišta takođe može doprineti povećanju kapaciteta snabdevanja (cilj 1).

Osnovna ograničenja: Činjenica da je Kosovo potpisalo ograničen broj multilateralnih i bilateralnih trgovinskih sporazuma implicira da se kosovski proizvođači mogu suočiti sa skupim tarifnim i nekarinskim barijerama ako nameravaju da diversifikuju svoj portfelj izvoznog tržišta. Sertifikacija proizvoda i standardi kvaliteta su takođe skupi, što sprečava kosovske proizvođače da se prošire na izvozna tržišta. Osim toga, nedovoljno su iskorišćene veze u dijaspori, koje mogu da obezbede nove kanale prodaje.

Akcije politike: Planirane akcije imaju za cilj identifikaciju potencijalno izvoznih proizvoda, uključujući podršku proizvođačima da prodru na nova izvozna tržišta putem inovativnog brendiranja i drugih specifičnih strategija promocije izvoza, te postizanje relevantnih novih trgovinskih sporazuma sa posebnim fokusom.

Indikatori: Ostvarivanje podcilja će se meriti sledećim indikatorom: (i) *geografska raznolikost izvoza (broj zemalja koje čine 80% proizvodnog izvoza)*.

5.2.3.3. Zamena uvoza poluproizvoda i finalnih proizvoda lokalnom proizvodnjom i promocijom lokalnih proizvoda

Ovaj podcilj ima za cilj smanjenje uvoza industrijskih proizvoda. Uvezena poluproizvodna i finalna roba, koju su kosovski proizvođači sposobni da proizvedu, treba postepeno zameniti domaćom proizvodnjom.

Trenutni učinak: Kosovo ostaje privreda sa visokim uvozom. Svaki euro proizvedenog izvoza jednak je 7 eura proizvedenog uvoza. Vrednost uvoza repromaterijala, kao učešće u DVP, iznosi neverovatnih 180%. Između 2018-2020, udeo domaćih sektora sa potencijalom zamene uvoza u uvoznim intermedijarnim proizvodima iznosio je u proseku 64%. Štaviše, učešće domaćih sektora sa potencijalom zamene uvoza u uvoznim robama široke potrošnje iznosilo je 67% u istom periodu. Domaća roba činila je najviše 33% domaćeg tržišta. Na nivou preduzeća,

postoji samo nekoliko primera gde su kosovski proizvođači uspeali da pristupe priznatim stranim brendiranim maloprodajnim lancima koji postavljaju radnju na Kosovu, ili internacionalnim brendiranim franšizama. Štaviše, nekoliko dobavljača proizvodnje na Kosovu uspeo je da proдре u domaće maloprodajne lance pod „privatnom robnom markom“.

Odnos prema ciljevima politike: Zamena intermedijarnih i finalnih proizvoda lokalnom proizvodnjom može se uspešno iskoristiti, jer postoje značajni nedovoljno iskorišćeni domaći potencijali. Istaknutija uloga lokalnih proizvođača može direktno doprineti smanjenju uvoza (cilj 2) i proširenju industrijske proizvodnje (cilj 1). Zamena uvoza kroz proširenu lokalnu proizvodnju može takođe stvoriti pozitivne efekte domaćeg lanca vrednosti na Kosovu (cilj 5).

Osnovna ograničenja: Činjenica da je najviše 33% domaćeg tržišta pokriveno robom domaće proizvodnje govori o ograničenom kvalitetu i konkurentnosti proizvoda. Upornost malih preduzeća onemogućava lokalnim kompanijama da izađu iz svojih aktivnosti sa niskom dodatnom vrednošću i da se takmiče sa velikim prilivom uvoza. Takođe postoji nedostatak strateške analize koja upoređuje koje proizvode iz uvoza Kosovo može efikasno zameniti na osnovu postojećih konkurentskih prednosti. Domaći proizvođači se takođe u velikoj meri oslanjaju na sopstvene izvore za finansiranje svoje ekspanzije, tako da ograničeni formalni instrumenti finansiranja koji omogućavaju pristup tržištu takođe predstavljaju izazove. Međuproizvodnja je takođe otežana nedostatkom sertifikata i standarda kvaliteta koji sprečavaju da se lokalni proizvodi preuzmu od strane priznatih maloprodajnih lanaca i brendiranih franšiza u okviru mehanizama “private label”. Na više makro nivou, liberalni režim prema uvozu često stvara nagnute terene, potkopavajući pojavu domaćeg konkurentskog potencijala.

Akcije politike: Akcije politike imaju za cilj podsticanje proizvodnje lokalne robe koja može zameniti uvoz, kroz povećanje domaće potražnje putem javnih nabavki i kampanja podizanja svesti, kao i prilagođavanje trgovinskog režima kako bi se izjednačili uslovi za lokalne proizvode.

Indikatori: Postizanje podcilja će se meriti pomoću tri indikatora: (i) *učešće uvoza zamenljivih intermedijarnih proizvoda (prema BEC klasifikaciji) u ukupnom uvozu* (ii) *Učešće uvoza zamenljivih potrošnih dobara (prema BEC klasifikaciji) u ukupnom uvozu;* i (iii) *udeo domaće robe na proizvodnom tržištu.*

5.2.4. Podciljevi u okviru Cilja 3: Stvaranje sveobuhvatnog i boljeg zapošljavanja

Da bi Kosovo stvorilo sveobuhvatno i bolje zapošljavanje u proizvodnji, potrebno je postići sledeće promene: (i) tehnička radna snaga i menadžeri kompanije moraju biti adekvatno kvalifikovani i sertifikovani; (ii) potrebno je promovisati stvaranje pristojnih radnih mesta u industrijama; i (iii) žene i mladi moraju biti bolje integrisani u tržište rada.

Dodatni efekti na zapošljavanje izvan proizvodnog sektora mogu se očekivati kroz podcilj koji se fokusira na jačanje veza sa pružaocima usluga vezanih za industriju i podcilj koji nastoji povećati domaće inpute u proizvodnji iz poljoprivrede, šumarstva i rudarstva (oba koji su pod ciljem 5 u nastavku).

5.2.4.1. Poboljšati kvalifikaciju i sertifikaciju tehničke radne snage i menadžera kompanije

Kvalifikovana radna snaga je ključni faktor proizvodnje i ključna je za proizvodnju robe koja može da konkuriše na osnovu cene, kvaliteta i inovacije. Istovremeno, rast poslovanja zavisi i od profesionalnih menadžera, koji mogu voditi kompanije kroz različite faze njihovog ciklusa rasta.

Trenutni učinak: Kosovsko tržište rada karakteriše neusklađenost ponude i potražnje za kvalifikovanim radnom snagom. Formalni obrazovni sistem ostaje neadekvatan da pripremi radnika prema potrebama industrije. Kosovo je uspjelo da akredituje 11 pružalaca stručne obuke u proizvodnom sektoru do 2021. Ovo je upotpunjeno činjenicom da postoje 24 odobrena standarda profesije u proizvodnom sektoru. Bez obzira na to, procenat zaposlenih koji se upisuju na formalnu obuku u proizvodnji bio je samo 26,4% u 2019. (u poređenju sa 53,6% za zemlje sa višim srednjim dohotkom). Udeo kvalifikovanih radnika od svih proizvodnih radnika bio je 67,3% u 2019 (u odnosu na 73,3% za zemlje sa višim srednjim dohotkom). Uprkos nedostatku dostupnih podataka, postoji opšte priznanje da, kako kompanije rastu u kompleksnosti, njima je potrebno više profesionalnih menadžera kompanija, čija je ponuda na Kosovu ograničena. Malo je, ako ih ima, uspostavljenih poslovnih ili menadžerskih škola ili pružalaca obrazovanja koje su blisko povezane sa glasovima industrije kako bi ponudile relevantnu profesionalnu obuku.

Odnos prema ciljevima politike: Dobro i formalno kvalifikovana radna snaga ima više mogućnosti da stekne pristojne poslove sa većim platama, boljim uslovima rada i stabilnijim ugovorima o radu. Posebno, imajući u vidu neusklađenost ponude i potražnje za kvalifikovanim radnom snagom, više kvalifikacije su vitalno sredstvo za stvaranje više i boljih radnih mesta (cilj 3). U cilju proširenja proizvodnje, inovacija i obezbeđivanja kvaliteta proizvoda (cilj 1), kvalifikovana radna snaga je takođe bitan faktor.

Osnovna ograničenja: Neusklađenosti veština koje proizilaze iz neusklađenih obrazovnih programa snažno utiču na ishode posla. Brojni programi na univerzitetskom nivou smatraju se zastarelim da bi bili relevantni za potrebe rastućeg proizvodnog sektora. Ograničenja kapaciteta među institucijama kao što je Nacionalna uprava za kvalifikacije usporavaju tempo odobravanja novih standarda profesije u vezi sa proizvodnjom. Stručne škole još uvek nisu integrisale učenje zasnovano na radu u saradnji sa poslovanjima. U međuvremenu, postoji pozitivan trend da novi privatni pružaoci neformalne stručne obuke dobijaju akreditaciju i

obezbeđuju relevantnije setove veština. Međutim, oni su ograničeni po broju i nekima od njih nedostaju resursi.

Akcije politike: Planirane akcije imaju za cilj rešavanje preovlađujućih nedostataka veština u proizvodnom sektoru kroz rešavanje nedostatka informacija i stvaranje finansijskih podsticaja za radnu snagu da stekne odgovarajuću obuku.

Pokazatelji: Postizanje podcilja će se meriti pomoću četiri pokazatelja: (i) broja akreditovanih institucija za obuku u proizvodnji; (ii) broja odobrenih standarda zanimanja (profesije) u proizvodnji; (iii) proporcije radnika koji pohađaju formalnu obuku u proizvodnji (%); i (iv) broja ISO sertifikata.

5.2.4.2. Promovisanje dostojnog stvaranja radnih mesta u industrijama

Stvaranje radnih mesta u proizvodnji je važna komponenta cilja. Stvaranje pristojnih radnih mesta je jednako vazno kako bi se osiguralo da proizvođači isplaćuju pravične prihode, obezbede sigurno zaposlenje i poboljšaju opšte uslove rada.

Trenutni učinak: Uglavnom, industrije na Kosovu nisu uspele da stvore pristojna zaposlenja. Uprkos činjenici da je udeo MVA koji je otišao radnicima u vidu plata povećan sa 21% na 35%, siromaštvo zaposlenih u proizvodnji ostaje visoko. Dok širom privrede, siromaštvo zaposlenih na Kosovu iznosi 15%, ono je čak i veće u proizvodnom sektoru (26,6%). U međuvremenu, Svetska Banka procenjuje da 35% zaposlenih radi u neformalnom sektoru. Četvrtina proizvodnih radnika (25%) nije zvanično prijavljena u nacionalnom poreskom organu. Neformalnost podriva formalno ugovaranje i zaštite koje se radnicima pružaju zakonom o radu. Bezbednost na radu je veliki izazov: uslovi rada za radnike u fabričkim podovima i drugim proizvodnim objektima generalno se smatraju lošim i neadekvatnim.

Odnos prema ciljevima politike: Industrije imaju potencijal da stvore brojna nova radna mjesta. Međutim, to nisu automatski formalni, dobro plaćeni dobri poslovi. Imati podcilj koji promoviše stabilnije zapošljavanje, pravedne plate i pristojne uslove rada je ključno za postizanje cilja 3.

Osnovna ograničenja: Ključno ograničenje koje podriva pojavu pristojnih poslova odnosi se na značajnu neformalnost rada u proizvodnji, pri čemu je četvrtina zaposlenih u sektoru neprijavljena. To hrani (podstiče) neformalno ugovaranje i upornost neadekvatnih uslova rada, što zauzvrat takođe povećava verovatnoću nesreća u vezi sa radom (procenjuje se na 49 u sektoru u 2021.). Štaviše, niska plata je ključno ograničenje koje sprečava nastanak pristojnih poslova (radnih mesta), o čemu svedoči činjenica da je siromaštvo zaposlenih u proizvodnji iznosilo 26,6% – preko 10 poena više od nacionalne stope siromaštva zaposlenih. Niske plate se delimično mogu objasniti ograničenim povećanjem produktivnosti u sektoru zbog ograničenog usvajanja tehnologije, niskokvalifikovane radne snage i ograničenog transfera znanja kroz SDI

Akcije politike: Planirane akcije imaju za cilj smanjenje neformalnosti rada boljim razumevanjem njegove rasprostranjenosti po sektorima, uz podsticanje proizvodnih kompanija da primenjuju pristojne plate i ponude bolje uslove rada.

Pokazatelji: Postizanje podcilja će se meriti sa tri indikatora: (i) *zaposlenim u proizvodnji prijavljeni u PAK/zvanično zaposlenje u proizvodnji*; (ii) *siromaštvom zaposlenih u proizvodnji*; i (iii) *brojem nesreća na radu u proizvodnji*.

5.2.4.3. Integracija žena i mladih na tržište rada

Zapošljavanje u proizvodnji u industrijama mora postati inkluzivnije kako bi se postiglo veće i sveobuhvatnije zapošljavanje, što stvara koristi za čitavo društvo. Žene i omladina, kao i druge ugrožene grupe, treba da budu bolje integrisani u proizvodno tržište rada Kosova.

Trenutni učinak: Isključenost žena i mladih na tržištu rada je posebno izražena na Kosovu. Svaki drugi mladić od 15-19 godina ostaje bez posla duže od godinu dana – recept za produbljivanje strukturne nezaposlenosti. Analiza industrijskog učinka je otkrila da je ženski udeo u zapošljavanju u proizvodnji slično turobno za Kosovo u poređenju sa uporedivima (uporednim zemljama): iako je ženski udeo porastao od 2015 (10%) do 2020 (16%), ostao je znatno ispod proseka WB6 od 37% u 2020, sa Albanijom koja je imala bolji učinak u regionu sa skoro 60% udela, a sledi Severna Makedonija sa skoro 50% udela.

Odnos prema ciljevima politike: Poboljšanje uključivanja žena i mladih na tržište rada je ključno za postizanje cilja 3. U isto vreme, Kosovo takođe propušta intelektualni i kreativni potencijal koji žene i mladi mogu da donesu u sektor. Podsticanje njihove integracije takođe može doprineti cilju 1 rasta industrijskog sektora.

Osnovna ograničenja: Izveštaj Svetske banke o dijagnostici poslova (2017) identifikuje „porodičnu odgovornost“ kao kritični faktor koji narušava učešće žena u radnoj snazi: više od polovine neaktivnih žena je izjavilo da ima porodične obaveze zbog neaktivnog traženja posla. Ograničena dostupnost brige o deci takođe podstiče neaktivnost radne snage među ženama: Istraživanje o životu u tranziciji je pokazalo da brigu o deci pružaju članovi porodice u 95% domaćinstava Kosova sa decom mlađom od 6 godina. Usluge brige o deci se uglavnom nude na neformalnoj osnovi, pri čemu samo četvrtina centara za brigu o deci radi tokom leta, dok je institucionalna briga o deci ograničena za žene na selu s obzirom na previsoke troškove prevoza. Štaviše, 9-mesečna dužina porodijskih beneficija takođe negativno utiče na učešće žena u radnoj snazi, što poslovanja smatraju destimulativnim za zapošljavanje žena. Takođe, ograničeno promovisanje proizvodnih zanimanja u školama oblikuje percepcije među mladima o njihovom izboru karijere. Takođe postoji značajna stigma uključivanja žena u poslove u proizvodnji (što pokazuje manje od 10% zaposlenih žena koje rade u proizvodnji), iako određene industrije značajno uključuju žene.

Akcije politike: Rešavanje strukturalnih uzroka niskog učešća žena na tržištu rada je izvan delokruga politike. Akcije politike imaju za cilj da poboljšaju situaciju pružanjem podsticaja za veštine žena i mladih u kompaniji, uključujući poboljšanje saradnje između škola i poslovanja kako bi se premostile preovlađujuće praznine u percepciji o radu u proizvodnji.

Pokazatelji: Ostvarivanje podcilja će se meriti pomoću dva pokazatelja: (i) *udeo mladih zaposlenih u proizvodnji u ukupnoj zaposlenosti mladih*; i (ii) *udeo žena u zapošljavanju u proizvodnji*.

5.2.5. Podciljevi u okviru Cilja 4: Olakšavanje zelene industrije

Da bi Kosovo započelo transformaciju ka uspostavljanju kružne izelene industrije, proizvodne kompanije treba da: (i) povećaju reciklažu i cirkularnost u svojim proizvodnim procesima; (ii) proizvoditi zelene proizvode; i (iii) tehnološki nadograditi sa fokusom na povećanje energetske i materijalne efikasnosti.

5.2.5.1. Podrška preduzećima da povećaju recikliranje i cirkularnost u proizvodnji

Cirkularnost je sistemski pristup koji promoviše promenu od linearnih obrazaca proizvodnje i potrošnje ka cirkularnijim i održivijim modelima. Uključuje tri glavna principa: (i) eliminisanje otpada i zagađenja, (ii) cirkulisanje proizvoda i materijala njihovim ponovnim uvođenjem u proizvodni ciklus i (iii) obnavljanje prirode. Povećanje reciklaže i cirkularnosti u proizvodnim procesima je od ključnog značaja kako bi se omogućilo proizvodnom sektoru na Kosovu da maksimizira efikasnost u korišćenju resursa, smanji štetne uticaje na životnu sredinu i smanji troškove obezbeđivanjem da se oporavljeni otpad ponovo uvede u proizvodnju.

Trenutni učinak: Kosovo je u veoma ranoj fazi sistematske primene reciklaže i cirkularnosti u proizvodnji. Bruto dodata vrednost u sektorima zasnovanim na ekonomskoj cirkularnosti iznosi samo 0,8% BDP-a. Nema podataka o procentu recikliranog materijala koji se koristi u proizvodnji. Postoji ograničena svest o reciklaži i cirkularnosti u ekonomiji Kosova. Međutim, čini se da se sam lanac vrednosti recikliranja širi i stvara sve veću ekonomsku vrednost. Kompanije Kosova uglavnom recikliraju papir, metale, akumulatore, limenke, organske materije, gumu i plastiku. Postoji nekoliko kompanija za reciklažu otpada koje recikliraju otpad u tržišne proizvode, od kojih se neki izvoze. Na osnovu podataka ASK-a, postoji 175 aktivnih kompanija koje su angažovane u lancu vrednosti reciklaže, koji uključuje veleprodaju otpada i metalnog otpada (22%), sakupljanje neopasnog otpada (19%), sakupljanje opasnog otpada (18%), proizvodnju plastika u primarnom obliku (15%), tretman i odlaganje neopasnog otpada (11%), remontne delatnosti i druge usluge upravljanja otpadom (7%), demontaža metalnog otpada (6%) i tretman i odlaganje opasnog otpada (1%).

Odnos prema ciljevima politike: Povećanje nivoa reciklaže i cirkularnosti u proizvodnom sektoru značajno će smanjiti primarne materijalne inpute u proizvodnji i smanjiti otpad i, na taj način, doprineti uspostavljanju zelene i cirkularne (kružne) industrije (cilj 4).

Osnovna ograničenja: Postoji opšti nedostatak svesti među poslovanjima, javnim institucijama i sektorom domaćinstava o koristima materijala i proizvod cirkularnosti. Takođe postoji nedovoljan broj legalnih deponija koje vrše klasifikaciju otpada. Štaviše, postoje neformalni sakupljači resursa koji se bave (angažuju) sakupljanjem otpada koji se može reciklirati na Kosovu, što takođe može potkopati pojavu uspostavljenijeg formalnog sektora za reciklažu.

Akcije politike: Pošto je Kosovo u vrlo početnoj fazi, glavne akcije koje treba voditi ovom politikom uključuju (i) poboljšanje opšte svesti među proizvođačima i drugim zainteresovanim stranama o koristima cirkularnosti i (ii) stvaranje tržišta industrijskog otpada. Stvaranjem transparentnosti o vrsti i obimu industrijskog otpada koji generišu kompanije, a koji se može koristiti kao input za druge proizvodnje, može se pokrenuti stvaranje industrijskih simbioza i samim tim međusektorske materijalne kružnosti (cirkulacije).

Pokazatelji: Ostvarivanje podcilja će se meriti pomoću dva pokazatelja: (i) *bruto dodate vrednosti u sektorima koji se odnose na cirkularnu ekonomiju (% ukupnog BDP-a)*; i (ii) *korišćenjem recikliranog materijala (%)*.

5.2.5.2. Podrška proizvodnji i potrošnji niskougljeničnih i zelenih proizvoda

Postoji direktna globalna tranzicija u industrijama ka proizvodnji i potrošnji ekološki prihvatljive, zelena roba sa niskim sadržajem ugljenika. Uspostavljanje zelene industrije uključuje pružanje dobara i usluga koje direktnije smanjuju degradaciju životne sredine, oslobađaju toksične supstance i/ili se proizvode u CO₂ neutralnom proizvodnom procesu.

Trenutni učinak: Svest u proizvodnom sektoru Kosova prema zelenim proizvodima je veoma ograničen. Ne postoje podaci o tome u kojoj meri su proizvodni ekološki prihvatljivi, kao ni podaci o trendovima lokalne potrošnje prema zelenim proizvodima. Od 2016 godine inicijativa Zeleni festival Kosova nastoji da promoviše zelene proizvode, upotrebu zelenih tehnologija, povećanje održive ponovne upotrebe otpada i razvoj tržišnih veza između zelenih poslovanja i drugih proizvođača. Nedelja održivog razvoja Kosova nastoji da podigne svest među kreatorima politike i drugim učesnicima o trendovima zelene ekonomije, među kojima, cirkularnu ekonomiju i zelenu proizvodnju ka dekarbonizaciji.

Odnos prema ciljevima politike: Stvaranje zelene industrije (cilj 4) direktno zavisi od toga u kojoj meri su kompanije sposobne da proizvode produkte (proizvode) koji su usklađeni sa očuvanjem životne sredine. S obzirom na rastuću globalnu potražnju za zelenim proizvodima, njihova proizvodnja na Kosovu će takođe povećati izvozne mogućnosti zemlje. Ovo postaje posebno relevantno za izvoz u EU i na druga tržišta koja sve više uvode trgovinske barijere za proizvode sa visokim sadržajem CO₂ (cilj 2). Fokus na zelene proizvode koji obično ide

zajedno sa većom dodatkom vrednosti takođe će doprineti maksimiziranju domaćih koristi (cilj 5).

Osnovna ograničenja: Svest među potrošačima na Kosovu o zelenim proizvodima se smatra veoma ograničenom. Podsticaji zelene proizvodnje su veoma ograničeni, osim za neke aktivnosti koje podržavaju donatori. Regulatorne granice ometaju korišćenje solarne energije i drugih kapaciteta čiste energije od strane kompanija, koje takođe trenutno demotivisu proizvođače da se oslanjaju na obnovljive izvore energije da bi smanjili njihov energetske otisak. Takođe, ne postoji klasifikacija zelenih aktivnosti, a savremeni regulatorni okvir za stvaranje povoljnog ambijenta za proizvodnju i potrošnju zelenih proizvoda treba poboljšati.

Akcije politike: Glavne planirane akcije uključuju (i) uklanjanje regulatornih barijera koje ometaju postavljanje kapaciteta za proizvodnju čiste energije od strane kompanija, (ii) stvaranje veće transparentnosti u pogledu CO2 otiska kompanija, (iii) usvajanje klasifikacije zelenih proizvoda i usluga i (iv) regulatorne promene, dozvoljavaju nabavku zelenih proizvoda i usluga i (v) podižu svest o proizvodnji i potrošnji zelene robe.

Pokazatelji: Postizanje podcilja će se meriti pomoću dva pokazatelja: (i) *tržišni udio ekološki prihvatljivih proizvoda*; i (ii) *procenata građana koji često kupuju ekološki prihvatljive proizvode*.

5.2.5.3. Podrška tehnološkoj nadogradnji sa fokusom na povećanje energetske i materijalne efikasnosti

Tehnološka nadogradnja podrazumeva proces unapređenja tehnoloških sposobnosti kompanija da moderniziraju metoda proizvodnje. Podrška proizvođačima na Kosovu u njihovoj tehnološkoj nadogradnji staviće poseban naglasak na povećanje energetske i materijalne efikasnosti proizvodnje.

Trenutni učinak: Podaci Svetske banke pokazuju da ulaganja u osnovna sredstva koja obuhvataju mašine i opremu, kao i javnu infrastrukturu kao što su autoputevi, iznose 30% BDP-a, što je četiri poena više od proseka WB6. Iako nije dostupno raščlanjivanje da bi se procenilo u kojoj meri su takve investicije, obuhvaćene formiranjem bruto fiksnog kapitala, vođene prvenstveno ulaganjem u mašine, postoje uočljivi trendovi povećanog tehnološkog sticanja od strane proizvodnog sektora. Međutim, usvajanje novih ekološki prihvatljivih tehnologija u proizvodnji je još uvek u početnoj fazi na Kosovu.

Odnos prema ciljevima politike: Tehnološka nadogradnja je ključna za proširenje industrijske proizvodnje, jer povećava produktivnost i konkurentnost, između ostalog, smanjenjem troškova, povećanjem kvaliteta i omogućavanjem serijske i/ili više prilagođene proizvodnje (cilj 1). Unapređivanje prilagođavanja ekološki prihvatljivijih tehnologija obezbeđuje minimiziranje upotrebe energije, smanjenje CO2 i drugih emisija, kao i smanjenje otpada i na taj način doprinosi cilju 4 stvaranja zelene industrije.

Osnovna ograničenja: Jedno ograničenje za prilagođavanje naprednih mašina je nedostatak kvalifikovane radne snage potrebne za rad. Regulatorni podsticaji i podsticaji politike su ograničeni u vezi sa odredbama za korišćenje obnovljive energije kroz novih mašina. Dakle, još uvek zastarela oprema dominira značajnim delovima proizvodnog sektora. Nedostatak kapaciteta za održavanje mašina takođe predstavlja izazove za usvajanje nove ekološki prihvatljive opreme. Tehnološka nadogradnja zahteva velike investicije, a Kosovu nedostaju finansijski proizvodi prilagođeni proizvodnom sektoru.

Akcije politike: Glavne akcije uključuju promovisanje ulaganja u zelene i efikasne tehnologije kroz poboljšanje pristupa finansiranju zasnovanom na dugu i drugim oblicima finansijske podrške.

Pokazatelji: Ostvarivanje podcilja će se meriti sledećim indikatorom: *energetski intenzitet u proizvodnji (toe/€M)*.

5.2.6. Podciljevi u okviru cilja 5: Maksimiziranje Dodatka Domaće Vrednosti

Osnovna svrha ovog cilja je obezbeđivanje kvaliteta industrijskog rasta, pre svega, jačanjem domaće dodane vrednosti. Da bi maksimizirao dodatak domaće vrednosti, Industrijska politika nastoji da: (i) poveća udeo domaćih inputa u proizvodnji; (ii) poboljša inovaciju proizvoda ka proizvodnji veće dodate vrednosti; i (iii) ojača veze sa domaćim pružaocima usluga vezanih za industriju.

Podcilj koji se fokusira na inovacije proizvoda ka proizvodima veće dodane vrednosti o kojima se govori u okviru cilja 1 takođe doprinosi većoj domaćoj dodanoj vrednosti u zemlji.

5.2.6.1. Povećati Udeo Domaćih Inputa u Proizvodnji

Kosovo ima značajne domaće resurse, ali se njihova upotreba kao inputa u proizvodnji smatra ograničenom. Ovo se odnosi kako na: (i) domaću proizvodnju, gde se primarni inputi uvoze umesto lokalnog porekla; i (ii) domaći resursi koji uopšte nisu iskorišćeni ili se izvoze u sirovom ili minimalno prerađenom obliku i, stoga, sa ograničenom dodatkom vrednosti.

Trenutni učinak: Kosovo ima značajna nalazišta minerala za eksploataciju, uključujući rezerve lignitnog uglja, razne metalne minerale i nemetalne minerale, ali veliki delovi takvih resursa ostaju neaktivni, nedovoljno eksploatisani i nedovoljno istraženi. Čak se i ekstrahovani minerali se malo podvrgavaju lokalnoj preradi, pri čemu se veliki deo takvih minerala izvozi u sirovom obliku. Uprkos tome što obradivo zemljište čini 43% korišćenog poljoprivrednog zemljišta, Kosovo nastavlja da se u velikoj meri oslanja na uvoz poljoprivrednih proizvoda. Slično, šume Kosova se prostiru na 481,000 ha, 44,7% od ukupne površine zemljišta. Pokrivenost šumama na Kosovu je veća nego u ostatku ZB6. Uprkos raspoloživim lokalnim

zalihama drveta, već rastući i izvozno konkurentan sektor prerade drveta se u velikoj meri oslanja na uvozno drvo, uglavnom iz Austrije, da bi zadovoljio (nahranio) svoje potrebe.

Odnos prema ciljevima politike: Proširenje upotrebe domaćih inputa je ključno za osiguranje jačanja domaće dodane vrednosti (cilj 5). Ovo se posebno odnosi na proizvodnju, gde Kosovo poseduje domaće resurse, ali se inputi uvoze u značajnoj meri (tj. drvo za industriju prerade drveta). Takođe, eksploatacija neiskorišćenih resursa (tj. poljoprivrednih proizvoda za industriju prerade hrane) i njihova prerada u finalne proizvode, kao i promovisanje dalje prerade izvezenih sirova ili minimalno prerađene robe (tj. metalna industrija) doprineće ovom cilju. Jačanjem takvih nazadnih veza kosovske proizvodnje sa rudarskim, šumarskim i poljoprivrednim sektorom, mogu se stvoriti pozitivni efekti prelivanja. Korišćenje domaćih inputa takođe može da smanji potrebu za uvozom snabdevanja sirovim inputom i repromaterijala iz inostranstva, čime se doprinosi sužavanju (industrijskog) trgovinskog deficita (cilj 2).

Osnovna ograničenja: Ograničena upotreba domaćih inputa je delimično povezana sa nedostatkom napredne tehnologije u vađenju resursa. Takođe postoji nedostatak stranih investicija u ekstraktivnih industrija. Na ograničeno korišćenje domaćih resursa utiču i neadekvatni podsticaji poljoprivredne politike kao komasaciji zemljišta (blizu 60% svih farmi ima manje od 5 ha korišćene poljoprivredne površine) i reforma zemljišta za podršku rastućoj industriji prerade hrane. Politike koje se odnose na životnu sredinu, zajedno sa ograničenim politikama obrade drveta, sprečavaju upotrebu sirovog domaćeg drveta za prerađivače nameštaja. Štaviše, da bi izvozili, proizvođači Kosova moraju da obezbede da se njihovi proizvedeni proizvodi od nameštaja zasnivaju na drvenoj građi koja je odgovorno nabavljena, ali pošto šume Kosova nemaju potrebnu sertifikaciju, ili postoje domaće politike upravljanja šumama koje proglašavaju velike površine zaštićenim, ovo podstiče oslanjanje na uvozom, sertifikovanom drvetu. Što se tiče prerade metala, politička pitanja u vezi sa korišćenjem mineralnih resursa u rudarskom sektoru na severu Kosova, uključujući hronično nedovoljno ulaganje u rudarski kompleks, takođe komplikuju oslanjanje na domaće inpute, ili doprinose ograničenom dodatku domaće vrednosti.

Akcije politike: Glavne akcije uključuju regulatorne promene i inicijative za saradnju u cilju stvaranja uslova i mogućnosti za povećano, ali i održivo korišćenje lokalnih resursa.

Pokazatelji: Ostvarivanje podcilja će se meriti sledećim indikatorom: *(i) vrednost uvoza međuprodukta (BEC klasifikacija) kao udeo u MVA.*

5.2.6.2. Poboljšati inovaciju proizvoda Ka proizvodima sa većom dodatnom vrednošću

Proizvodi sa visokom dodatnom vrednošću su proizvodi čija je vrednost manje određena troškovima njihovih inputa, a više procesom proizvodnje koji ovim proizvodima dodaje vrednost. Proizvodnja više tržišne proizvedene robe i posebno prelazak na proizvode sa višom

dodatkom vrednošću poboljšaće domaću dodatnu vrednost Kosova. Inovacija proizvoda je jedan od ključnih pokretača ove transformacije kojoj se teži.

Trenutni učinak: Kosovo je zaglavljeno u aktivnostima niske dodate vrednosti. Dok se skoro polovina ukupnog izvoza u EU smatra srednjeg i visokog tehnološkog (SVT) intenziteta, Kosovo ima nizak nivo sofisticiranosti izvoza, pri čemu su samo plastika i guma (koji čine 11% ukupnog izvoza tokom 2016-2019) nešto tehnološki naprednije. Ograničene (proizvodne) inovacije podstiču veće snage: Svetska banka procenjuje da javni izdaci za IiR čine samo 0,1%. Loši trendovi u inovacijama proizvoda takođe odražavaju ograničene platforme za saradnju između privatnog sektora, univerziteta, specijalizovanih pružalaca usluga i vlade. Kao rezultat toga, samo 27% kosovskih kompanija izjavilo je u 2019 da je uvelo novi proizvod ili uslugu.

Veza sa ciljevima politike: Inovacija proizvoda kao proizvodima sa višom dodatnom vrednošću ključna je za rast industrijskog sektora. Podcilj je takođe povezan sa ciljem 2, jer će novi proizvodi pomoći u proširenju izvoza i povećanju konkurentnosti. Zeleni, ekološki prihvatljivi proizvodi imaju tendenciju da imaju veću dodatnu vrednost, što može unaprediti cilj 4 zelene industrije, kao i poboljšati domaće koristi (cilj 5).

Osnovna ograničenja: Glavna ograničenja obuhvataju ograničene javne rashode na IiR-istraživanje i razvoj (0,1% ukupnih godišnjih javnih rashoda), dok je, kao što je navedeno, samo 27% kompanija izjavilo da je uvelo novi proizvod ili uslugu. Takođe postoji nedostatak programa inovacija proizvoda u formalnom i neformalnom obrazovnom sektoru. Deo izazova je nedostatak platformi za saradnju između privatnog sektora, akademske zajednice i vlade. Takođe nema namenskih entiteta koji se bave istraživanjem i razvojem. Poslovno ulaganje u inovacije proizvoda smatra se veoma ograničenim.

Akcije politike: Glavne akcije uključuju pružanje fiskalnih i finansijskih podsticaja, kao i priznanje proizvođačima da se bave inovacijama, uključujući podršku platformama za saradnju na inovacijama proizvoda koje uključuju poslovanja, akademsku zajednicu i javni sektor.

Pokazatelji: Ostvarivanje podcilja meriće se sledećim indikatorom: procenat (%) firmi koje su uvele novi proizvod/uslugu.

5.2.6.3. Jačanje veza sa domaćim pružiocima usluga vezanih za industriju

Proizvodni sektor zahteva različite usluge u procesu proizvodnje, u rasponu od dizajna proizvoda, održavanja mašina, marketinga, transporta, pravnih saveta ili transporta, do podrške u digitalnoj i zelenoj transformaciji proizvodnog procesa. Jačanje ovih veza sa domaćim pružiocima usluga može imati višestruke pozitivne efekte na zapošljavanje i dodatnu domaću vrednost izvan proizvodnog sektora.

Trenutni učinak: Kosovo se trenutno u velikoj meri oslanja na tehničare i pružioce usluga iz inostranstva za održavanje svoje mašinerije. Čak i lokalni dobavljači stranih mašina imaju

ograničene kapacitete za održavanje mašina. Zbog toga je stanje mašinerije na Kosovu podložno ponavljajućim kvarovima i skupim popravkama. Kosovo takođe nema pružaoce usluga koji mogu pomoći proizvođačima da optimizuju unutrašnje procese (poznate kao vitka proizvodnja). Ovo izaziva mnogo operativnih neefikasnosti i otpada. Štaviše, iako pružaoци usluga IKT-a nude digitalna rešenja za proizvođače, postoji malo međusektorskih partnerstava. Pružaoци usluga u vezi sa pronalaženjem (proizvodnog) partnera i razvojem proizvoda takođe su ograničeni, a kompanije pokazuju ograničenu spremnost da plate za svoj angažman, doprinoseći onemogućavanju pojave solidnijeg skupa ponuđača. Pružaoци usluga o korporativnom upravljanju su takođe ograničeni koji mogu savetovati proizvođače o promenama upravljanja koje takođe mogu uticati na proizvodne procese. Ovo je takođe povezano sa ograničenim razumevanjem korporativnog upravljanja od strane poslovanja i ograničenom spremnošću da plate za takve usluge. Konačno, u velikoj meri nedostaju ograničene domaće laboratorije za ispitivanje proizvoda, što povećava troškove kompanijama koje nastoje da izvoze.

Veza sa ciljevima politike: Jačanje veza između proizvođača i domaćih pružalaca usluga minimizira curenje vrednosti u proizvodnim procesima, u kom slučaju bi se usluge za proizvodnju manje uvezile iz inostranstva (cilj 5). Takođe stvara domaću potražnju za ovim uslugama, sa pozitivnim efektima zapošljavanja, profesionalizacije i rasta.

Osnovna ograničenja: Ograničeni kapaciteti pružalaca za mnoštvo usluga vezanih za proizvodnju ometaju konkurentnost sektora. Ograničeni lokalni tehničari za održavanje mašina ustupili su mesto angažovanju skupih regionalnih stručnjaka. Optimizaciju proizvodnog procesa takođe ometa nedostatak stručnjaka za vitku proizvodnju. Iako sektor IKT-a razvija digitalna rešenja, postoje ograničena partnerstva sa proizvodnim kompanijama na digitalizaciji. Nedostatak domaćih laboratorija za proveru kvaliteta proizvoda i sertifikaciju takođe povećava troškove i podriva lokalne inovacije. Nedostatak uspostavljenih usluga povezivanja koje imaju za cilj izvozna tržišta, uključujući pomoć poslovanju da se interno sofisticira, što uključuje korporativno upravljanje, takođe utiče na konkurentnost proizvodnje.

Akcije politike: Glavne akcije imaju za cilj poboljšanje dostupnosti lokalnih usluga za domaće proizvođače, fokusirane, ali ne ograničene na digitalizaciju, održavanje mašina, testiranje(ispitivanje) proizvoda i povezivanje na izvoznom tržištu.

Pokazatelji: Postizanje podcilja će se meriti sledećim indikatorom: *(i) domaće usluge kupljene od strane industrije.*

5.2.7. Pokazatelji i ciljevi za podciljeve

Pokazatelji za merenje napretka ka postizanju podciljeva politike su potrebni za praćenje ishoda industrijske politike. Pokazatelji će, između ostalih, biti uključeni u godišnje praćenje napretka. Tabela ispod takođe daje osnovne vrednosti za sve pokazatelje, kao i ciljne vrednosti za sve podciljeve koje treba postići do 2030. Međutim, neki od indikatora nisu predstavljeni

zbog nedostatka statističkih podataka. Spisak indikatora za koje nedostaju podaci prikazani su u Aneks 5.

Tabela 2: Glavni indikatori podciljnog nivoa, uključujući osnovne i ciljne vrednosti

Ciljevi	Podciljevi	Pokazatelji	Osnovni pravac	Ciljevi 2026	Ciljevi 2030
I. Širenje industrijske proizvodnje	1. Olakšati pristup finansijama za domaće proizvođače	Domaći krediti privatnom sektoru od strane banaka (%BDP-a)	47.8% (2020)	60.4%	66.2%
		Udeo proizvodnje u ukupnim komercijalnim kreditima	17.3% (2021)	23.4%	28.2%
	2. Povećati ulaganja u proizvodnju	Udeo SDI proizvodnje u ukupnim SDI-ovima (%)	-0.1% (2021)	10.2%	18.4%
		Udeo uvezenih kapitalnih dobara u MVA	41.7% (2020)	48.3%	52.7%
	3. Ubrzati digitalnu transformaciju u proizvodnji	Upotreba alata za digitalizaciju u opštoj proizvodnji/radnim procesima u proizvodnji (%)	19.3% (2019)	35%	45%
	4. Povećati kvalitet i međunarodno priznatu sertifikaciju proizvoda	Broj industrijskih proizvoda izvezenih u EU (najmanje 10.000 EUR godišnje)	296 (2021)	630	895
Ciljevi	Podciljevi	Pokazatelji	Osnovni pravac	Ciljevi 2026	Ciljevi 2030
II. Smanjenje industrijskog trgovinskog deficita	1. Podržati poslovanja da iskoriste svoj izvozni potencijal	Broj proizv. firme koje redovno izvoze (najmanje 10.000 evra godišnje)	733 (2021)	1,239	2,478
	2. Podržati diverzifikaciju izvoznih tržišta	Geografska raznolikost izvoza (broj zemalja koje čine 80% proizvodnog izvoza)	10 (2021)	14	18
	3. Zameniti uvoze poluproizvoda i finalnih proizvoda lokalnom	Učešće uvoza zamenljivih intermedijarnih proizvoda (prema BEC klasifikaciji) u ukupnom uvozu	31.6% (2020)	27%	22%

	proizvodnjom i promovisanje lokalnih proizvoda	Učešće uvoza zamenljivih potrošnih dobara (prema BEC klasifikaciji) u ukupnom uvozu	32.4% (2020)	40%	50%
		Udeo domaće robe na proizvodnom tržištu	23.2% (2020)	20%	16%
Ciljevi	Podciljevi	Pokazatelji	Osnovni pravac	Ciljevi 2026	Ciljevi 2030
III. Stvaranje sveobuhvatnijeg i boljeg zapošljavanja	1. Poboljšati kvalifikaciju i sertifikaciju tehničke radne snage i menadžera kompanija	Broj akreditovanih institucija za obuku u proizvodnji	11 (2021)	20	35
		Broj odobrenih standarda zanimanja (profesije) u proizvodnji	24 (2021)	40	60
		Proporcija radnika koji pohađaju formalnu obuku u proizvodnji (%)	26.4% (2019)	35%	42%
		Broj sertifikata ISO	n/a	WB Average	WB Average
	2. Promovisati dostojno stvaranje radnih mesta u industrijama	Zaposleni u proizvodnji prijavljeni u PAK-u/zvaničnom proizvodnom zaposlenju	75.6% (Avg. 2018-2020)	80%	87%
		Siromaštvo zaposlenih u proizvodnji	26.6% (2020)	15%	10%
		Broj udesa na radu u proizvodnji	49 (2021)	0	0
	3. Integrisati žene i mlade u tržište rada i poslovanju	Udeo mladih zaposlenih u proizvodnji u ukupnoj zaposlenosti mladih	10.2% (2021)	13.7%	16.5%
		Udeo žena u zapošljavanju u proizvodnji	15.9% (2020)	20.7%	23.9%
Ciljevi	Podciljevi	Pokazatelji	Osnovni pravac	Ciljevi 2026	Ciljevi 2030
IV. Olakšavanje zelene industrije	1. Podržati preduzeća da povećaju recikliranje i cirkularnost u proizvodnji	Bruto dodata vrednost u sektorima koji se odnose na cirkularnu ekonomiju (% ukupnog BDP-a)	0.8% (2020)	1.0%	1.3%
		Upotreba recikliranog materijala (%)	n/a	WB Average	WB Average
	2. Podržavati	Tržišni udio ekološki prihvatljivih proizvoda	n/a	WB Average	WB Average

	proizvodnje i potrošnje zelenih proizvoda	Procenat građana koji često kupuju ekološki prihvatljive proizvode	n/a	WB Average	WB Average
	3. Podržati tehnološku nadogradnju u sa fokusom na povećanje energetske i materijalne efikasnosti	Energetski intenzitet u proizvodnji (Toe/€M)	339 (Avg. 2018-2020)	250	150
Ciljevi	Podciljevi	Pokazatelji	Osnovni pravac	Ciljevi 2026	Ciljevi 2030
V. Maksimiziranje domaće dodane vrednosti	1. Povećati udeo domaćih inputa u proizvodnji	Vrednost uvoza poluproizvoda (BEC klasifikacija) kao udeo MVA-a	169.1% (2020)	133.1%	109.1%
	2. Poboljšati inovaciju proizvoda ka proizvodima sa većom dodatnom vrednošću	Procenat firmi koje su uvele novi proizvod/uslugu	26.9% (2019)	32%	40%
	3. Ojačati veze sa domaćim pružaocima usluga vezanih za industriju	Domaće usluge koje kupuju industrije	n/a	WB Average	WB Average

6. PRIORITETNI SEKTORI

Da bi industrijska politika bila efikasna, VK mora da bude selektivna gde da usmerava oskudna sredstva. Ciljanje na određene grupe i prilagođavanje mera politike je ključ za postizanje željenih efekata. Najvažniji kriterijum izbora je koji podsektor politika želi da podrži određenom merom politike.

Sprovedena je sveobuhvatna analiza glavnih podsektora⁵ u okviru proizvodnog sektora kako bi se procenio potencijalni doprinos podsektora postizanju pet glavnih ciljeva industrijske politike na Kosovu (za detalje analize vidi prilog 4). Za svaki cilj politike, analiza razlikuje dve grupe relevantnih industrija: (i) one industrije koje su već porasle i značajno doprinose cilju i još uvek pozitivno rastu (tzv. „zreli sektori“); i (ii) one industrije koje su još uvek male ili srednje veličine, ali rastu brže od proseka (takozvane „zvezde u usponu“) i imaju potencijal da postanu novi zreli sektor.

Na osnovu ukupne analize podsektora, sledeći proizvodni podsektori ili industrije su ocenjeni kao najbolji izvođači u svih pet ciljeva industrijske politike:

Proizvodnja gume i plastike smatra se zvezdom u usponu sa visokim rastom MVA (5,5%), sa značajnim udelom zaposlenosti u proizvodnom sektoru (9% proizvodnog sektora, koji se takođe naziva kao „Sektor C“), i pozitivnim rastom stopa zaposlenosti (5,8%), kao i pozitivan doprinos trgovinskom bilansu (€800K+). Nedostaju podaci ASK-a o tome kako i da li je podsektor poboljšavao svoju efikasnost u potrošnji energije, iako anegdotski dokazi to sugerišu. Generalno, podsektor ima potencijal da postane pokretač razvoja proizvodnje sa kontinuiranim pozitivnim efektima na zapošljavanje. Podsektor takođe ima značajan potencijal za povećanje cirkularnosti u industriji, uključujući povećanje potencijala za reciklažu. Sve u svemu, pristup donosilaca odluka može biti poboljšanje dinamizma podsektora kroz povećanu specijalizaciju proizvoda.

Proizvodnja nameštaja se takođe smatra zvezdom u usponu sa visokom stopom rasta MVA (10%), sa blagim negativnim efektom na stvaranje radnih mesta (-0,4%), iako zapošljava znatnu radnu snagu (12% ukupne zaposlenosti u sektoru C), ali ima najpozitivniji značajan efekat od bilo kog proizvodnog podsektora na trgovinski bilans (12%), dok je podsektor poslednjih godina poboljšavao korišćenje potrošnje energije (stopa rasta potrošnje energije je opala za 3,8% od 2015 – 2020). Generalno, podsektor je pokretač razvoja proizvodnje, a industrijska politika treba da ima za cilj da održi put njegovog rasta. Podsektor takođe ima značajan potencijal da poveća domaće koristi od korišćenja više lokalnih resursa, uz produbljivanje veza sa tekstilom, metalnim proizvodima i uslugama vezanim za industriju.

Procena učinka podsektora takođe pruža uvid u to koji su *podsektori najbolje pozicionirani da podrže postizanje pet ciljeva industrijske politike*:

- *Cilj 1: Proširenje industrijske proizvodnje*

Zreli sektori poput hrane, pića i nemetalnih minerala imaju visok udeo MVA po glavi stanovnika, što ukazuje na njihove relativno konsolidovane industrijske kapacitete, uprkos mogućnosti za mnogo poboljšanja. Kao takva, podrška takvim industrijama pomaže Kosovu da postigne Cilj 1 o proširenju industrijske proizvodnje. Pored toga, podsektori zvezda u

⁵ Izrazi podsektor i industrija se u ovom odeljku koriste naizmenično kao sinonimi. Pošto proizvodni sektor ima mnogo podsektora, podsektor kao što je prerada hrane ili drugi mogu se nazvati „industrija.“

usponu kao što su nameštaj i guma i plastika imaju visoke stope rasta MVA, što ukazuje na još uvek neiskorišćen potencijal za rast u budućnosti, a samim tim potencijalno ima još veći uticaj na širenje industrijske proizvodnje.

- *Cilj 2: Smanjenje industrijskog trgovinskog deficita*

Sektori nameštaja i gume/plastike oba trenutno imaju pozitivan uticaj na trgovinski bilans, što stavlja odgovornost na kreatore politike da nastave da podržavaju produbljivanje takvog doprinosa u budućnosti. Međutim, uprkos negativnom, a ponekad i značajnom, negativnom doprinosu trgovinskom bilansu podsektora kao što su hrana, pića, nemetalni minerali i osnovni metali i metalni proizvodi, svi ovi podsektori, uz ciljanu podršku, mogu biti pozicionirani da preokrenu trend i prošire izvoznju konkurentnost Kosova, zamene uvoz, i tako podrže smanjenje industrijskog trgovinskog deficita.

- *Cilj 3: Stvaranje sveobuhvatnog i boljeg zapošljavanja*

Sektori kao što su pića, prerada drveta, guma i plastika, nemetalni minerali i osnovni metali i metalni proizvodi su važni izvori zapošljavanja, uključujući i u nekim slučajevima pokazuju dinamičan rast. Štaviše, podsektori tekstila, odeće i kože takođe su izvor inkluzivnog zapošljavanja, s obzirom na njihovu ulogu u obezbeđivanju sredstava za život ženama.

- *Cilj 4: Olakšavanje zelene industrije*

Podaci ASK-a o mnogim podsektorima daju sliku koja ukazuje da mnogi podsektori poboljšavaju energetska efikasnost. Nameštaj, hrana, pića su pokazali značajno smanjenje u korišćenju energetske potrošnje u isto vreme dok su proširili svoj rast MVA-a. Međutim, potencijal za cirkularnost (kružnost) je u velikoj meri nedovoljno iskorišćen u celom proizvodnom sektoru. Smatra se da nemineralna i industrija gume/plastike imaju operativne poslove u kojima je cirkularnost u porastu, ali takve napore treba dalje podržati i produbiti, uključujući i u drugim podsektorima.

- *Cilj 5: Maksimiziranje dodatka domaće vrednosti*

Analiza podsektora takođe ukazuje na značajan nivo *neiskorišćenosti* domaćih inputa, posebno u podsektorima kao što su prerada drveta i nameštaja, hrana i pića, nemetalni minerali i osnovni metali. Industrijska politika treba da podrži povećanje udela domaćih inputa u ovim podsektorima, istovremeno istražujući sinergije politike sa sektorima šumarstva i rudarstva. Takođe postoji značajan potencijal za istraživanje dublje integracije unutar i između domaćih lanaca vrednosti, posebno integrišući podsektor tekstila, odeće i kože sa podsektorom nameštaja, kao i bolju integraciju osnovnih metala i metalnih proizvoda sa širim sektorom rudarstva.

7. PRIORITETNE AKCIJE POLITIKE INDUSTRIJSKE POLITIKE

Industrijska politika 2030 je sveobuhvatna strategija razvoja za proizvodni sektor Kosova. Ona pruža stratešku orijentaciju za delovanje politike i izlaže obrazloženje za intervencije VK-a u ovom sektoru.

Industrijska politika 2030 sastoji se od 5 ciljeva politike, 16 podciljeva i osnovnih pravaca za akcije politike. Svaki akcioni plan industrijske politike mora da formuliše skup jasnih i konzistentnih mera i aktivnosti politike o tome kako će se ovi (pod-) ciljevi postići.

Da bi osigurala sprovođenje glavnih važnih mera politike, VK je definisala 10 prioriternih mera koje će se sprovesti sa prvim Akcionim planom 2023 – 2025. Ove prioritne akcije politike su izabrane na osnovu njihove strateške važnosti za postizanje ciljeva industrijske politike.

- 1) Prioritetna akcija 1: Podržati stvaranje modernih industrijskih parkova sa ekološki prihvatljivim karakteristikama

VK će podržati stvaranje četiri nova industrijska parka u četiri različita regiona Kosova sa infrastrukturuom i drugim neophodnim uslugama. Dok će tri industrijska parka imati pilotirano ekološki prihvatljive karakteristike, očekuje se da će jedan biti potpuno zelen, sa pristupom obnovljivoj energiji, objektima za upravljanje otpadom i slično – što je sve neophodno za proizvodnju ugljen-neutralnih proizvoda. Još jedna prepoznatljiva karakteristika ovih parkova biće to što će se specijalizovati za privlačenje investicija u aktivnosti koje se pretvaraju u veće domaće koristi. Oni će takođe imati interne upravljačke jedinice koje će svakodnevno administrirati sa njima.

Očekuje se da će ova mera podstaći domaće i SDI investicije (Cilj 1) i stvoriti efekte prelivanja na domaće dobavljače (Cilj 5).

- 2) Prioritetna akcija 2: Uspostaviti Nacionalni centar za sertifikaciju proizvoda

Ova šema granta će pomoći proizvodnim kompanijama sa izvoznim potencijalom da steknu međunarodno priznatu sertifikaciju proizvoda. Vlada će pokriti 60% troška sa maksimalnim iznosom do 15 hiljada evra, dok će kompanija korisnik pokriti 40%. S obzirom na to da su troškovi sertifikacije za metalne proizvode generalno veći, maksimalni iznos predviđen za tu kategoriju biće do 50 hiljada evra. Odnos udela u troškovima biće isti, 60%-40%. Prihvatljivi troškovi za sertifikaciju proizvoda uključuju testiranje, verifikaciju (proveru), sertifikaciju i inspekciju. Poziv za grant biće otvoren svake godine, a kompanije korisnici će imati 12 meseci za sprovođenje.

Ova šema će pomoći kompanijama korisnicima da obezbede odgovarajući kvalitet i sigurnost proizvoda (cilj 1). Štaviše, to će im pomoći da budu u skladu sa zahtevima izvoznih tržišta i povećaju svoje izvozne izgleda (cilj 2).

3) Prioritetna akcija 3: Sufinansirati tela za ocenjivanje usaglašenosti

Ovo je dvokomponentni instrument koji ima za cilj da pruži finansijsku podršku telima za ocenjivanje usaglašenosti. Prva komponenta će biti pomoć domaćim laboratorijama da unaprede svoju opremu i izgrade operativne kapacitete. Vlada će pokriti 50% troškova sa maksimalnim iznosom do 50 hiljada evra. Druga komponenta će biti podrška uspostavljanju novih sertifikacionih tela sa opremom i operativnim kapacitetima kako bi bila spremna za međunarodnu akreditaciju. Vlada će pokriti 70% troškova sa maksimalnim iznosom do 75 hiljada evra. Očekuje se da će ovaj instrument za proizvođače stvoriti bolji pristup izveštajima o domaćim ispitivanjima i sertifikatima o proizvodima priznatim na izvoznim tržištima visoke vrednosti po razumnijim cenama (cilj 2).

4) Prioritetna akcija 4: Instrument za povećanje finansiranja izvoza Kosovskog kreditno-garantnog fonda

Instrument za finansiranje izvoza je novi prozor u okviru KKGf-a koji pruža posebne kreditne garancije finansijskim institucijama na zajmove izvozno orijentisanim proizvodnim kompanijama koje se suočavaju sa poteškoćama u ispunjavanju zahteva za kolateralom. Vlada planira da dopuni početni fond ovog prozora koji može proširiti kako ukupan obim izdatih garancija, tako i gornje granice kredita, što zauzvrat može olakšati kapitalne investicije većeg obima i proširenje kapaciteta snabdevanja proizvodnje. Prozor cilja na firme sa manje od 250 radnika i najmanje jednim rezidentnim akcionarom; maksimalni iznos kredita trenutno je 3 miliona evra, dok je trenutna maksimalna garancija 500 hiljada evra, ali sa novom podrškom VK-a oba ova ograničenja mogu biti proširena. U međuvremenu, rok dospeća kredita je do 120 meseci. Od ukupnih vladinih dopuna, 20% će biti izdvojeno za garantovanje novih finansijskih proizvoda fokusiranih na izvoz (npr. faktoring) za koje se očekuje da će ga razviti finansijske institucije.

Očekuje se da će ova mera poboljšati pristup finansijama za proizvodne firme i povećati ulaganja u proizvodnju (cilj 1), poboljšati kapacitet za izvoz (cilj 2) i poboljšati usvajanje zelene tehnologije (cilj 4).

5) Prioritetna akcija 5: Nadograditi (Unaprediti) uvozni tarifni režim

Tarifni režim će biti unapređen kako bi se uveo neophodan nivo zaštite za odabranu proizvodnu robu, posebno u podsektorima kao što su hrana i piće. Pored promene ad-valorem tarife (jedina vrsta tarife koja trenutno postoji), biće razmotrene i druge tarife, kao što su specifične tarife, složene tarife i kvota tarifnih stopa. Ovaj novi režim neće uticati na robu liberalizovanu u skladu sa trenutnim SST-om (sporazumima o slobodnoj trgovini). Zemlje koje nude jednostrani preferencijalni tretman takođe će biti isključene. Pre nego što dođe do promene režima, biće sprovedena dubinska analiza kako bi se identifikovala proizvodna roba koja u velikoj meri zavisi od stranih dobavljača, ali sa potencijalom zamene.

Očekuje se da će ova mera smanjiti visoku zavisnost od stranih dobavljača proizvodne robe (cilj 5) i omogućiti lokalnim proizvođačima da rastu (cilj 1) i da konkurisu na ravnopravnoj osnovi (cilj 2).

6) Prioritetna akcija 6: Pokrenuti program proizvodnje rada

Ovaj program će biti osmišljen u okviru Aktivnih mera tržišta rada (AMTR). Uključiće dve glavne akcije: pripravnički staž na radnom mestu i subvenciju zarada. Ova prva mera je usmerena na nezaposlene diplomce iz visokoškolskih ustanova, CSO-a i drugih institucija za stručno osposobljavanje akreditovanih od strane Nacionalnog autoriteta za kvalifikacije (NAK). Stažiranje će trajati šest meseci za svakog interniranog lica, a naknada će biti jednaka minimalnoj zaradi. Druga mera je takođe usmerena na nezaposlene. Ugovor za svakog korisnika biće najmanje 12 meseci. Subvencija će pokrivati 50% plate. U oba slučaja, poslodavac mora biti proizvodna kompanija.

Očekuje se da će ova mera povećati mogućnosti zapošljavanja u proizvodnji za nezaposlene, posebno među ženama i mladima (cilj 3).

7) Prioritetna akcija 7: Uvesti kreditnu šemu veština

Šema će biti otvorena za pojedince između 18 i 35 godina koji su zainteresovani da se osposobe za veštine i znanja relevantne za industriju. Preko portala VK e-Kosova, zainteresovani kandidati se mogu prijaviti za kupon koji pokriva do 50% (do maksimalno 500 €) upisnine u nejavno akreditovani dobar kvalitetni program industrijske obuke po izboru kandidata. Kupon će biti validiran nakon što korisnici završe program i dostave zarađeni sertifikat. Prioritet će biti dat ženama koje se prijavljuju.

Očekuje se da će ova mera stvoriti ljudski kapital relevantan za industriju koji bi doprineo mogućnostima za zapošljavanje visoke vrednosti (cilj 3) i povećanju industrijske konkurentnosti (ciljevi 1 i 3). Preferencijalni tretman za žene će im pomoći da se integrišu u proizvodno tržište rada.

8) Prioritetna akcija 8: Povećati Program ponovnog pokretanja EBRD-a za podršku daljim investicijama u zelenu tehnologiju

Preko komercijalnih banaka, EBRD Kosovo trenutno izdaje kredite do 1 miliona evra kompanijama koje nastoje da investiraju u zelene tehnologije sa boljim učinkom i poboljšaju svoje radne standarde i procese. Kompanije primaoci takođe imaju koristi od podsticaja grantova u vrednosti do 15% iznosa kredita kako bi svoje investicije učinile pristupačnijim. Nekoliko donatora podržava komponentu granta u instrumentu finansiranja. Ovom merom, VK će povećati deo granta programa i ciljati proizvodne kompanije sa 50 ili više zaposlenih.

Očekuje se da će ova mera dodatno podržati proizvodne kompanije u unapređenju njihove (zelene) tehnologije (ciljevi 1 i 3). Očekuje se da će ulaganje u tehnologiju pomoći

kompanijama da poboljšaju produktivnost, povećaju proizvodnju i uvedu nove kvalitetne proizvode (ciljevi 1 i 2).

- 9) Prioritetna akcija 9: Nadograditi nabavku radi stvaranja prednosti za domaće proizvodne kompanije i podrške zelenoj tranziciji

Zakon o nabavkama će biti izmenjen tako da se uvede prelazna preferencija cena do 15% za proizvode domaće proizvodnje i postepeno ga ukinu u roku od sedam godina. Prednost se neće primenjivati na zemlje EU, CEFTA, SAD i EFTA. Zakon o nabavkama će takođe biti izmenjen i dopunjen kako bi uključio relevantne kriterijume EU zelene javne nabavke (ZJN) za sledeće kategorije javnih ugovora: hrana, tekstil i nameštaj.

Očekuje se da će ova mera pomoći domaćim kompanijama da rastu i dostignu ekonomiju obima (cilj 1) i da budu konkurentnije u odnosu na uvoznike (cilj 2). S druge strane, očekuje se da će zelene nabavke stvoriti stvarne podsticaje za razvoj zelenih tehnologija i proizvoda (cilj 4).

- 10) Prioritetna akcija 10: Obezbediti poreske podsticaje za ulaganje u inovacije proizvoda

Prvo će se razviti registar entiteta za inovacije proizvoda. Da bi se kvalifikovao za registar, entitet mora da bude nova(mlada) kompanija sa ne više od pet godina rada, da ima najmanje jedan inovacioni projekat za proizvodnju u vrednosti od najmanje 25 hiljada evra, da ima dokaz o troškovima I&R-a (istraživanja i razvoja) i da ima najmanje jednog zaposlenog baveći se inovacijama. Proizvodnim kompanijama sa najmanje 100 zaposlenih biće date podsticaje u vidu smanjenja poreza na dobit ako ulože u jedan od entiteta za inovacije proizvoda. Ukupan kumulativni iznos smanjenja korporativnog poreza ne može preći 300 hiljada evra.

Očekuje se da će ova mera podstaći inovacije ka proizvodima sa visokom dodatnom vrednošću i doprineti skaliranju (povećanju) ovih proizvoda (cilj 5).

8. ARANŽMANI ZA SPROVOĐENJE, PRAĆENJE I IZVEŠTAVANJE

Primarna odgovornost za sprovođenje industrijske politike leži na Ministarstvu nadležnom za industriju. U zavisnosti od ciljeva i aktivnosti, biće uključena resorna ministarstva, agencije i druge relevantne institucije na Kosovu. Ministar nadležan za industriju će uspostaviti Komitet za Sprovođenje Strategije IS-a kako bi osigurao zdravu i efikasnu koordinaciju između institucija. Ovaj Komitet će se sastojati od institucija koje su učestvovalе u radnoj grupi strategije. Ministarstvo nadležno za industriju, kao vodeća institucija, organizovaće rad Komiteta, utvrdiće njegov plan rada i sazivati sednice Komiteta (Odbora). Takođe može uspostaviti podgrupe za specifične zadatke.

Ministarstvo nadležno za industriju ima zadatak da svake godine izradi Izveštaj o napretku. Ovaj izveštaj ima za cilj da prati godišnja dostignuća različitih aktivnosti i blagovremeni/o učinak (izvršenje) ciljeva. Godišnji izveštaj sa ključnim dostignućima biće javno objavljen.

Strategija IS-a će biti podvrgnuta privremenoj proceni u 2026. kako bi se procenio napredak u odnosu na srednjoročne ciljeve i procenila prikladnost strateških i specifičnih ciljeva. Konačna procena će biti obavljena 2030. Obe procene će biti nezavisne, a Ministarstvo nadležno za industriju će tražiti eksternu podršku.

9. BUDŽETSKI UTICAJ

U ovom delu su prikazani podaci koji se odnose na sprovođenje Strategije Industrijskog Razvoja i Podrške Poslovanju za period obuhvaćen Akcionim Planom 2023-2025. Privremeno razmatranje SIRPP-a 2030 treba da uključi troškove radnji za dotični period.

9.1. Opšta Procena

Procena budžetskog uticaja (PBU) strategije zasnovana je na proračunu troškova implementacije Akcionog Plana 2023-2025 SIRPP-a 2030. Pristup PBU-a je korišćen da bih se obezbedila bliska veza između planiranja potreba i projekcije resursa za planiranje srednoročnog budžeta. Za obračun troškova strategije korišćen je pristup „dole-gore“, a proizvodi definisani u akcionom planu bili su od posebnog značaja za izračunavanje troškova implementacije.

Strateški ciljevi SIRPP-a	Približni troškovi 2023-2025 (u Evrima)
OS1: Proširenje industrijske proizvodnje	26,571,495
OS2: Smanjenje industrijskog trgovinskog deficita	16,031,854
OS3: Stvaranje sveobuhvatnog i boljeg zapošljavanja	12,490,500
OS4: Olakšavanje cirkularne i zelene industrije	13,082,000
OS5: Maksimizovanje domaće dodane vrednosti	927,000
Ukupno	69,102,849

Iz gornje tabele se vidi da je proširenje industrijske proizvodnje strateški cilj sa najvećim troškom, 38,33% ukupnih troškova, što proizilazi iz strateškog cilja „Smanjenje industrijskog trgovinskog deficita“ sa 23,06%. Strateški ciljevi su podeljeni na 15 specifičnih (pod)ciljeva, dok su oni sa najvećom cenom sledeći:

- Specifični Cilj 1.2: Povećanje investicija u proizvodnju koja sadrži dva kapitalna projekta ukupne vrednosti procenjene na oko 17 miliona Evra, pri čemu se jedan odnosi na završetak parkova, a drugi na izgradnju zelenog industrijskog parka sa ukupno 25,45% od ukupne procenjene cene strategije.

- Specifični Cilj 2.1: Podrška preduzećima da iskoriste svoj izvozni potencijal koji sadrži akciju za doprinos od oko 10 mil. Evra u Kreditno-Garantnom Fondu Kosova sa ciljem podrške oko 300 kompanija kroz obezbeđivanje pristupa finansijskim proizvodima za izvoz, kao i ostale akcije podrške za promovisanje izvoza proizvoda sa oko 5,41 mil. Evra ili ukupno 22,16% ukupne procenjene cene strategije za period 2023-2025.
- Specifični Cilj 4.3: Podrška tehnološkom unapređenju sa fokusom na povećanje efikasnosti energije i materijala, gde je predviđeno finansiranje od 10 miliona. Evra za podršku programu za investicije u zelenu tehnologiju, od čega se očekuje da će imati koristi najmanje 80 kompanija.

Što se tiče budžetskog uticaja po ekonomskim kategorijama, implementacija strategije uključuje ljudske resurse sa platnog spiska, obuku, radne sastanke i konferencije kada su uključeni sajmovi, stručnu ekspertizu domaćih kompanija, zalihe i opremu, kao i tehničku pomoć i stranih garantova. Takođe, za postizanje strateških ciljeva predviđena je finansijska podrška putem subvencije i kapitalnih izdataka, koji su najveći potrošači finansijskih sredstava. Sledi tabela koja sadrži troškove za svaki konkretni cilj prema ekonomskoj klasifikaciji.

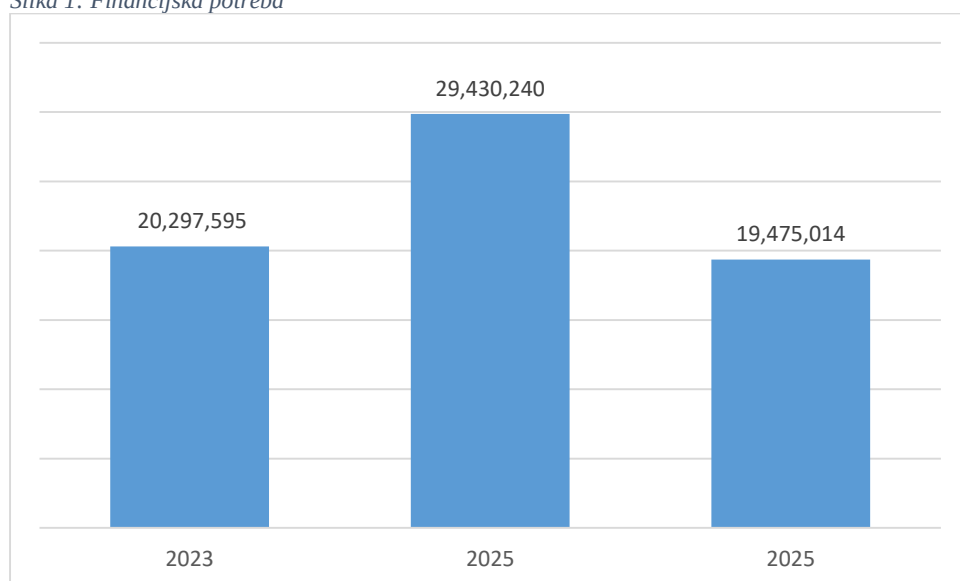
Strateški Cilj	Plata	Obuke/ Konferencije	Stručne usluge	Zalihe i oprema	Grantovi i tehnička pomoć	Finansijska podrška. / subvencija	Kapitalni Troškovi.	Ukupno
Olakšanje pristupa finansijama za domaće proizvođače	57,600	-	100,000	6,400	-	-	-	164,000
Povećanje Ulaganja u proizvodnju	-	-	60,000	30,000	25,000	-	18,961,895	19,076,895
Ubrzati digitalizaciju u proizvodnji	-	-	-	-	-	4,080,000	-	4,080,000
Povećati kvalitet i međunarodno priznat sertifikat proizvoda	-	12,600	-	-	58,000	3,180,000	-	3,250,600
Podrška preduzećima da iskoriste svoj izvozni potencijal	69,854	6,000	294,000	90,000	54,000	14,900,000	-	15,413,854
Diversifikacija izvoznih tržišta	-	-	-	-	30,000	300,000	-	330,000
Zamena uvoza poluproizvoda i finalnih proizvoda lokalnom proizvodnjom i promocijom lokalnih proizvoda	-	-	224,000	-	44,000	20,000	-	288,000
Poboljšati kvalifikaciju i sertifikaciju tehničke radne snage i menadžera kompanije	-	-	150,000	-	455,500	11,510,000	-	12,115,500
Promovisanje dostojnog stvaranja radnih mesta u industrijama	-	-	-	-	-	-	-	-
Integracija žena i mladih na tržište rada	-	75,000	-	-	300,000	-	-	375,000
Podrška preduzećima da povećaju recikliranje i cirkularnost u proizvodnji	-	32,000	-	-	50,000	3,000,000	-	3,082,000
Proizvodnja i potrošnja zelenih proizvoda	-	-	-	-	-	-	-	-
Podrška tehnološkoj nadogradnji sa fokusom na povećanje energetske i materijalne efikasnosti	-	-	-	-	-	10,000,000	-	10,000,000
Povećati Udeo Domaćih Inputa u Proizvodnji	-	-	100,000	-	-	-	-	100,000
Poboljšati inovaciju proizvoda Ka proizvodima sa većom dodatom vrednošću	-	-	-	30,000	157,000	-	-	187,000
Jačanje veza sa domaćim pružaocima usluga vezanih za industriju	180,000	-	-	-	-	460,000	-	640,000
Ukupno	307,454	125,600	928,000	156,400	1,173,500	47,450,000	18,961,895	69,102,849

9.2. Izvori finansiranja

Procenjeni trošak strategije izračunat je za srednjoročni period 2022-2024, međutim potrebe za finansiranjem mogu premašiti ovaj period. Ovo s obzirom na trend realizacije kapitalnih projekata koji čine oko 27,27% ukupnih troškova ove strategije. Dok ostale radnje koje imaju troškove druge prirode ne predstavljaju rizike takvih razmera kao kategorija kapitalnih izdataka.

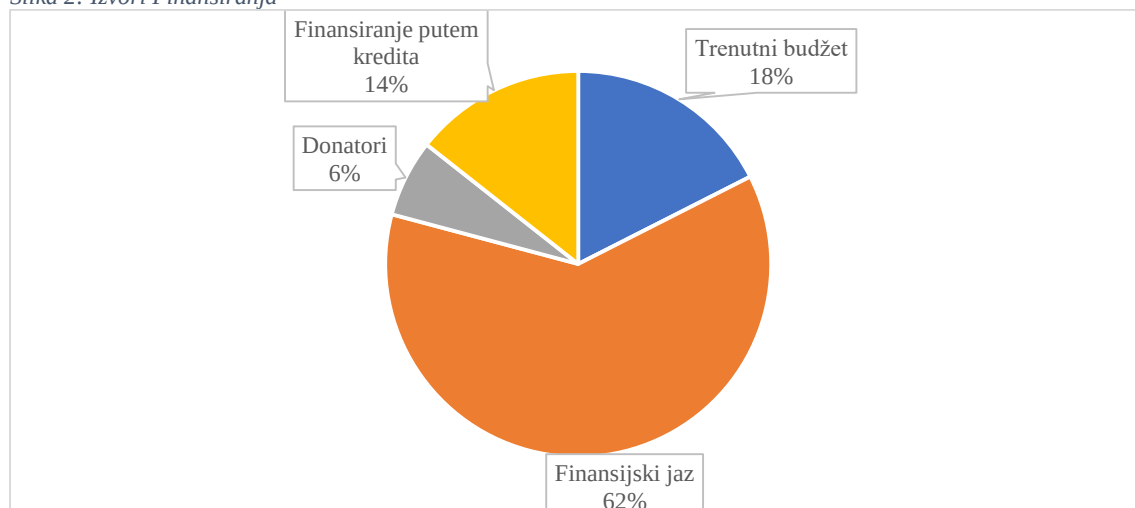
Uzimajući u obzir trenutni budžetski okvir 2023-2025, godišnja potreba za finansiranjem za isti period je sledeća:

Slika 1: Finansijska potreba

Povezane strukture će planirati potrebe za budžetskim finansiranjem putem budžetske organizacije, programe i relevantne budžetske linije u okviru procesa planiranja Srednjoročnog Okvira Rashoda i godišnjeg budžeta.

Slika 2: Izvori Finansiranja

Na gore navedenoj slici prikazani su planirani izvori finansiranja Strategije Industrijskog Razvoja i Podrške Poslovanju 2030. Prema ovome, u periodu 2023-2025, 12,19 mil. Evra su u okviru tekućeg budžeta, dok je 10 mil. Evra predviđeno je da će biti finansirano kreditima, a 4,23 mil. Evra očekuje se finansiranje od strane donatora. Na osnovu ovoga, finansijski jaz za ovaj period iznosi oko 42,84 miliona Evra ili 62% ukupnih troškova SIRPP-a 2030 za period 2023-2025.

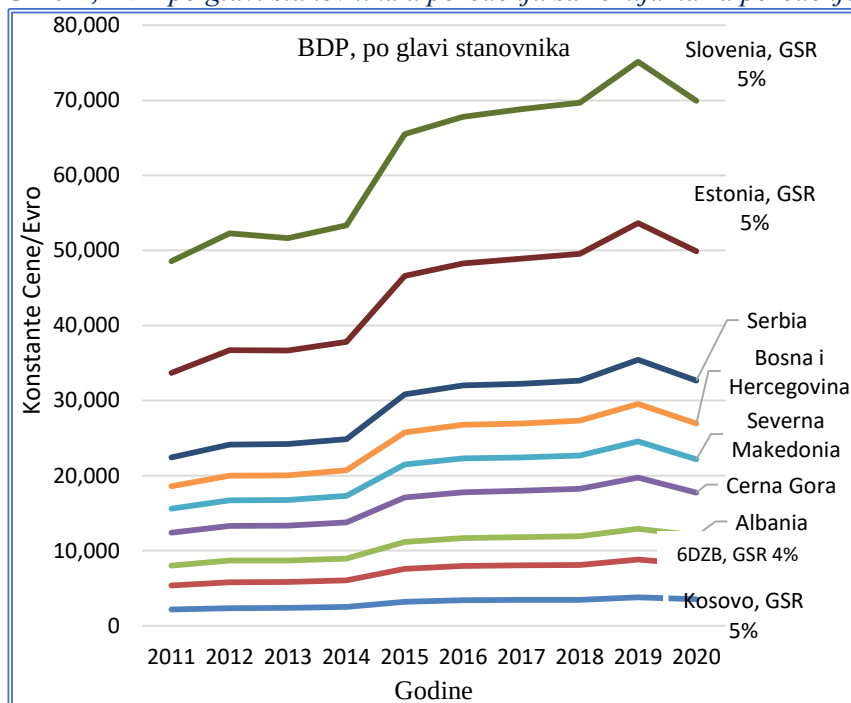
ANEKSI

Aneks 1

Ovaj dodatak daje analizu problema performansi proizvodnog sektora Kosova tokom poslednjih 10 godina u tri glavne dimenzije, u ekonomskoj, socijalnoj i ekološkoj dimenziji, što zauzvrat daje važna uputstva o tome kako strateški usmeriti industrijsku politiku Kosova. Obrada i analiza ovih grafikona je urađena prema EKUIP metodi, poredeći Kosovo sa zemljama Zapadnog Balkana kao i Estonijom i Slovenijom kao modelnim zemljama. Obračun indikatora u prikazanim grafikonima su: BDP-Bruto domaći proizvod, trgovinski bilans, zaposlenost, zarade i korišćenje električne energije, sa uporednim zemljama iz više perspektiva.

Ekonomске dimenzije

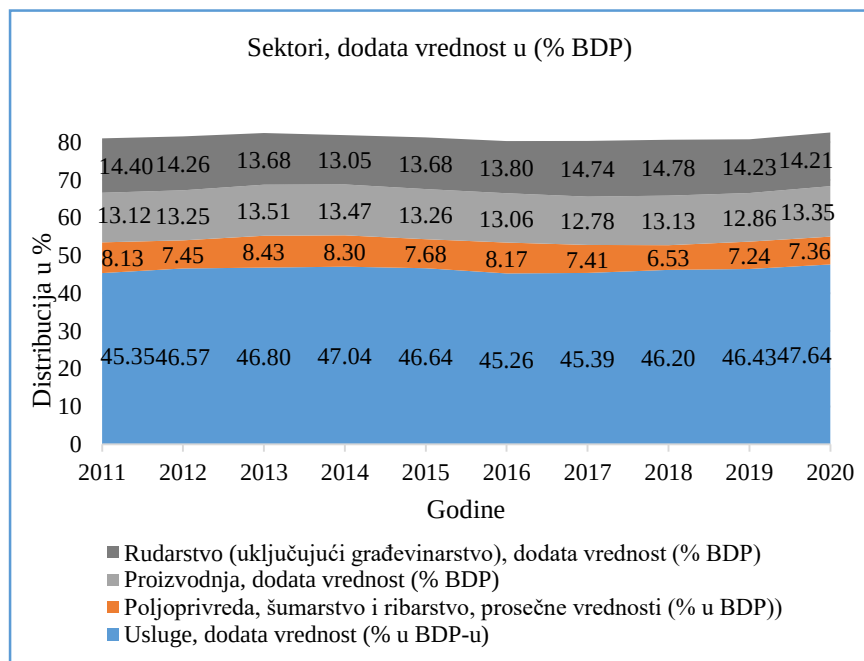
Slika 1, BDP po glavi stanovnika u poređenju sa zemljama za poređenje 2011-2020

Kosovo ima najniži nivo PDV po glavi stanovnika, u poređenju sa 6 zemalja BZ sa 3.500 evra u 2020. godini, što je 1.100 evra, najniži je 6-zemlja Zapadnog Balkana (6ZZB). Jaz nije zatvoren, jer je Kosovo zabeležilo povećanje godišnjih stopa u smislu PDV/po glavi stanovnika nešto veće za (5%), u poređenju sa 6 BZ zemalja gde je ova stopa je za (4%).

Izvor: VDI, (obrađeno od strane osoblja OI/OIP)

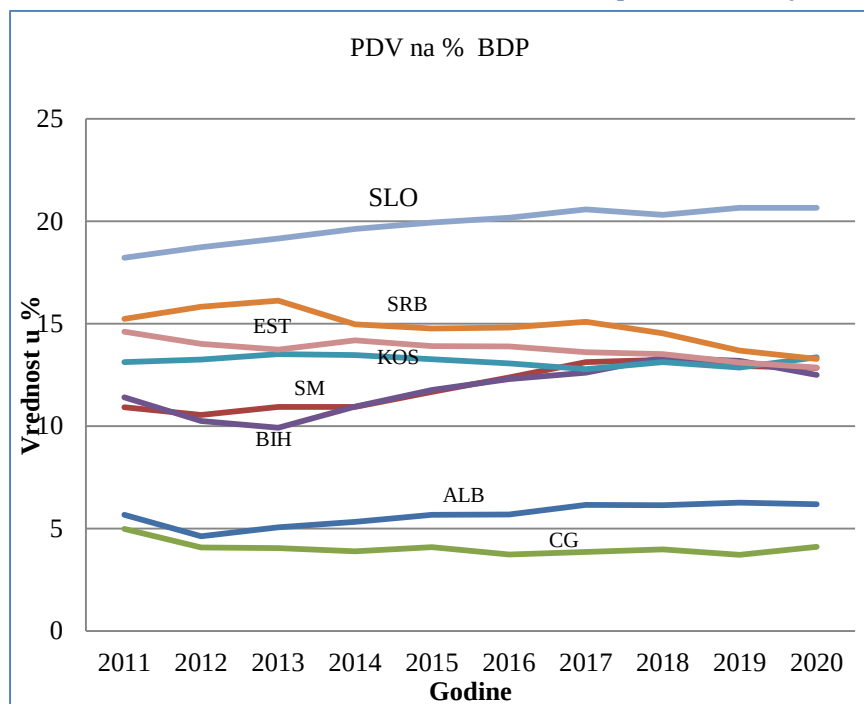
Slika 2, Nedostatak strukturne transformacije na Kosovu, mereno dodatnom vrednošću sektora kao % PDV

Proizvodnja sa dodatnom vrednošću (PDV), koja predstavlja udeo u PDV, ostaje stabilna na 13%, sektori i usluge su postepeno rasli tokom ovog perioda, ali i dalje imaju najveći udeo u PDV, u 2020. (48%). Težina vazduha u vojvodovoj industriji, uključujući kisimletari, čini u proseku 14% u PDV tokom istog periodu.

Izvor: VDI, (obrađeno od strane osoblja OI/OIP)

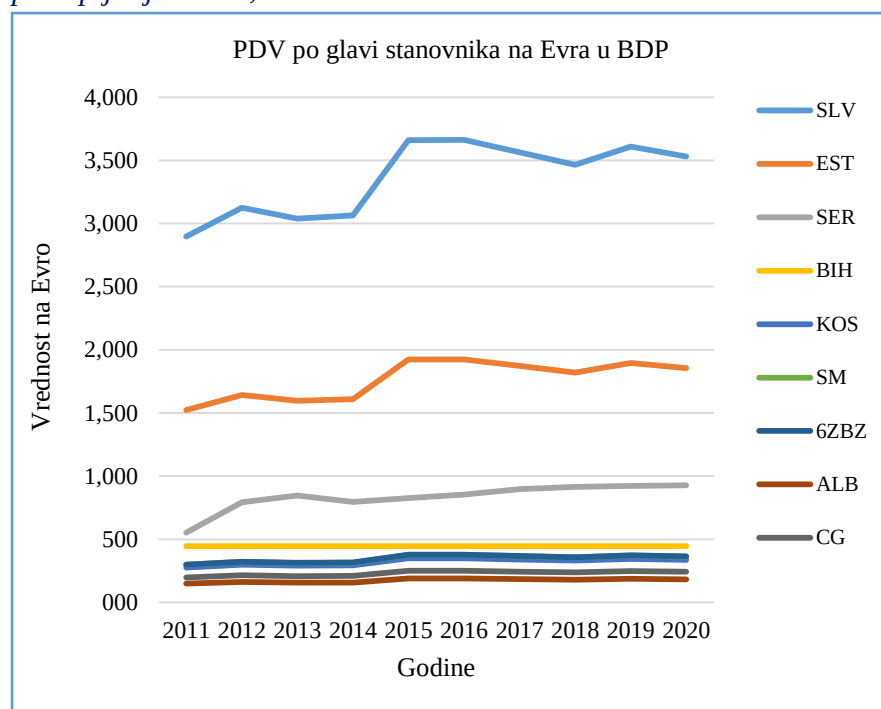
Slika 3, Dodata vrednost u % BDP, na Kosovu i u uporednim zemljama, 2011-2020.

U 2020. godini, nivoi industrijalizacije Kosova, i stopa učešća PDV u BDP, i prosek (13,6%) od 6BZ zemalja ranije (10,7%), sa izuzetkom Srbije (14,2%). Međutim, sa istim pokazateljem i za istu populaciju, Kosovo je imalo znatno niži učinak u poređenju sa Slovenijom (22%), ali je i dalje bilo više od Estonije ranije (13,2%).

Izvor: VITS, KSA – (pripremljeno osoblje OI/OIP)

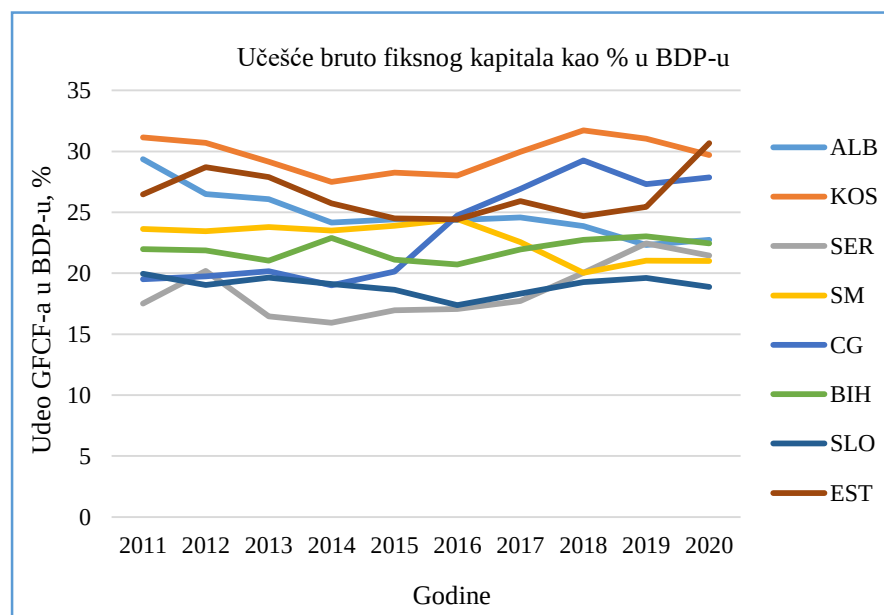
Slika 4, Dodata vrednost PDV po glavi stanovni. u % BDP, na Kosovu u poređenju sa prikupljanjem krvi, 2011-2020.

Proizvodni kapaciteti (338/euro u 2020.) su ispod proseka od 6BZ (365/euro, po glavi stanovnika). Samo Albanija i Crna Gora imaju manji kapacitet od Kosova. Slovenija je komercijalni model u poređenju sa Kosovom, sa proizvodnim kapacitetom otprilike 10 puta većim od kosovskog.

Izvor: WITS, KAS- (pripremlilo osoblje OI/OIP)

Slika 5, Bruto fiksni akciski kapital kao %, u BDP

Kosovo pokazuje visok nivo ulaganja u poljoprivredne mašine i opremu. Kosovo postiže GFCF od 30% BDP-a u 2020. godini, u poređenju sa 24% regionalnog proseka 6BZ zemalja u 2020. godini, što je prilično značajno za privredu Kosova.

Izvor: VDI, UNIDO, KAS - (pripremlilo osoblje OI/OIP)

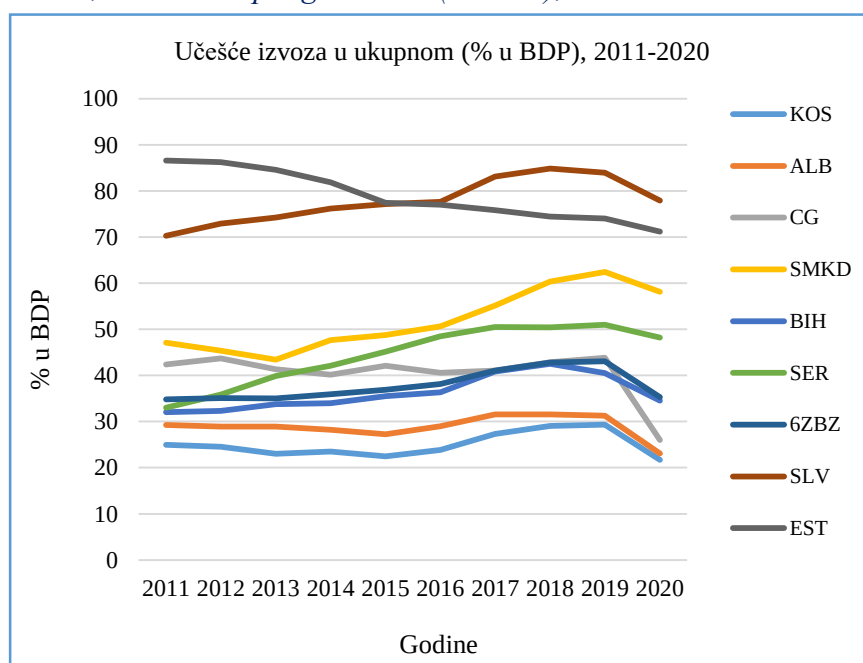
Tablica 1, Produktivnost i zaposlenost

Zemlje	BDP po radniku, 2015	BDP po radniku, 2020	DVP po radniku, 2015	DVP po radniku, 2020
ALB	8,943	7,760	7,911	7,159
BIH	14,077	12,292	13,573	12,964
CG	15,553	14,409	13,303	11,553
SMKD	11,651	10,589	8,756	8,141
SRB	11,001	9,860	14,214	11,240
SVN	41,757	37,393	43,199	45,759
KOS	16,379	13,399	23,949	22,721
EST	29,309	26,857	26,628	28,842
6BZ	11,621	10,308	12,875	10,990

Produktivnost i zaposlenost u proizvodnom sektoru Kosova je u januaru smanjena, prema podacima, čini se da je znatno niža u odnosu na regionalno tržište u relativnom smislu.

Izvor: VDI, UNIDO, KAS – (pripremlilo osoblje OI/OIP)

Slika 6, Učešće ukupnog izvoza u (% BDP), 2011-2020

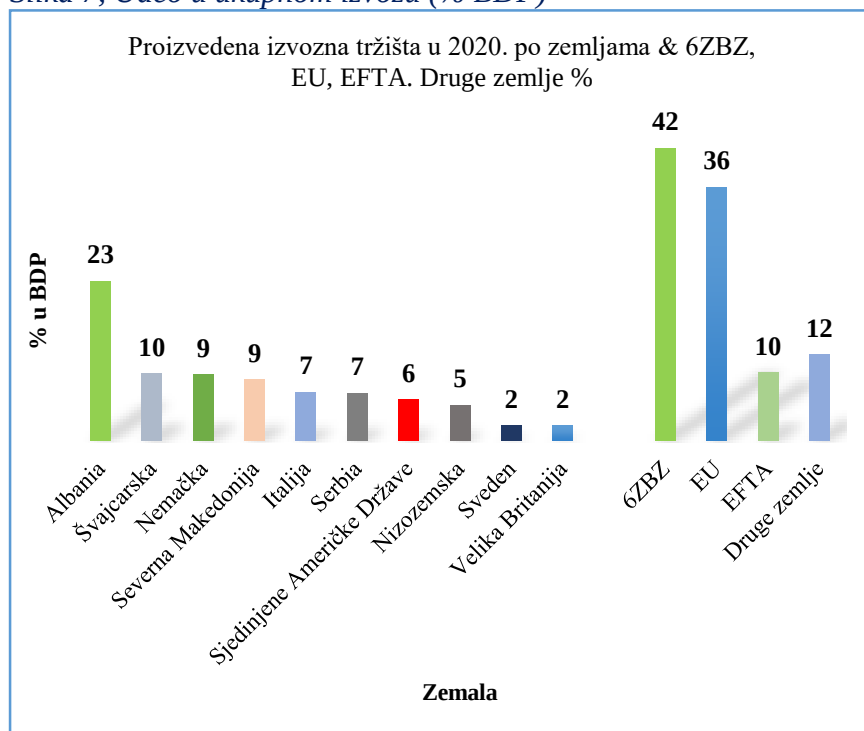
Kosovo i dalje ima visok trgovinski deficit, izvoz i uvoz su odnosi (1,6 : 8,4)

Kosovo je dostiglo najviši nivo izvoza u 6 represalija BZ.

Najveći deo izvoza dolazi iz proizvodnja.

Izvor: (VDI), (pripremlilo osoblje i OI/OIP)

Slika 7, Udeo u ukupnom izvozu (% BDP)

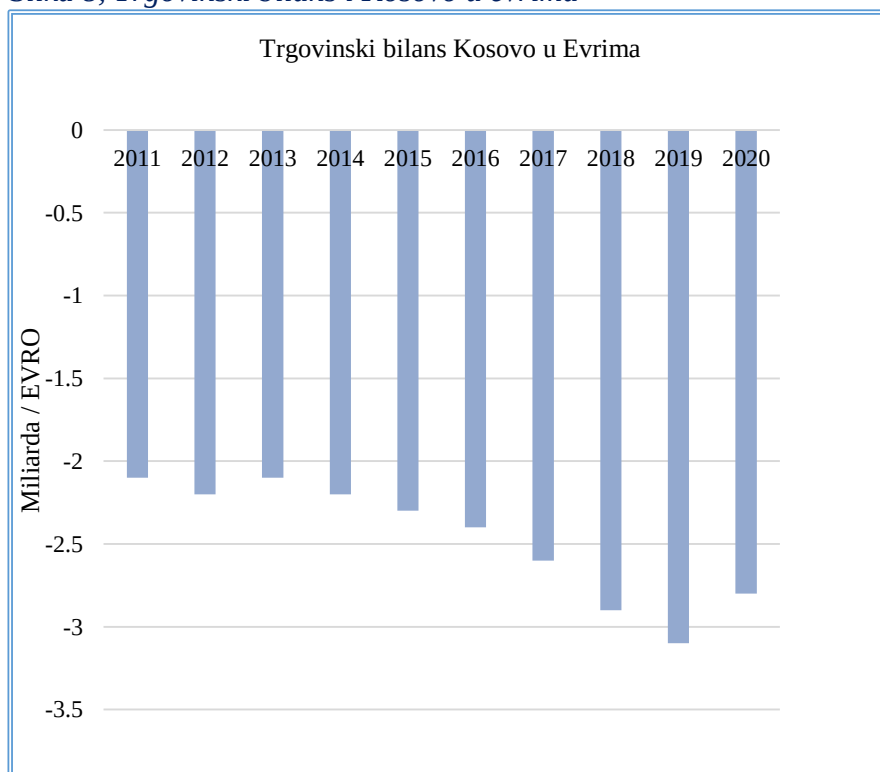

Prema podacima iz 2020. godine, tržište proizvoda na Kosovu može biti uglavnom u osvetama 6ZBZ, zatim osvetama EU itd.

Prema ovim podacima, tržište Kosova je uglavnom diversifikovano na oko 10 tržišta koja se smatraju velikim tržištima.

Izvor: KAS – (pripremlilo osoblje i OI/OIP)

Slika 8, Trgovinski bilans i Kosovo u evrima

Saldo trgovca predstavlja odnos između uvoza i vremenskog perioda. U 2020. godini Kosovo je izvezlo 474,884 hiljade evra i uvezlo 3,296,635 miliona evra u finansijskom smislu. Glavni podaci su evidentni na Kosovu u godinama 2011-2020, nikada sa pozitivnim trgovinskim bilansom, ali uvek sa negativnim saldonom, nivoi i uvoza i izvoza na Kosovu su zabeležili blagi porast od 14,4% u uvozu i izvozu. od 2020.

godine, na 16,1% u 2021. godini.

Izvor: Statistički godišnjak Kosova 2021 – (pripremlilo osoblje OI/OIP)

Socijalna Dimenzija

Tabela 2, Elastičnosti i zaposlenost u poređenju sa snagama

Zemlje	CAGR Radni odnos	CAGR DVP	EE	Ratings
Albanija	4.7%	3.7%	1.29	Direktira od zapošlavanje
Bosnija i Hercegovina	2.0%	1.7%	1.18	Direktira od zapošlavanje
Crna Gora	2.4%	0.6%	3.84	Direktira od zapošlavanje
Severna Makedinija	0.9%	-0.5%	(2.04)	Direktira od zapošlavanje
Serbia	4.9%	1.5%	3.25	Direktira od zapošlavanje
Kosovo	2.8%	2.5%	1.11	Direktira od zapošlavanje
6BZ	3.7%	1.5%	2.39	Direktira od zapošlavanje
Estonija	-0.4%	1.5%	(0.30)	Direktira od zapošlavanje
Slovenija	2.0%	3.6%	0.55	Direktira od zapošlavanje

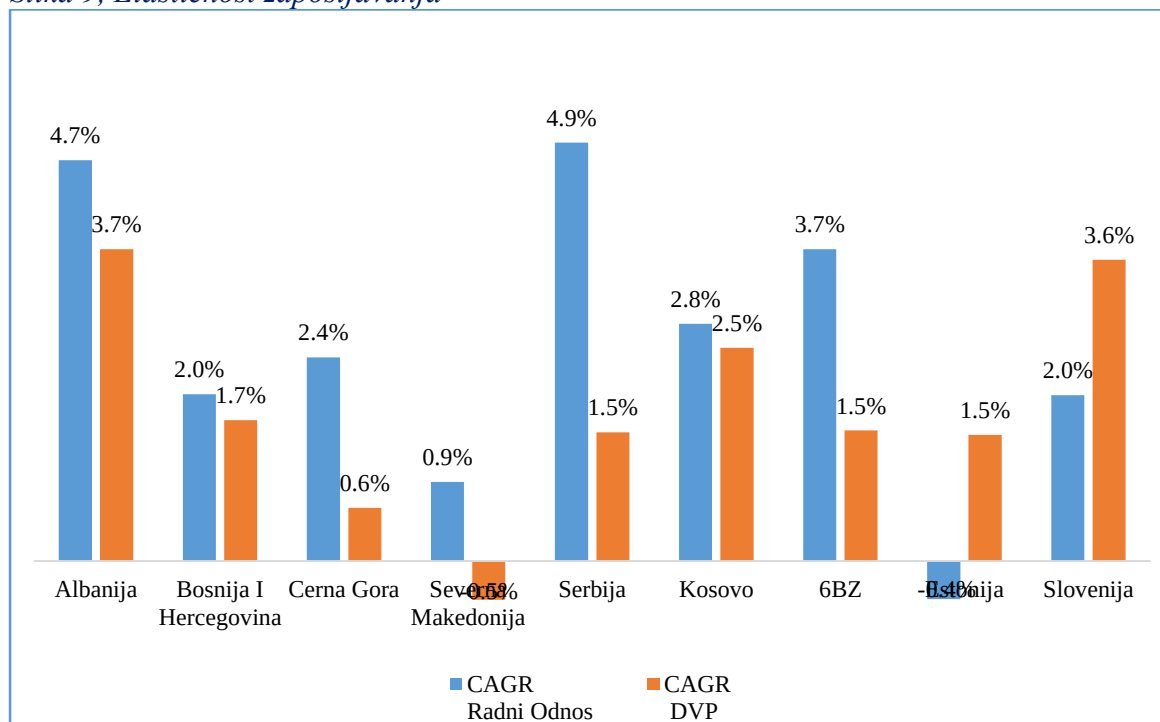
Modeli i rast proizvodnje.
sektor = "sačuvan od
upotrebe"

Vođen uglavnom
muktijem i
produktivnošću ajensta.
Ovde se ne dešava
posredno stvaranje
stranih država.

Analiza takođe pokazuje
da su između 2015-2020,
sektori i proizvodnja na
Kosovu rasli svake
godine po stopi od 2,5%,
dok je zaposlenost u
industriji porasla za 2,8%
tokom istog perioda.

Izvor: WDI, UNIDO, ILO, KAS- (pripremljeno osoblje OI/OIP)

Slika 9, Elastičnost zapošljavanja

Izvor: WDI, UNIDO, ILO, KAS- (pripremljeno osoblje OI/OIP)

Tablica 3, Plate (1)

Zemlje	Stopa rasta plata	Stopa rasta produktivnosti
Albanija	10.10%	-1.01%
Bosnija i Hercegovina	3.81%	-0.30%
Estonija	3.96%	-1.74%
Cerna Gora	5.17%	-1.38%
Severna Makedonija	9.54%	-3.26%
Srbija	11.10%	-0.28%
Slovenija	5.21%	-0.15%
Kosovo	5.65%	1.57%

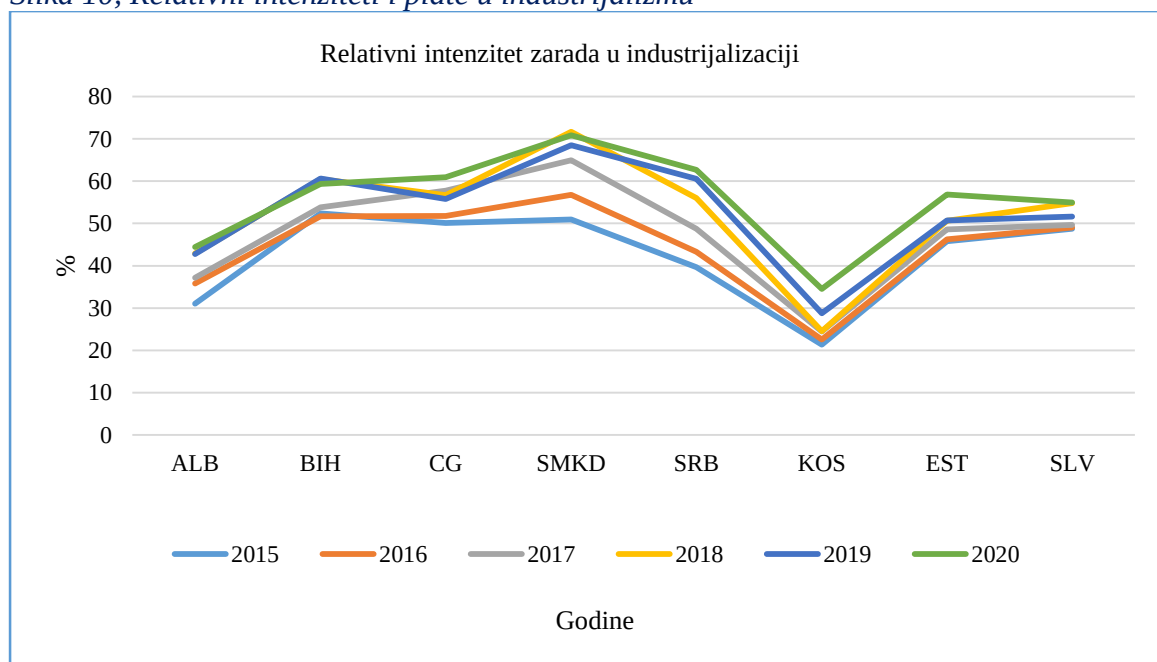
Povećana produktivnost je rezultat povećane proizvodnje.

Dok je produktivnost povećana u uporednoj godini za 1,6%, plate su porasle za 5,6% u istoj godini.

Relativni intenzitet plata je porastao sa 21% u 2015. na 35% u 2020. Ukupna masa zarada u proizvodnji porasla je za više od 10% tokom perioda analize.

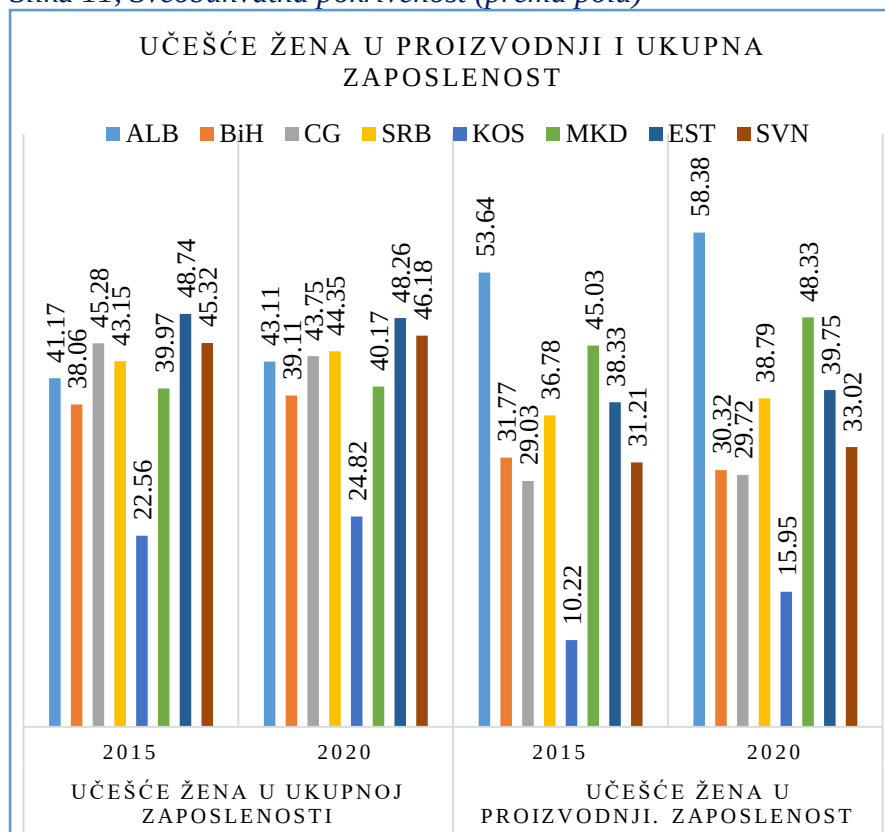
Izvor: WDI, UNIDO, ILO, KAS- (pripremlilo osoblje OI/OIP)

Slika 10, Relativni intenziteti i plate u industrijalizaciji

Izvor: VDI, UNIDO, KAS – (pripremlilo osoblje OI/OIP)

Slika 11, Sveobuhvatna pokrivenost (prema polu)

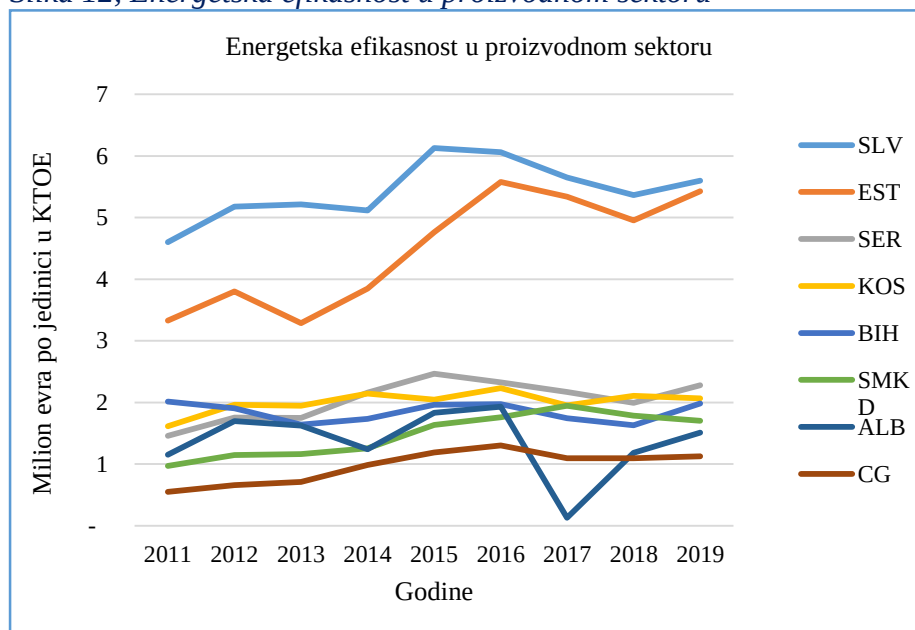
Do sada, broj agencija za sahranjivanje prema svedocima za godine 2015-2020 je najmanji u sektoru proizvoda.

Spor trend zapošljavanja žena primećuje se u svakoj zemlji, pa i u 6 zemlji Zapadnog Balkana ZB6.

Izvor: ILO – Modelirane procene, KAS-(pripremlilo osoblje OI/OIP)

Dimenzije životne sredine

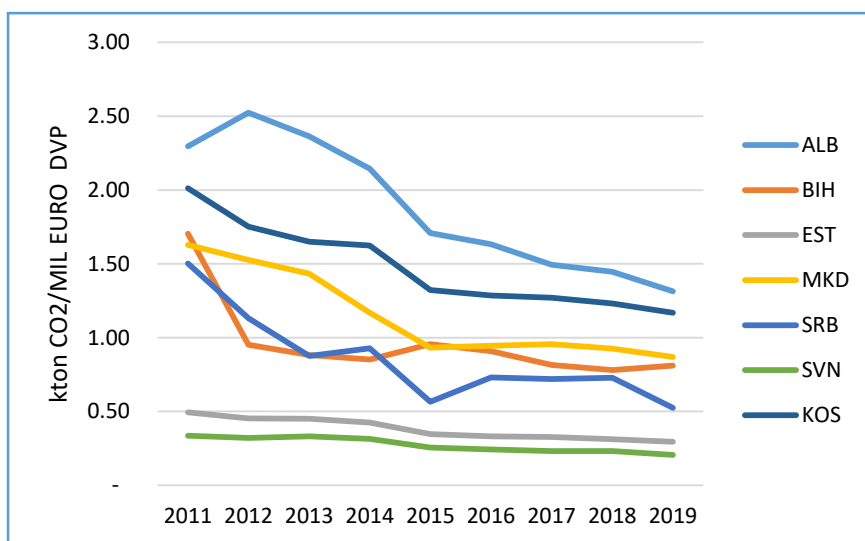
Slika 12, Energetska efikasnost u proizvodnom sektoru

U poređenju sa 6 zemalja i BZ, Kosovo generiše najveću ekonomsku vrednost ranije (2,1 milion evra) u proizvodnji po jedinici KTOE, u poređenju sa ovom prodajom, samo Srbija generiše više nego ranije (2,3 miliona evra).

Izvor: Međunarodna agencija za energiju IEA, (pripremlilo osoblje i OI/OIP),

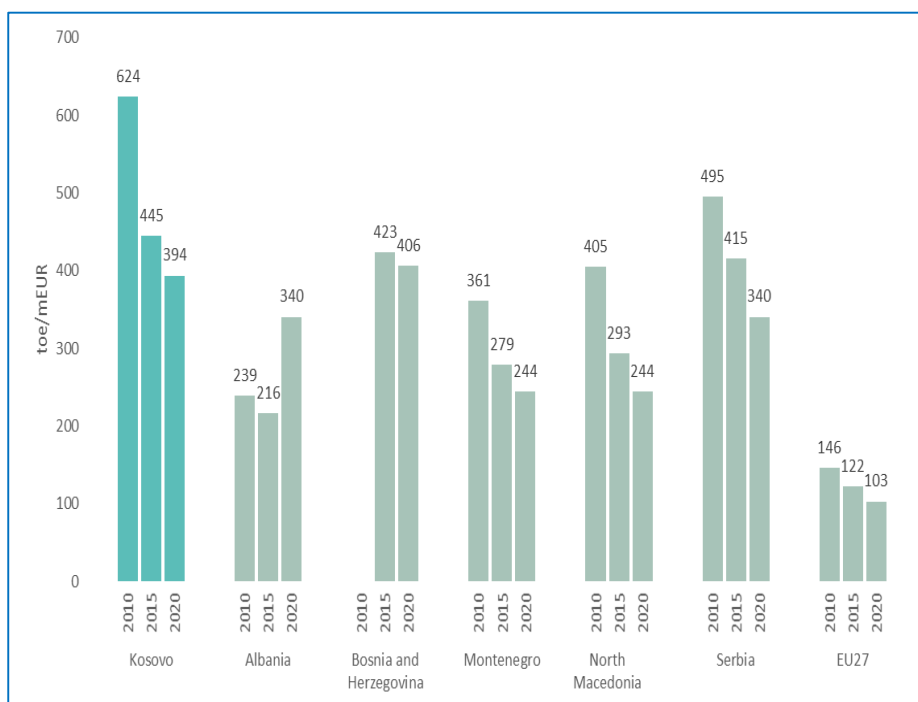
Slika 13, Emisije CO₂, na milion evra u proizvodnom fondu aviona

Emisije CO₂ na Kosovu u proizvodnom sektoru su među najnižim u poređenju sa 6 zemalja BP, za (1,1 miliona KT na milion evra u BDP), osim za Srbiju, koja ima najniže emisije za (0,6 miliona tona u evrima) .

Izvor: Međunarodna agencija za energiju (IEA), (pripremljeno osoblje i OI/OIP)

Slika 14, Intenzitet energija

Energetski intenzitet Kosova (upotreba energije koja se koristi za proizvodnju jedne jedinice BDP-a) značajno se poboljšao tokom vremena.

Izvor: Međunarodna agencija za energiju IEA, (pripremljeno osoblje i OI/OIP)

ANEKS 2

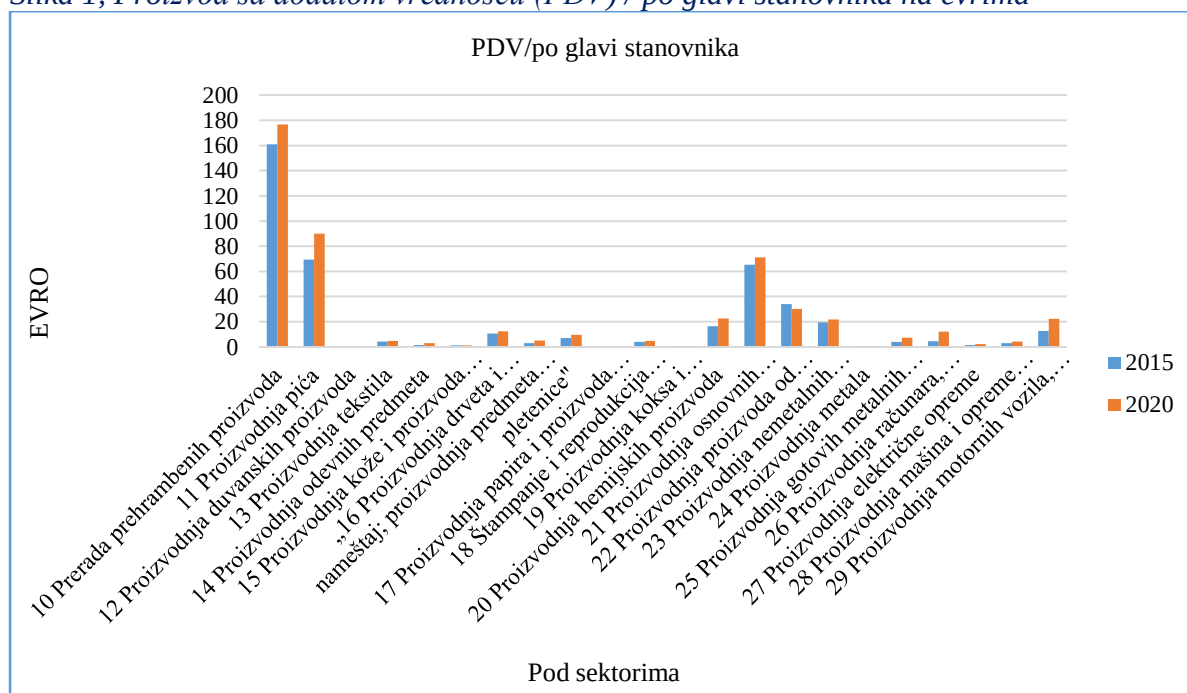
Ovaj dodatak pruža analizu problema učinka kosovskih proizvodnih podsektora u tri glavne dimenzije, ekonomske, socijalne i ekološke dimenzije kosovskog proizvodnog sektora u poslednjih 10 godina, što pomaže da se identifikuju proizvodni podsektori koji imaju potencijal viši za ekonomski razvoj.

Obrada i analiza ovih grafikona je urađena prema EkuIP metodi, poredeći Kosovo sa zemljama Zapadnog Balkana kao i Estonijom i Slovenijom kao modelnim zemljama. Obračun indikatora u prikazanim grafikonima su: dodata vrednost proizvodnje, trgovinski bilans, zaposlenost, zarade i potrošnja energije sa uporednim zemljama iz više perspektiva.

Na osnovu sveobuhvatne analize podsektora, kako bi se procenio njihov potencijalni doprinos postizanju pet ciljeva industrijske politike, prema grafikonima su prikazani podsektori proizvodnje koji su ocenjeni kao najbolji. : proizvodnja prehrambenih proizvoda, proizvodnja pića, proizvodnja tekstila, odeće i kože, proizvodnja drveta i nameštaja, proizvodnja proizvoda od gume i plastike, proizvodnja nemetalnih mineralnih proizvoda, proizvodnja metala i proizvodnja gotovih metalnih proizvoda,

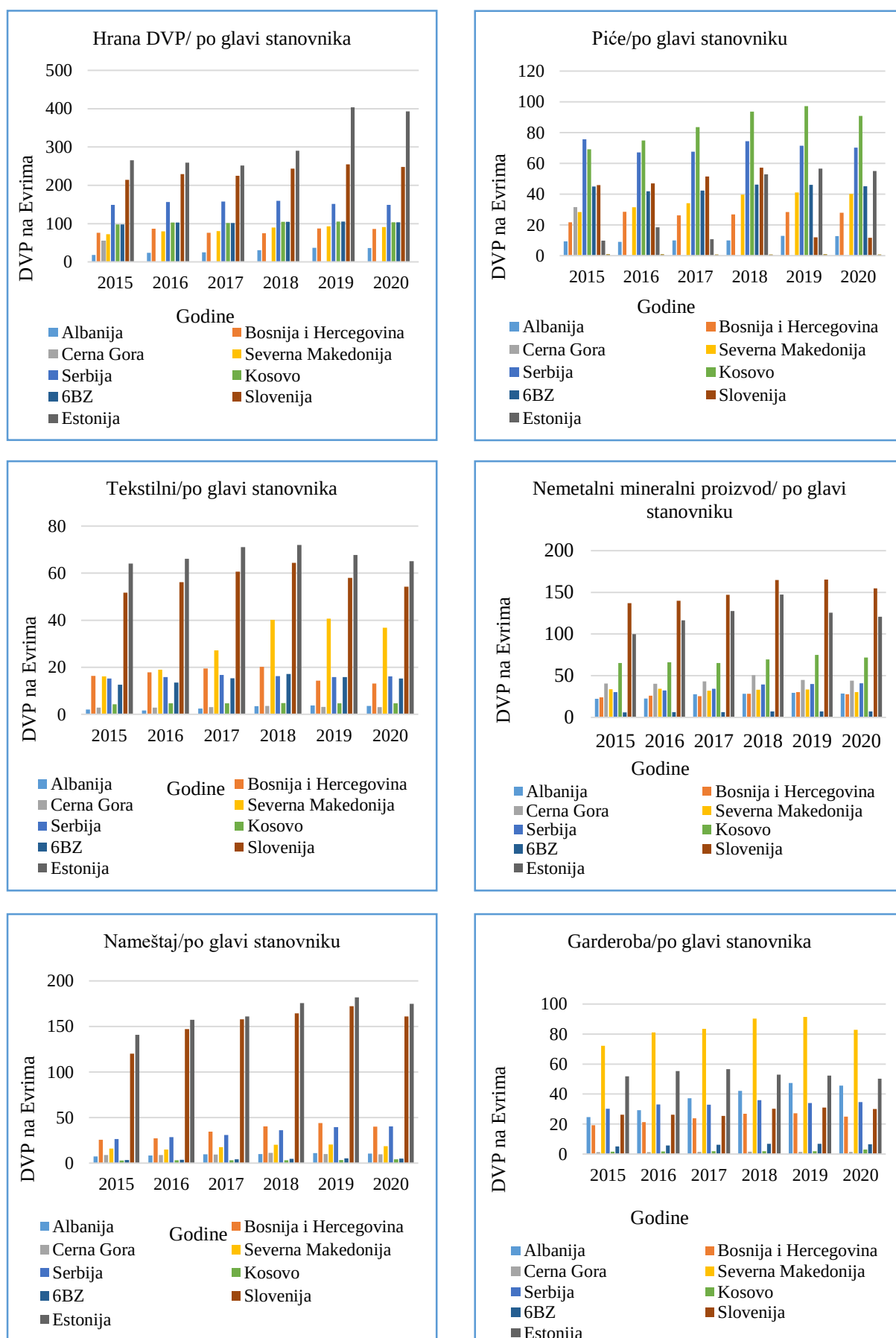
Ekonomske dimenzije

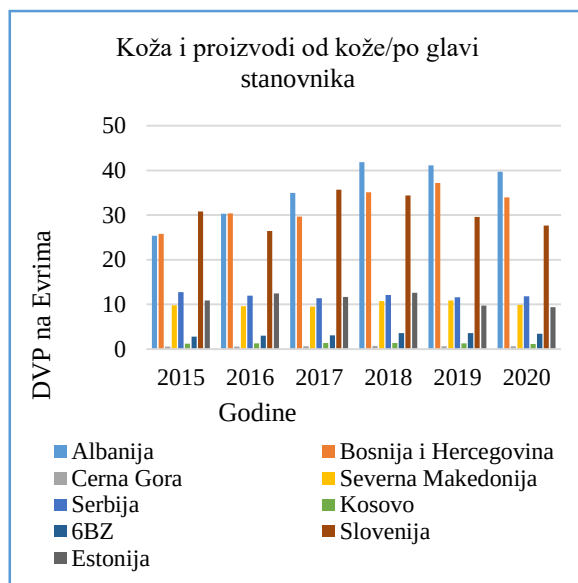
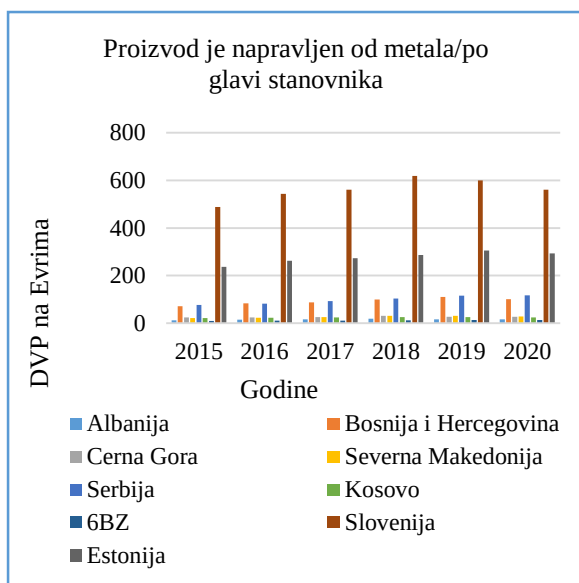
Slika 1, Proizvod sa dodatom vrednošću (PDV) / po glavi stanovnika na evrima

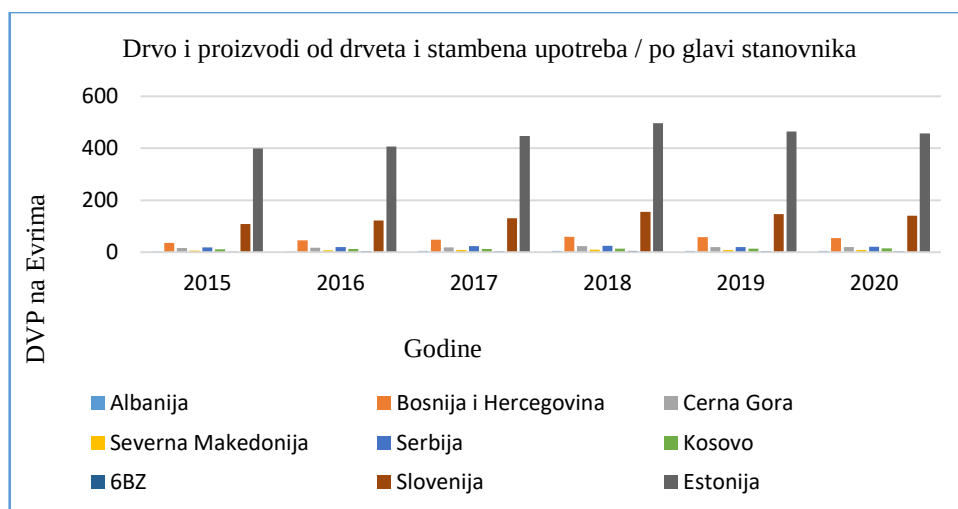
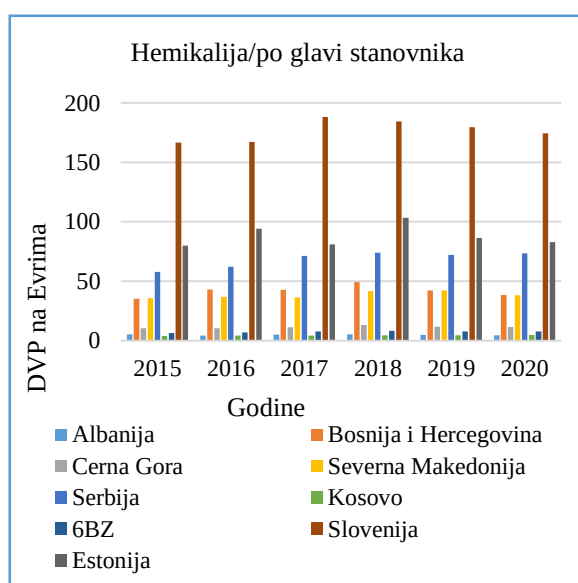
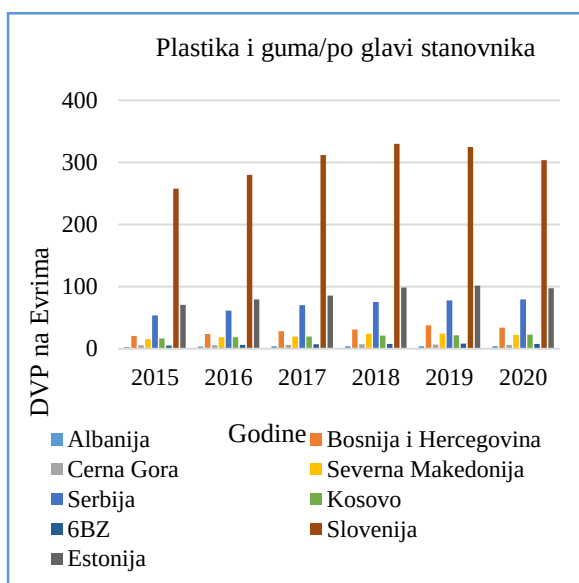
Izvor: Agencija za statistiku Kosova – (pripremljeno osoblje OI/OIP)

Slika 2-13, DVP/po glavi stanovnika - po podsektorima, poređenje sa 6 zemalja BP,

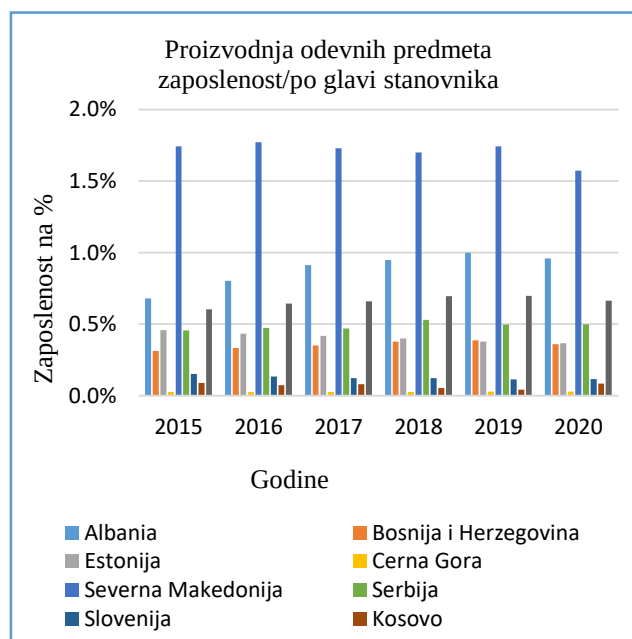
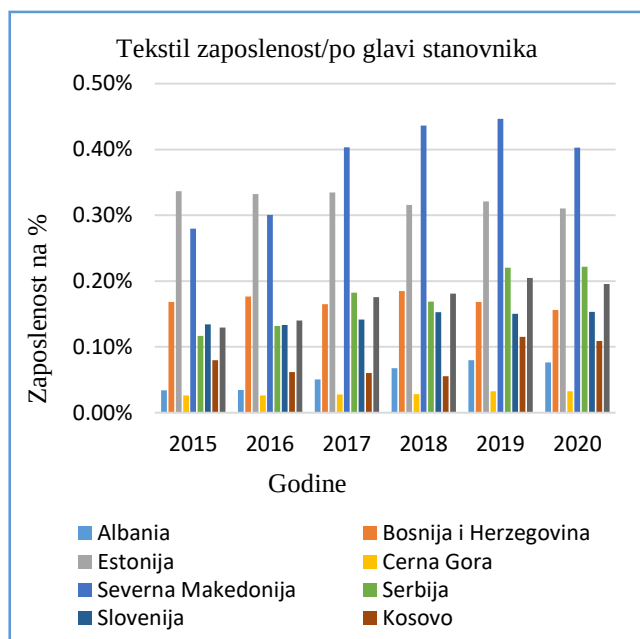
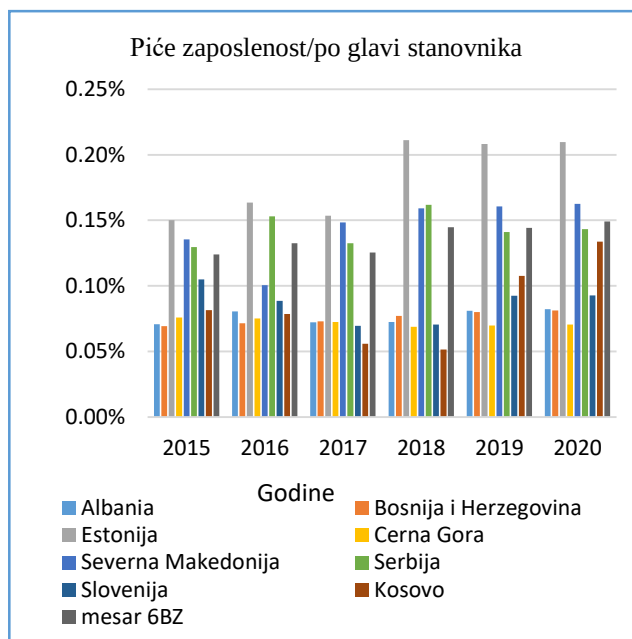
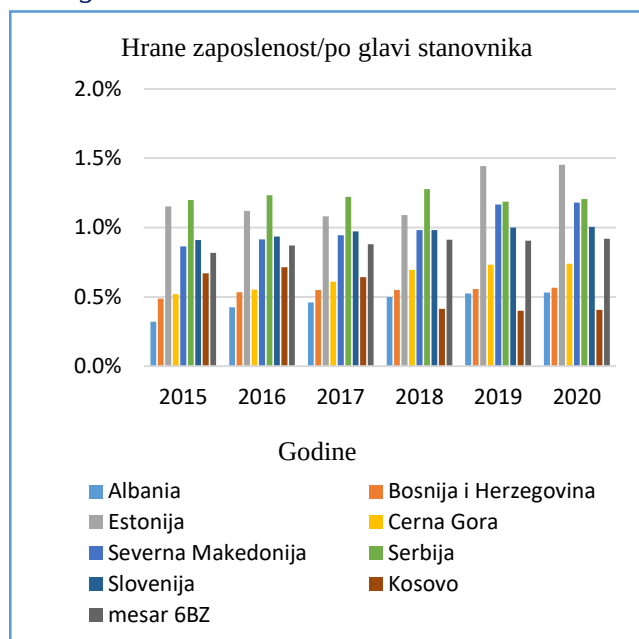

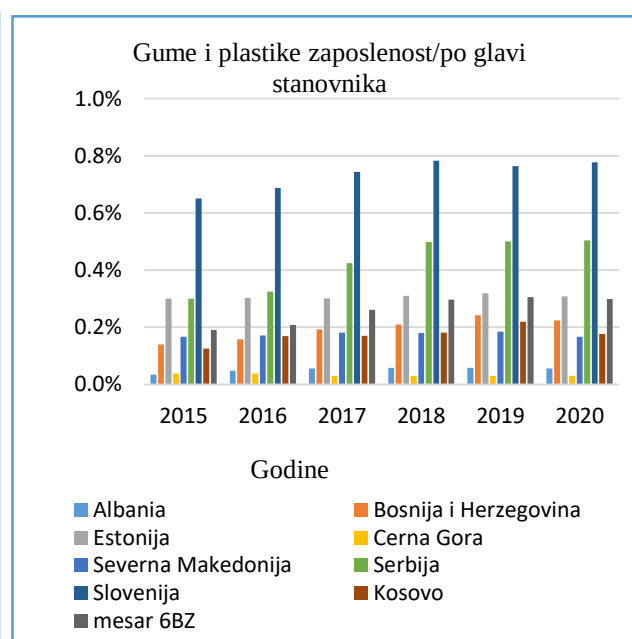
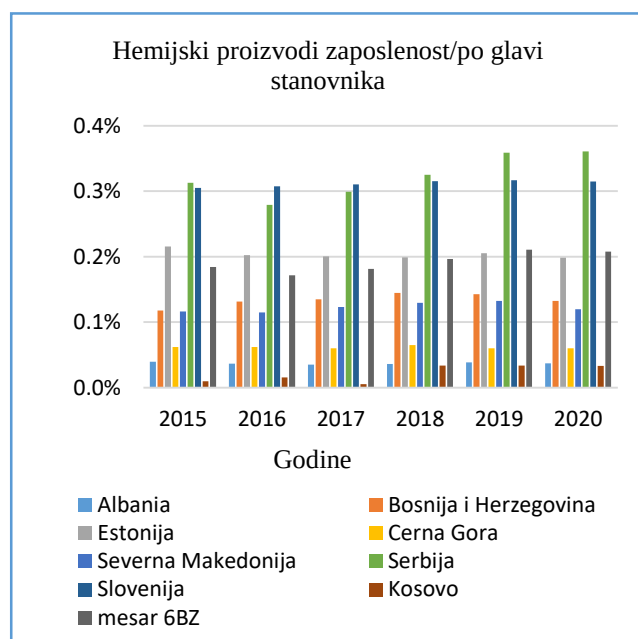
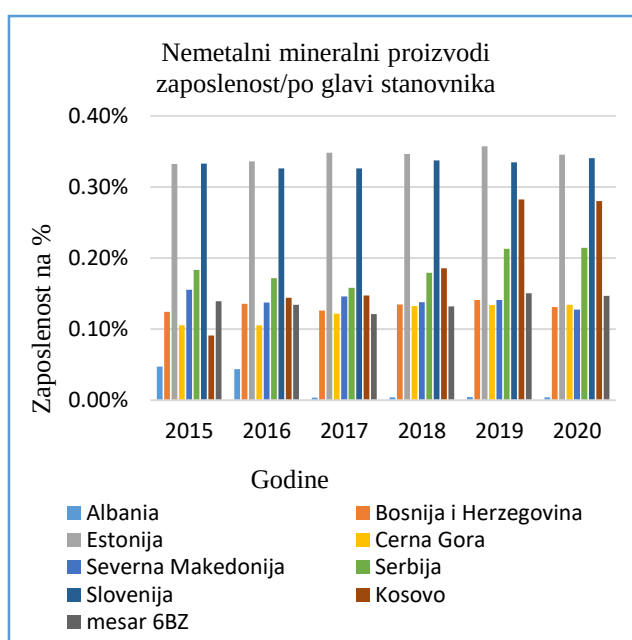
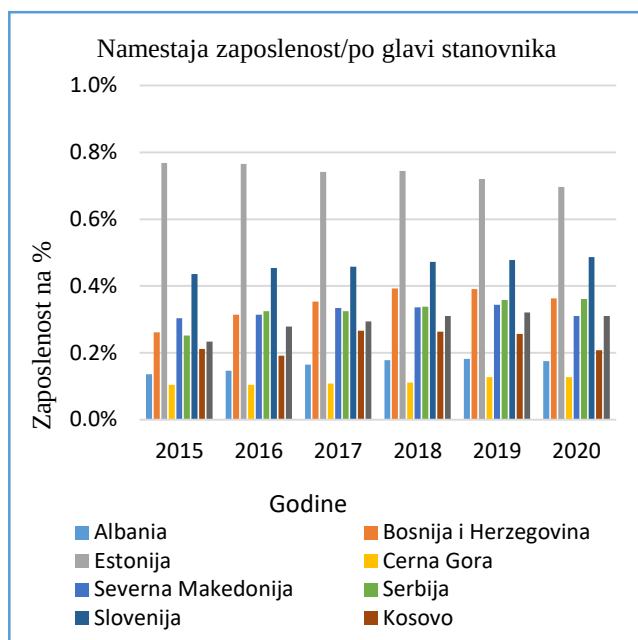
Estonijom i Slovenij

Izvor: DVP iz UNIDO, INDSTAT 4 2022, ISIC revizija 4, (pripremlilo osoblje OI/OIP)

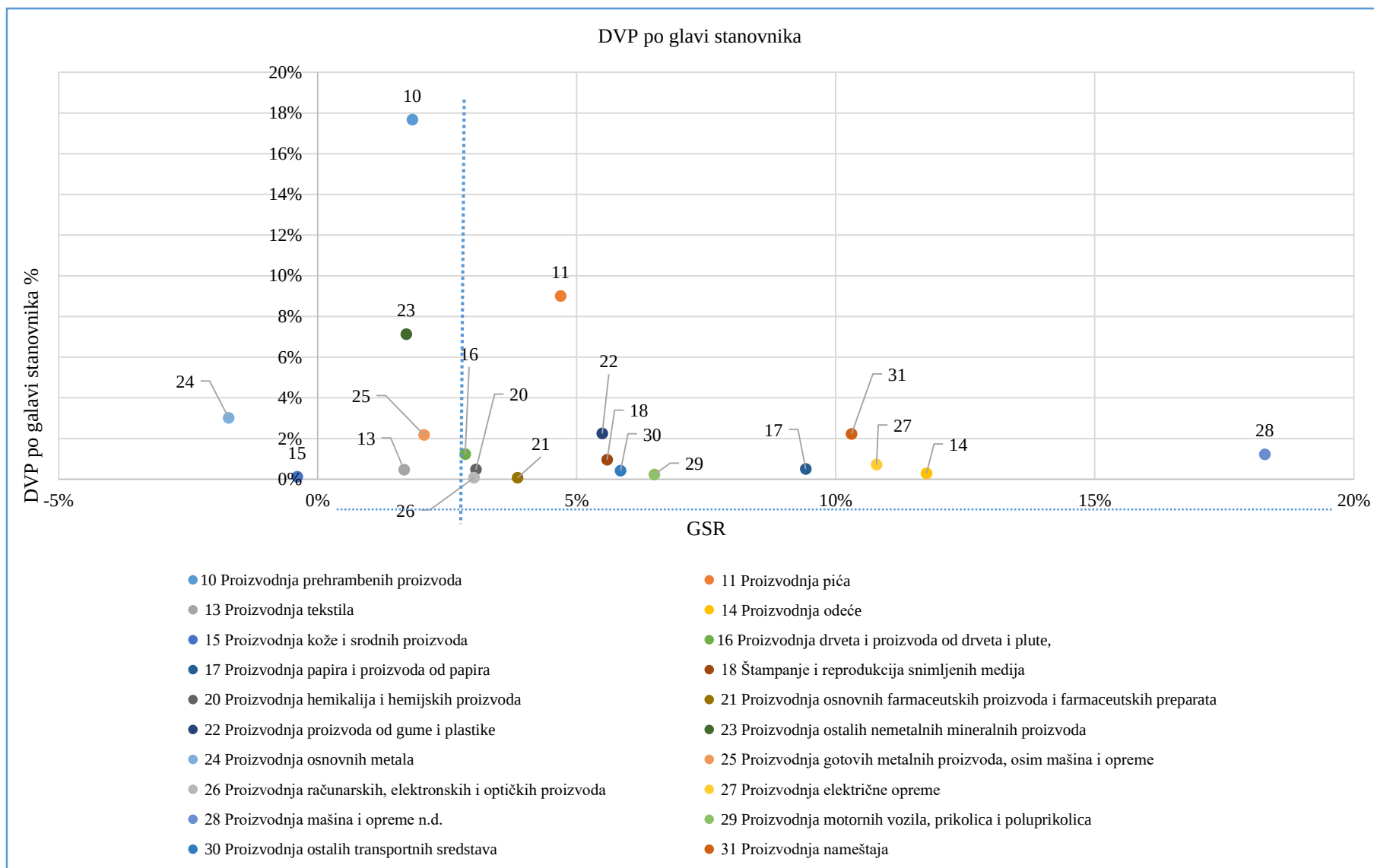
Slika 14-22, Zaposlenost po podsektorima, poređenje 6 zemalja BZ, Estonije i Slovenije po glavi stanovnika

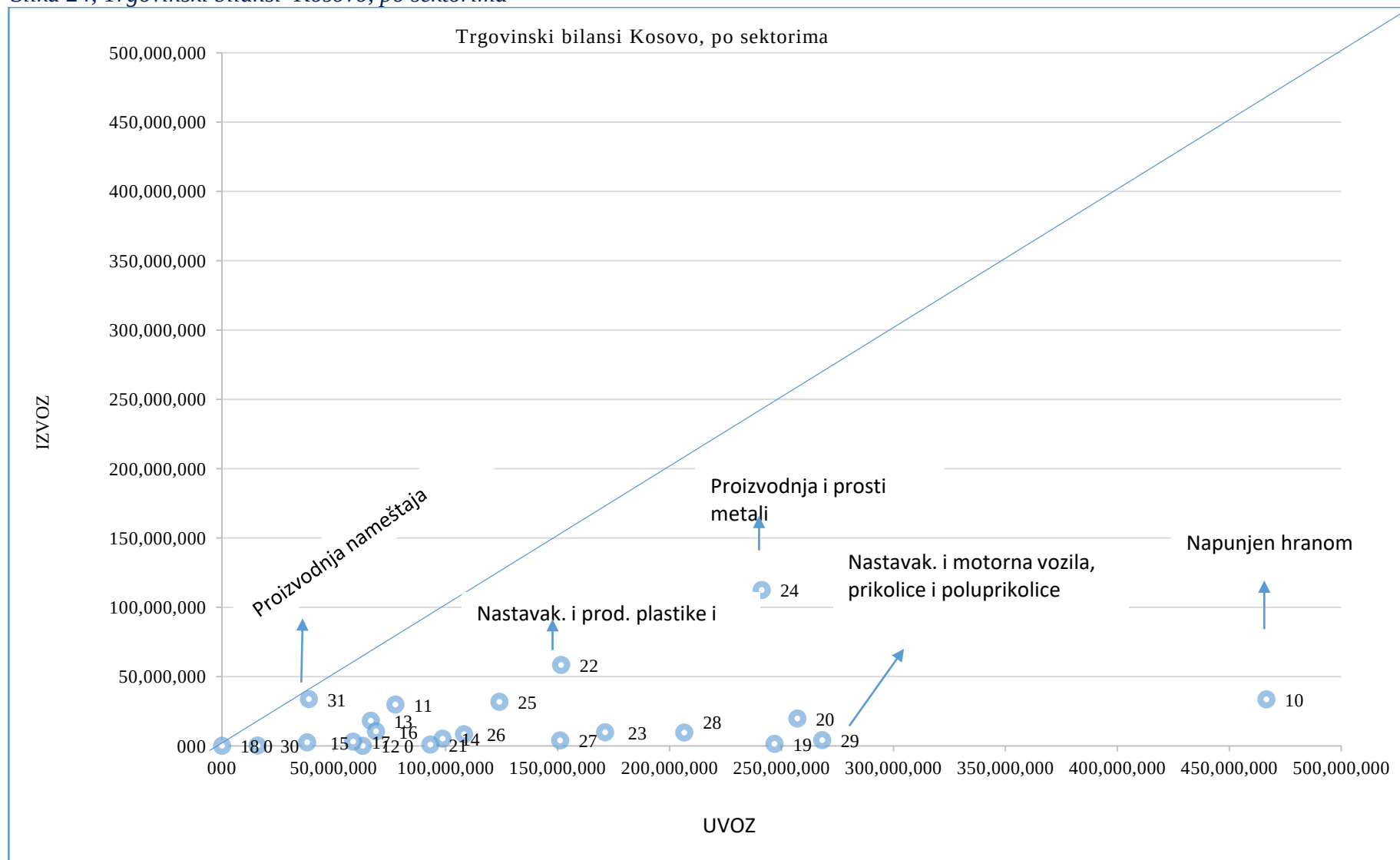
Izvor: UNIDO, Agencija za statistiku Kosova – (pripremljeno osoblje OI/OI)

Slika 23, Proizvodi sa dodatkom vrednošću (DVP)/po glavi stanovnika – Godišnja stopa rasta (GSR)

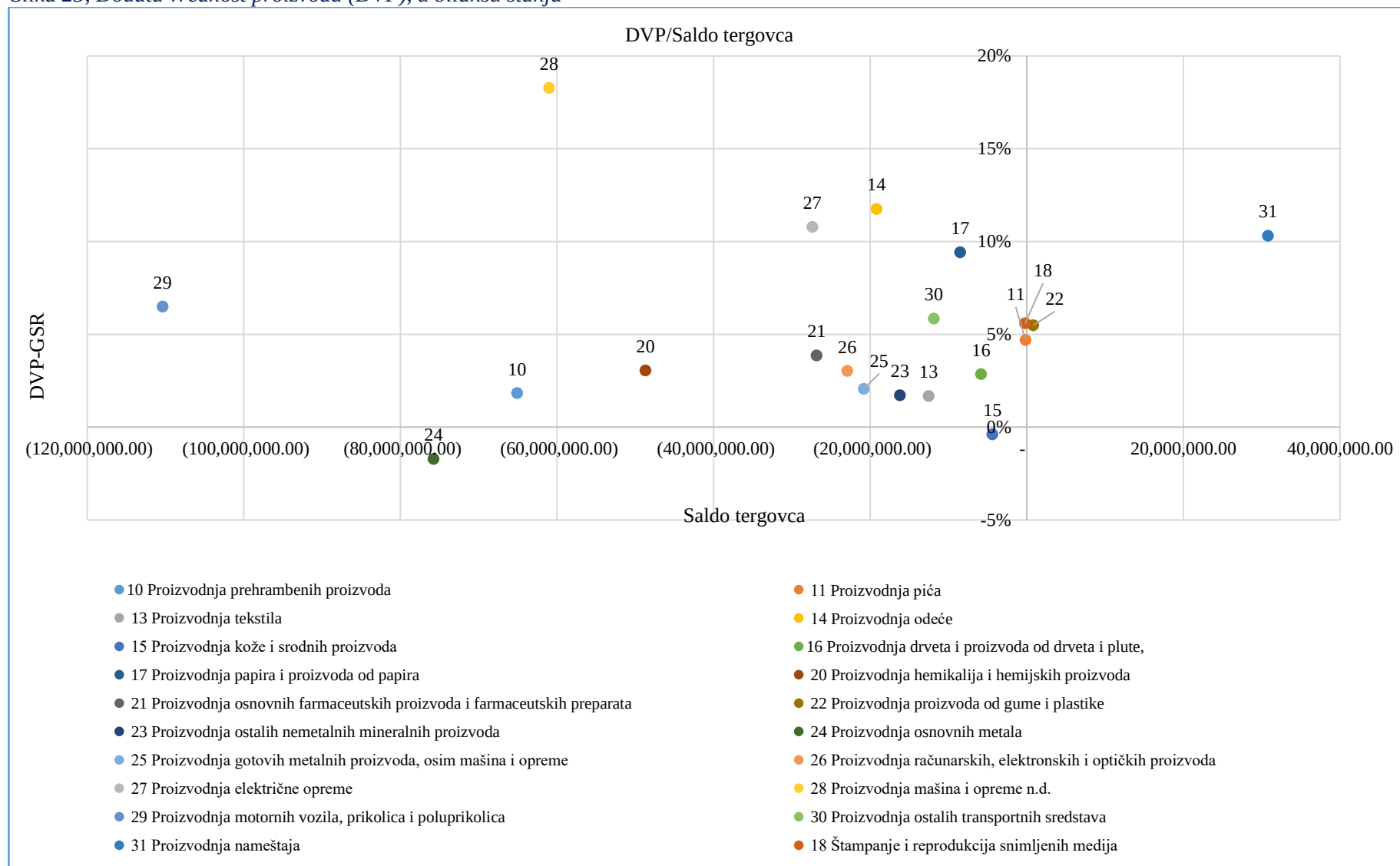
Izvor: Kosovska agencija za statistiku – (pripremljeno osoblje OI/OIP)

Slika 24, Trgovinski bilansi Kosovo, po sektorima

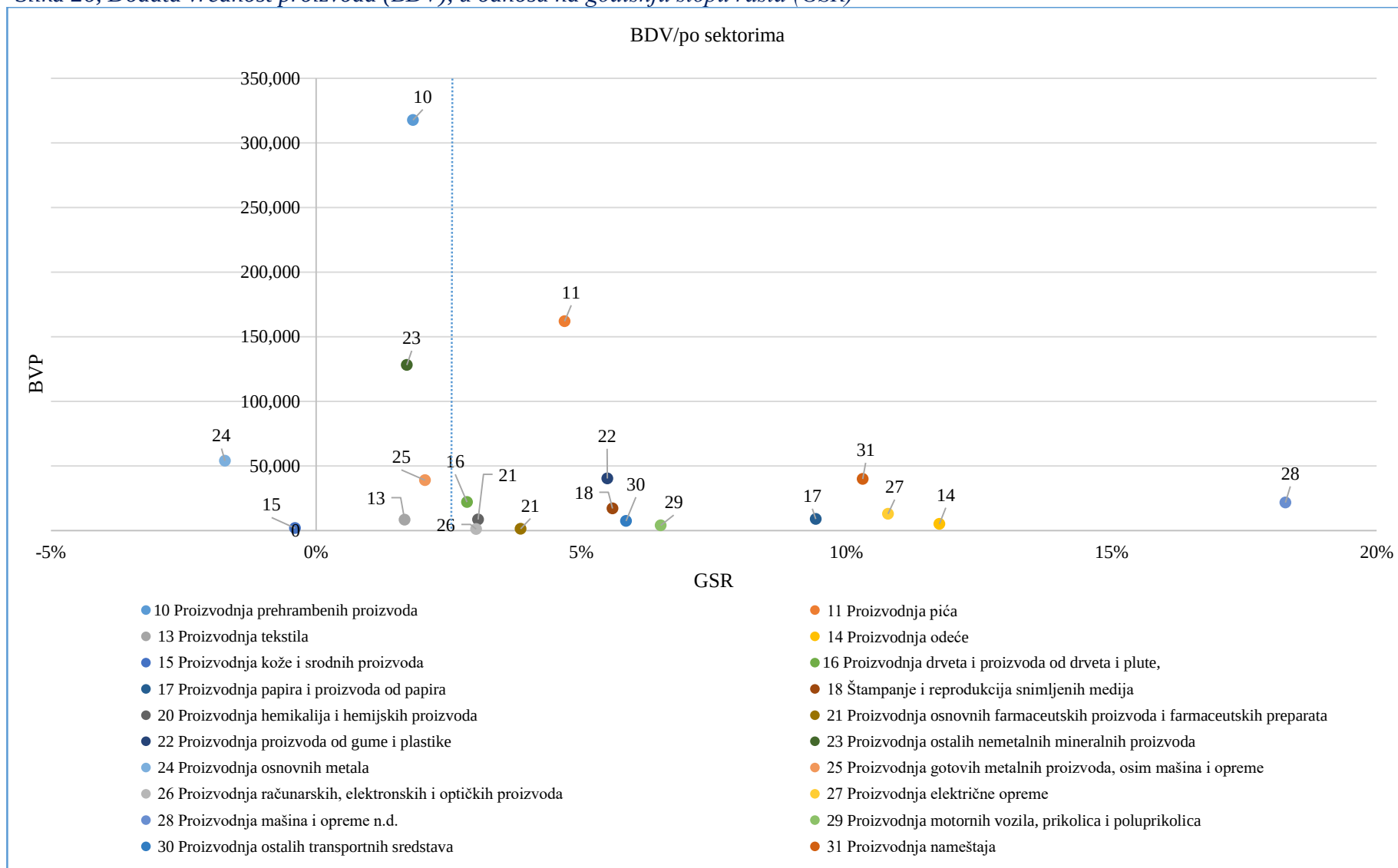
Izvor: Kosovska agencija za statistiku – (pripremljeno osoblje OI/OIP)

Slika 25, Dodata vrednost proizvoda (DVP), u bilansu stanja

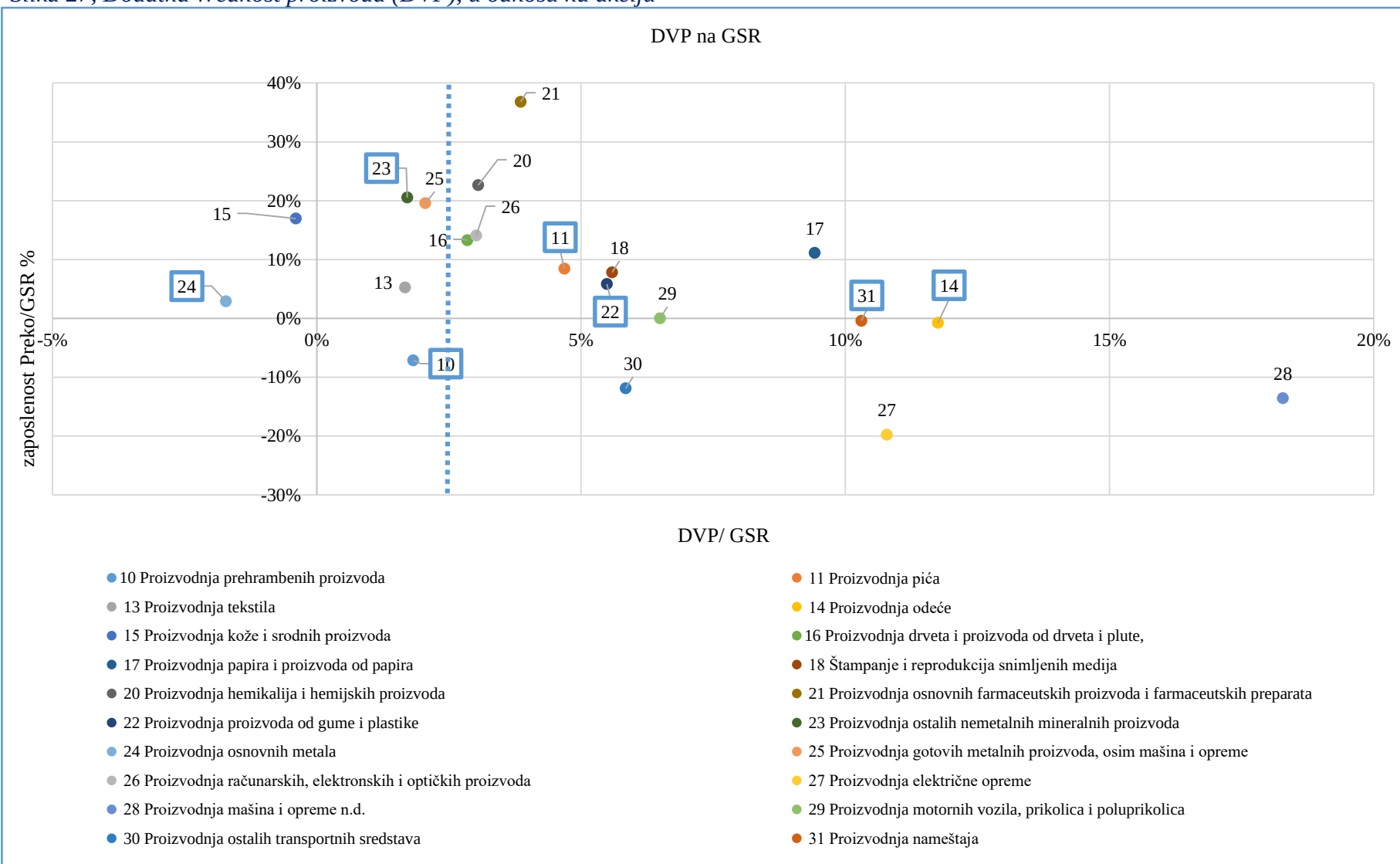
Izvor: Kosovska agencija za statistiku – (pripremlilo osoblje OI/OIP)

Slika 26, Dodata vrednost proizvoda (BDV), u odnosu na godišnju stopu rasta (GSR)

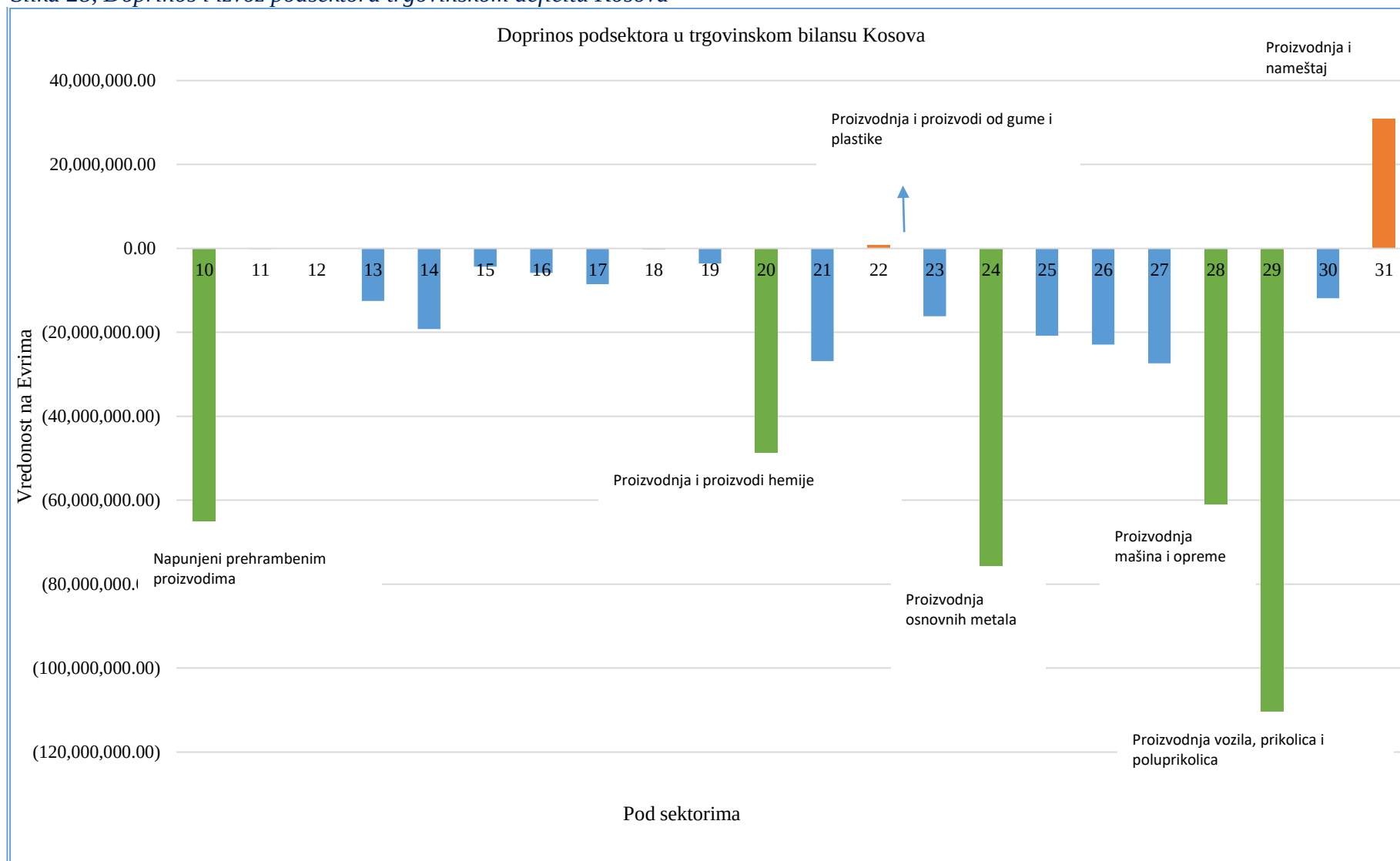
Izvor: Agencija za statistiku Kosova – (pripremio osoblje OI/OIP)

Slika 27, Dodatna vrednost proizvoda (DVP), u odnosu na akciju

Izvor: VDI, Podsektor, ASK – (pripremlilo osoblje OI/OIP)

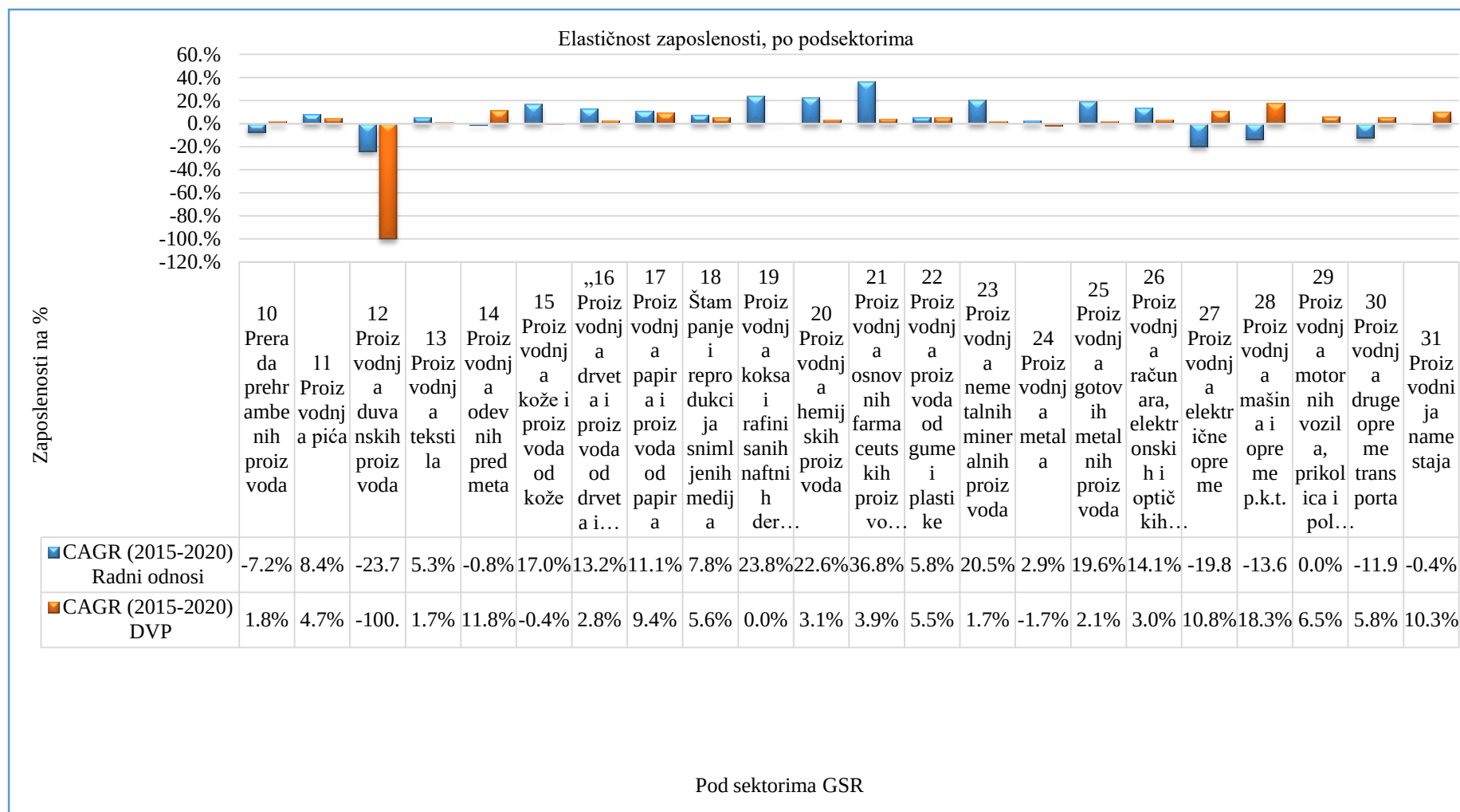
Slika 28, Doprinos i izvoz podsektora trgovinskom deficitu Kosova

Izvor: Agencija za statistiku Kosova – (pripremljeno osoblje OI/OIP).

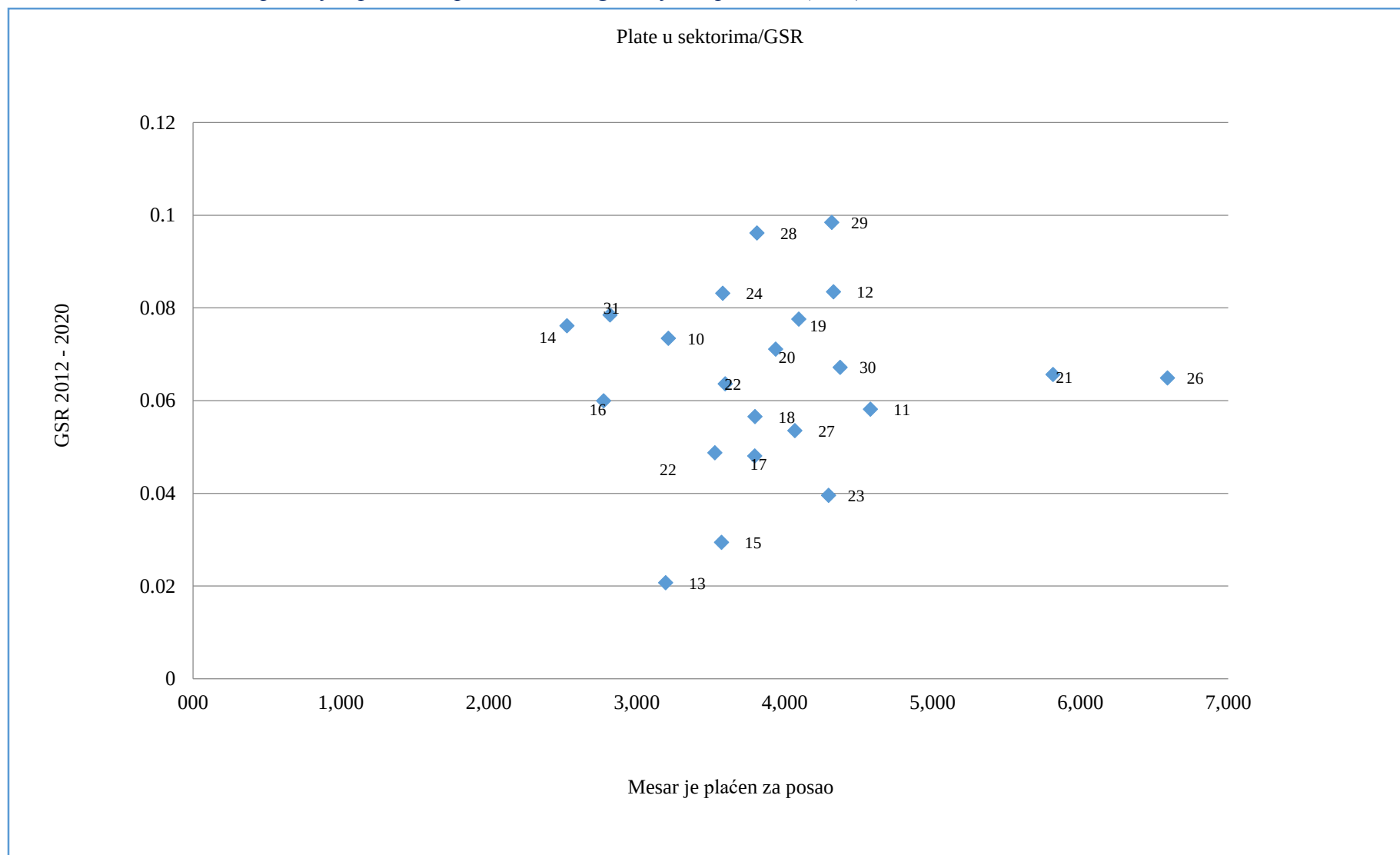
Socijalna Dimenzija

Slika 29, Grupe elastičnosti i zaposlenosti po sektorima

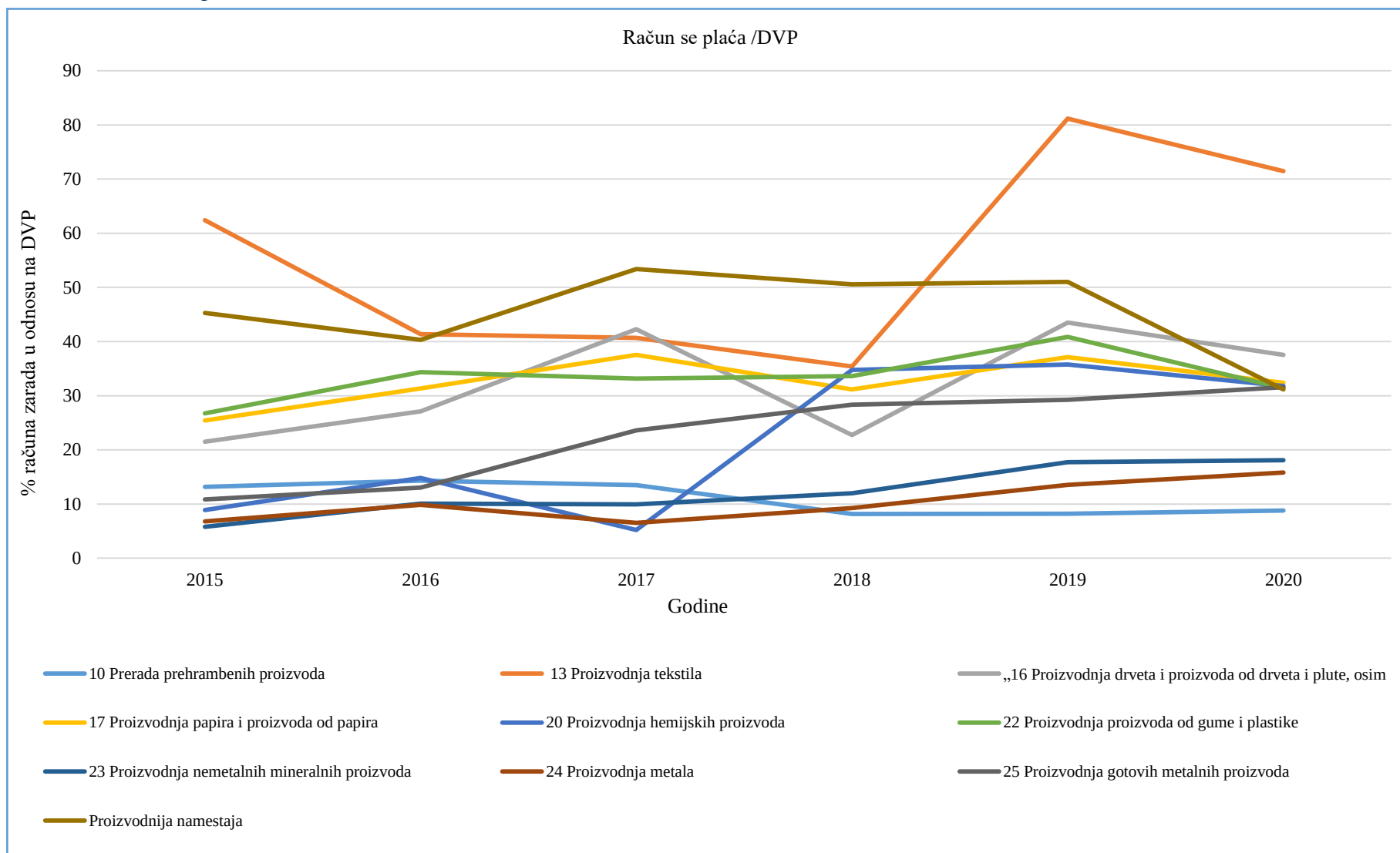
Izvor: VDI, Podsektor, KAS – (pripremlilo osoblje OI/OIP)

Slika 30, Plate u sektoru po majci, prosečna plata/radnik i godišnja stopa rasta (GSR)

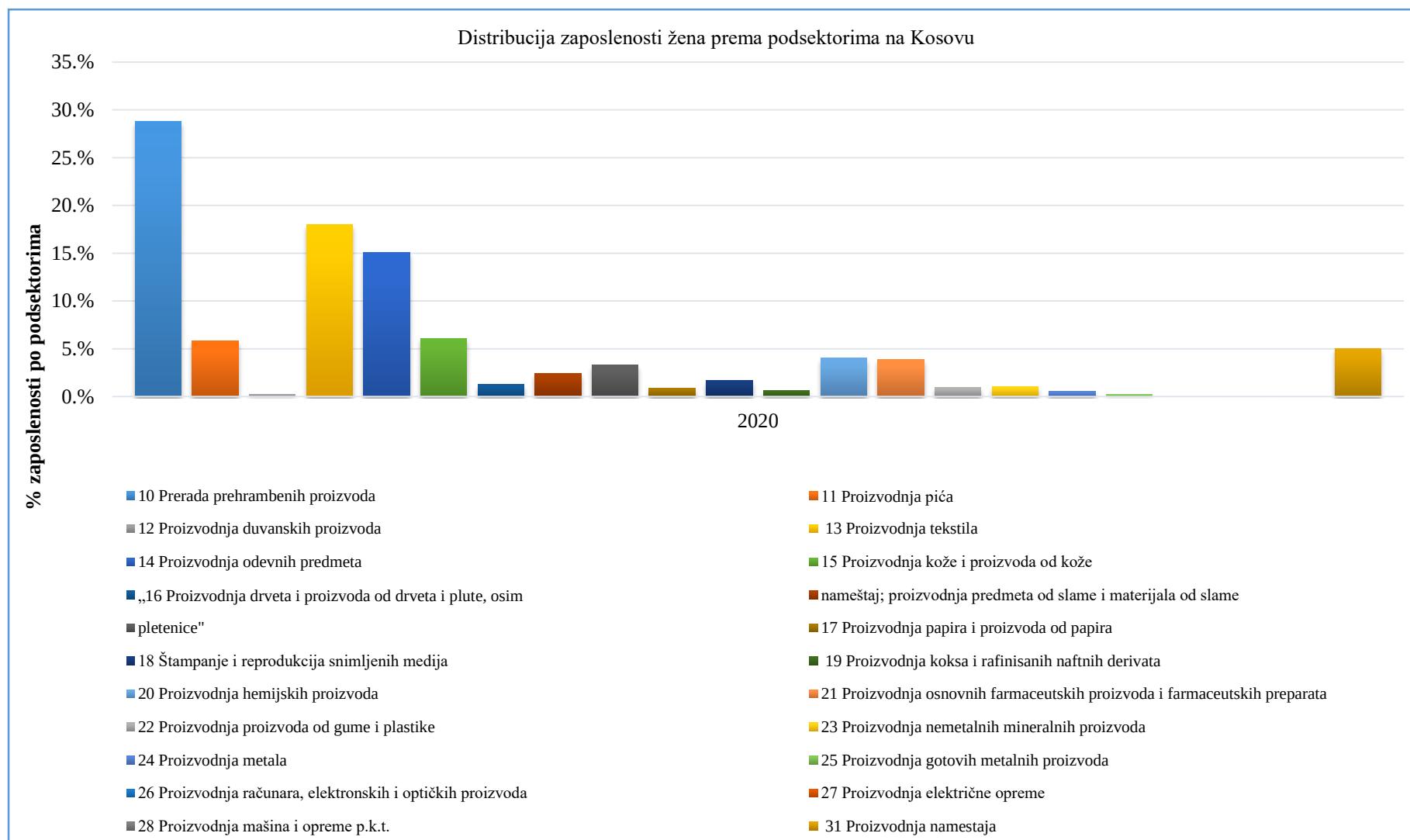
Izvor: Agencija za statistiku Kosova – (pripremljeno osoblje OI/OIP)

Slika 31, Račun se plaća u odnosu na dodatu vrednost

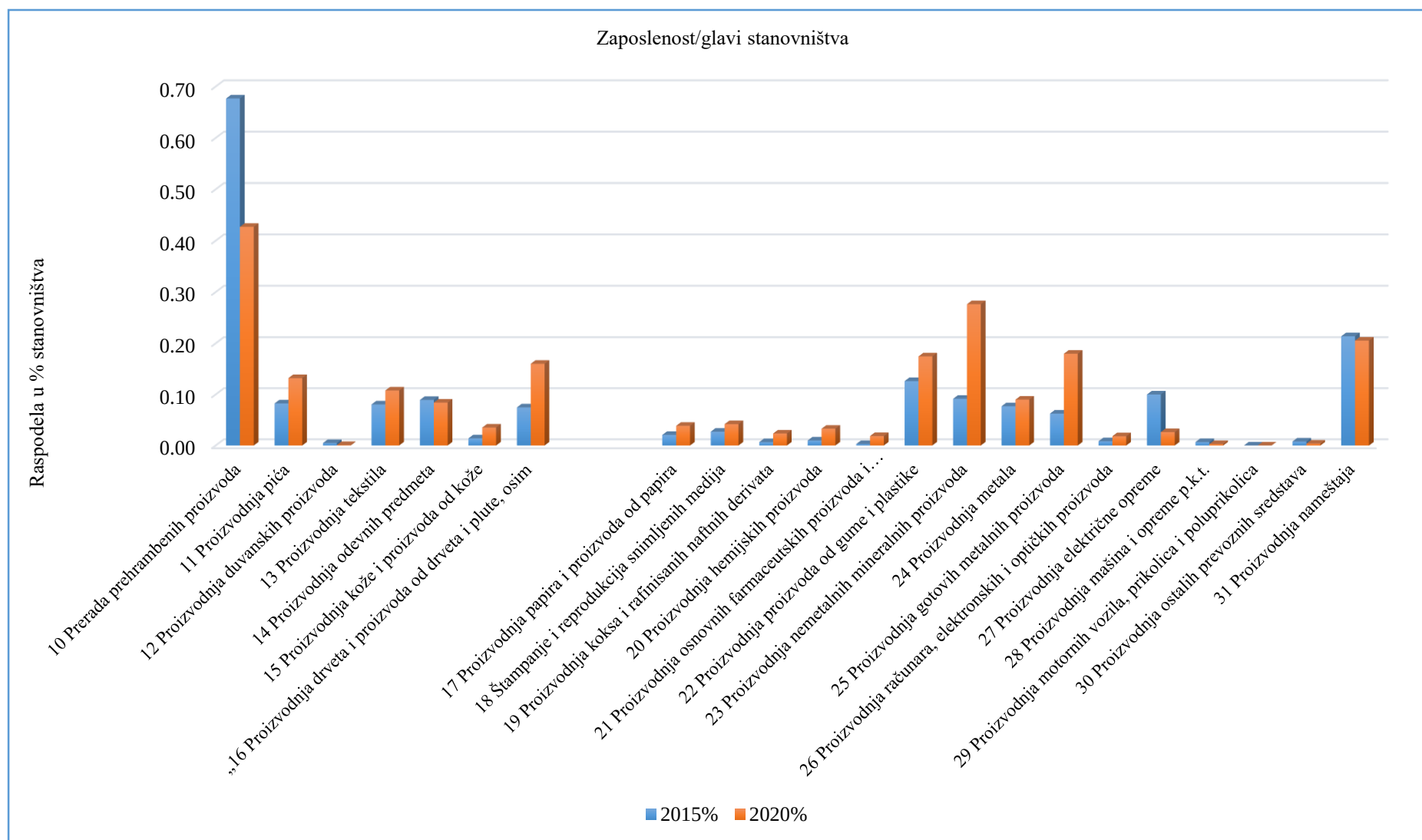
Izvor: Kosovska agencija za statistiku – (pripremljeno osoblje OI/OIP)

Slika 32, Raspodela grobnog posta za podsektor Kosova

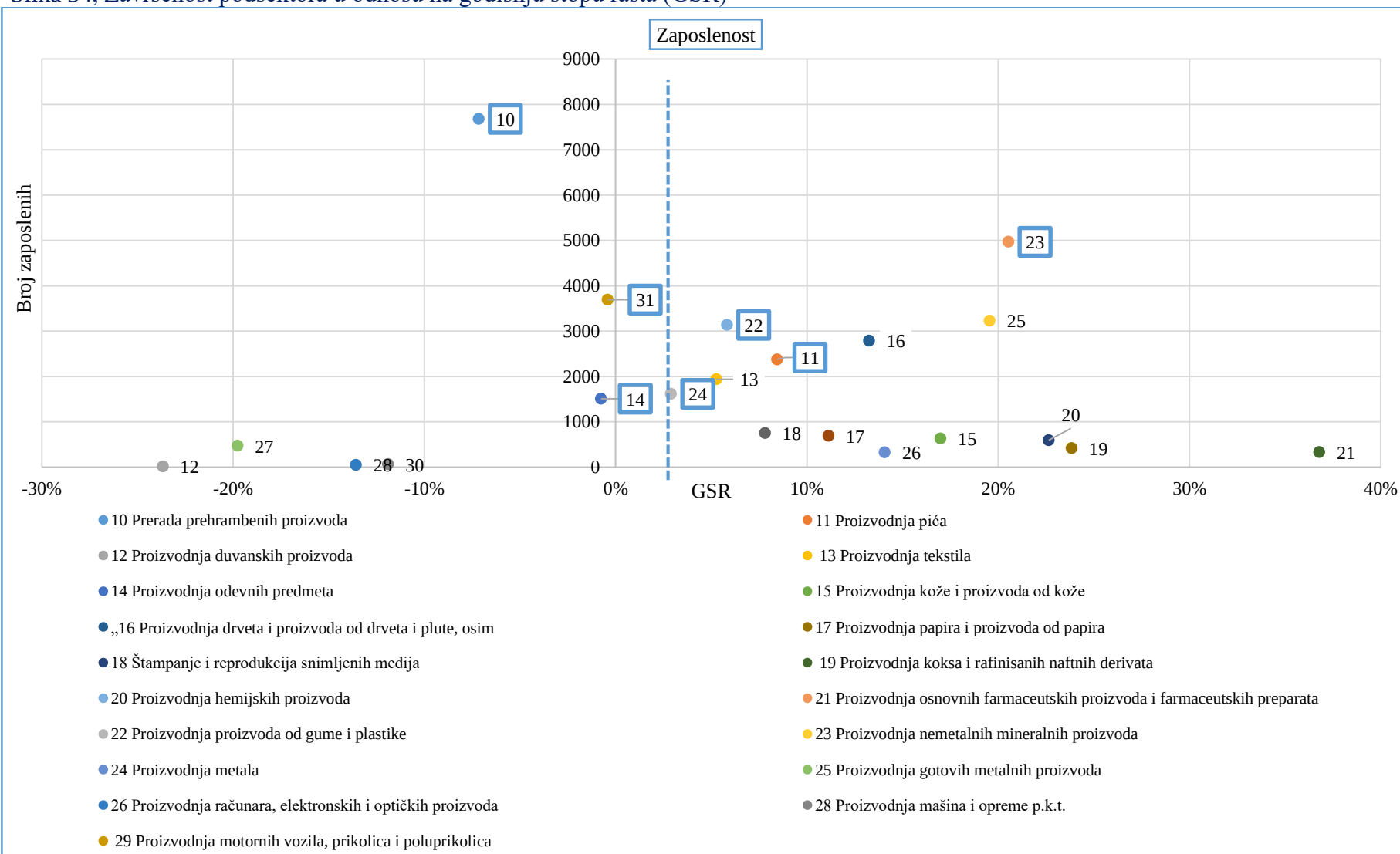
Izvor: Agencija za statistiku Kosova – (pripremljeno osoblje OI/OIP)

Slika 33, Zaposlenost po glavi stanovnika, 2015-2020 na Kosovu

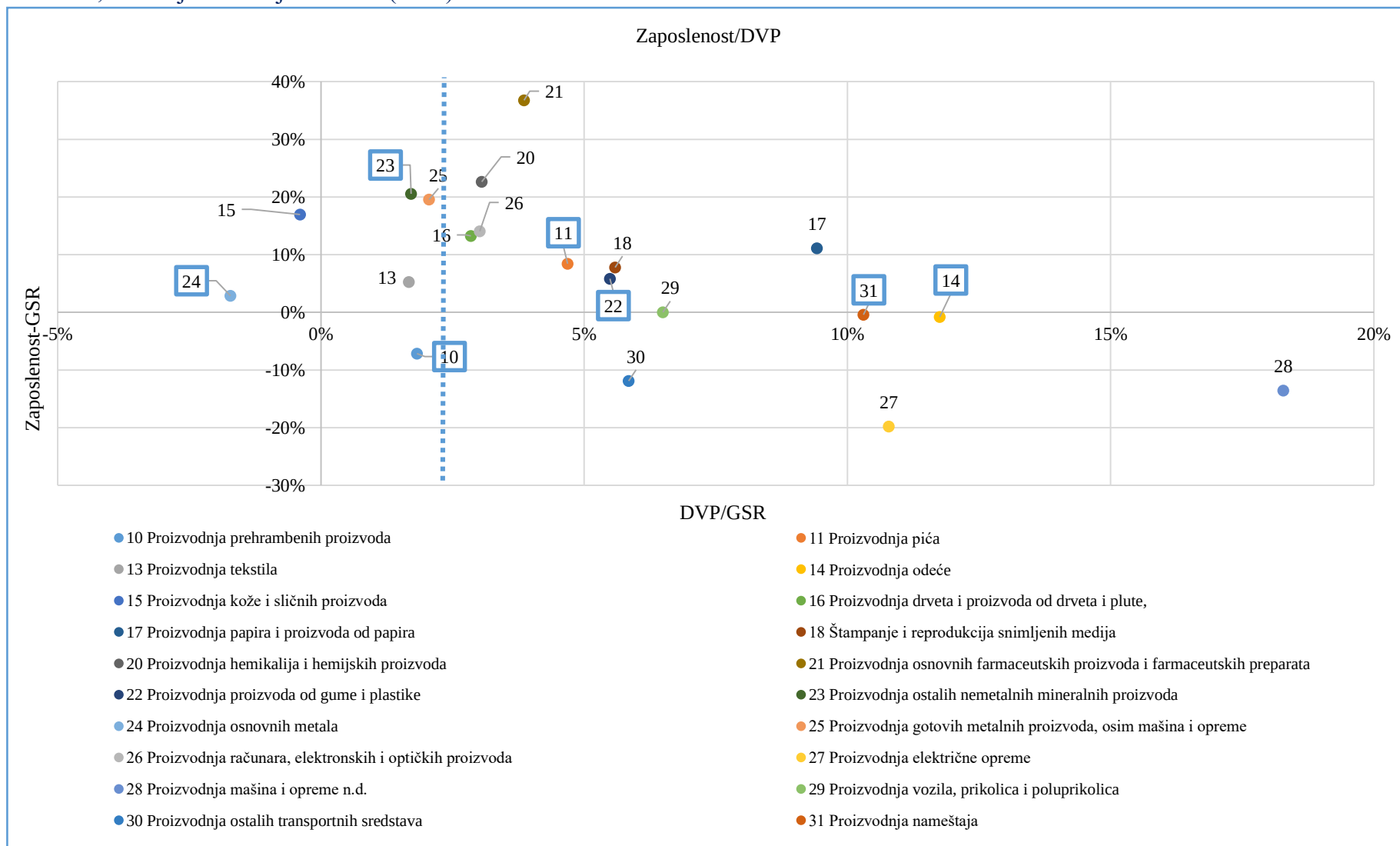
Izvor: Agencija za statistiku Kosova – (pripremljeno osoblje OI/OIP)

Slika 34, Završenost podsektora u odnosu na godišnju stopu rasta (GSR)

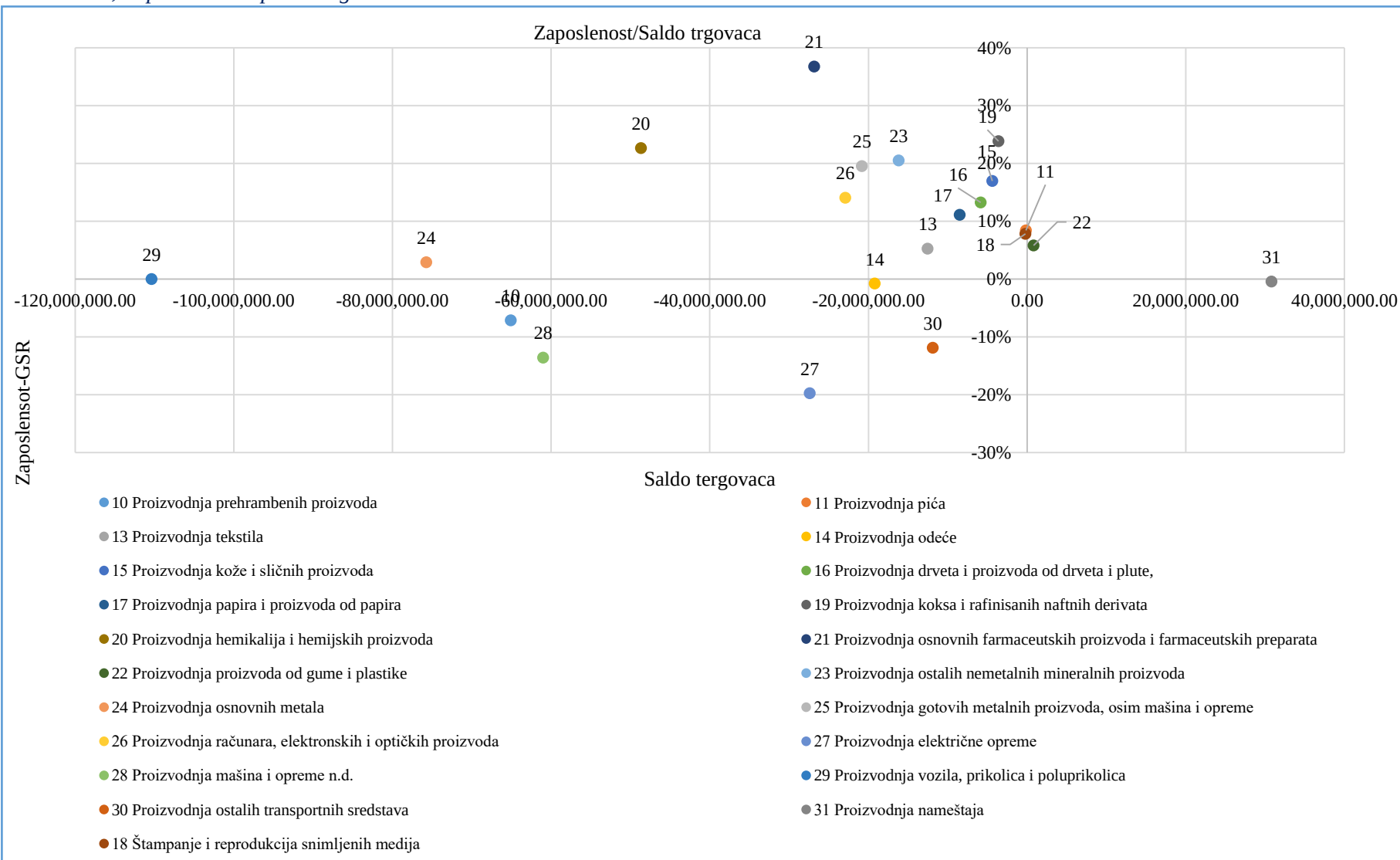
Izvor: Agencija za statistiku Kosova – (pripremljeno osoblje OI/OIP)

Slika 35, Izveštaj o dodatoj vrednosti (DVP)

Izvor: Agencija za statistiku Kosova – (pripremljeno osoblje OI/OIP)

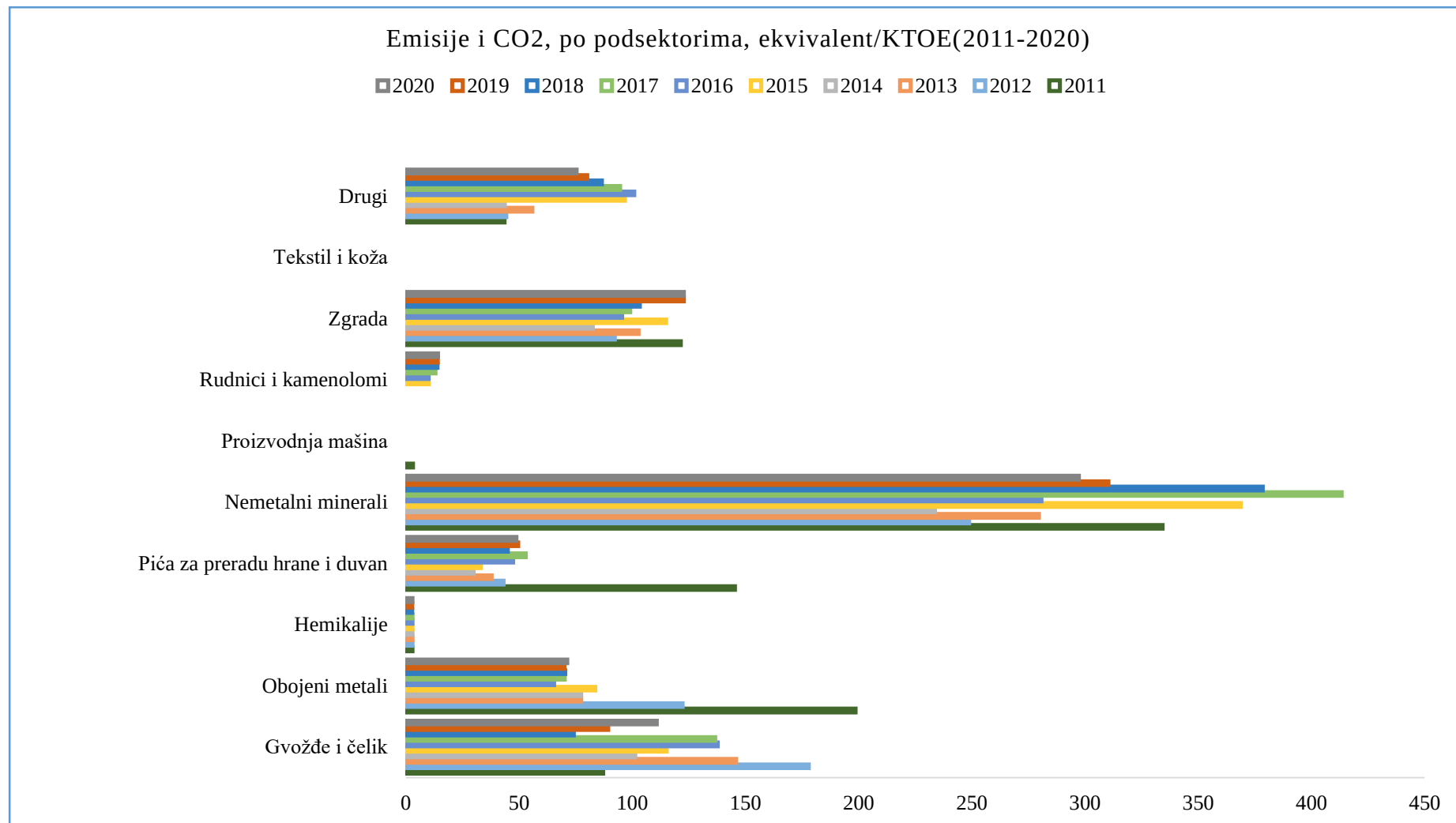
Slika 36, Zaposlenost/doprinos trgovinskom bilansu

Izvor: Agencija za statistiku Kosova – (obrađeno od strane osoblja OI/OIP)

Dimenzije životne sredine za podsektor

Slika 37, Izražena potrošnja i energija po podsektorima u Republici Kosovo (Ktoe)

Izvor: Energetika i Kosovsko osoblje i bilanci (obrađeno od strane osoblja OI/OIP)

Aneks 3

Scenariji

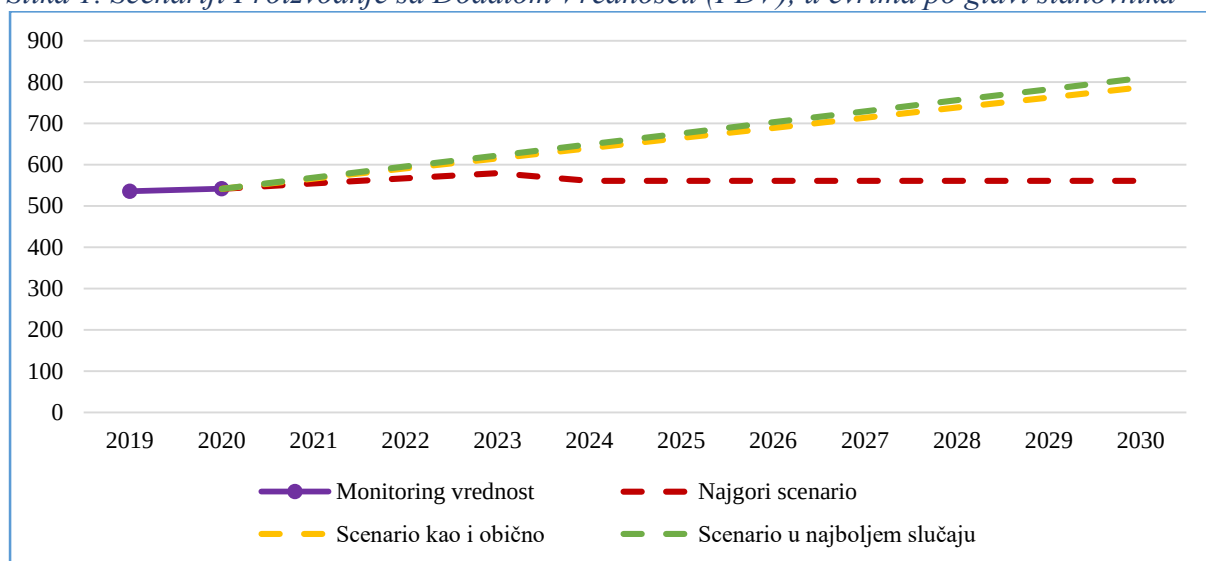
Ovaj dodatak predstavlja planirani učinak proizvodnog sektora Kosova u tri glavne dimenzije: ekonomskoj, socijalnoj i ekološkoj, procenjujući trenutnu situaciju od 2019-2022, kao cilj u 2030 godini.

Obrada i analiza ovih grafikona se vrši po EKUIP metodi, gde svaki grafikon prikazuje osnovnu vrednost, najbolji scenario, uobičajeni (postojeći) scenario i najgori scenario.

Obračun indikatora u prikazanim grafikonima su: dodata vrednost proizvodnje, trgovinski bilans, zaposlenost, zarade i emisija CO₂.

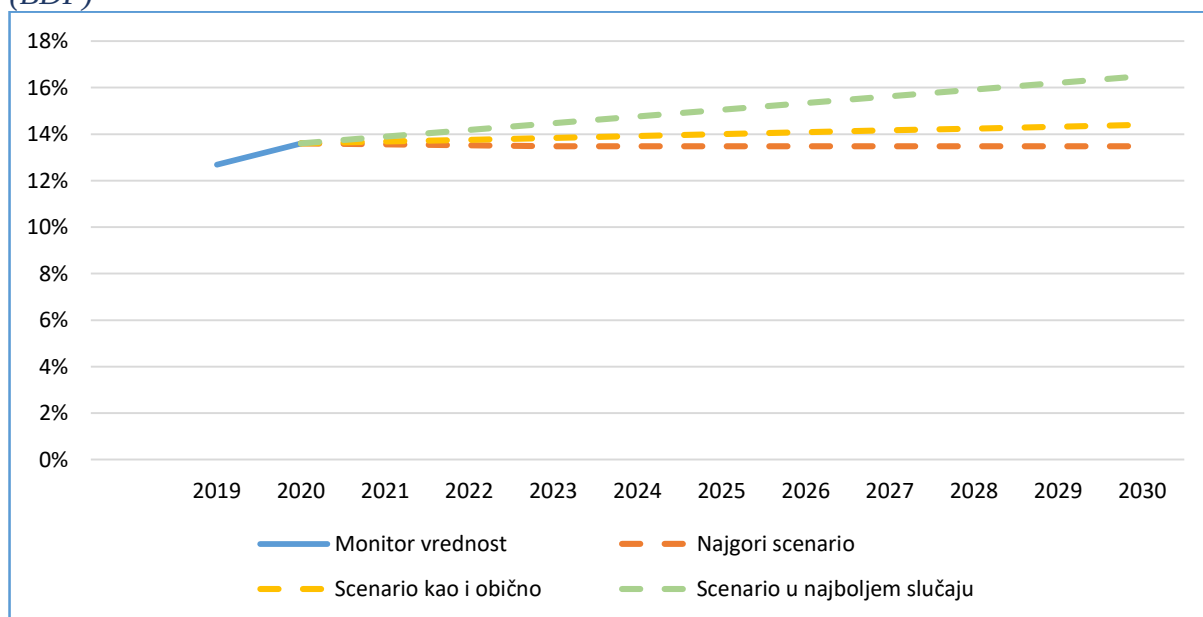
I. Ekonomska Dimenzija

Slika 1. Scenariji Proizvodnje sa Dodatom Vrednošću (PDV), u evrima po glavi stanovnika

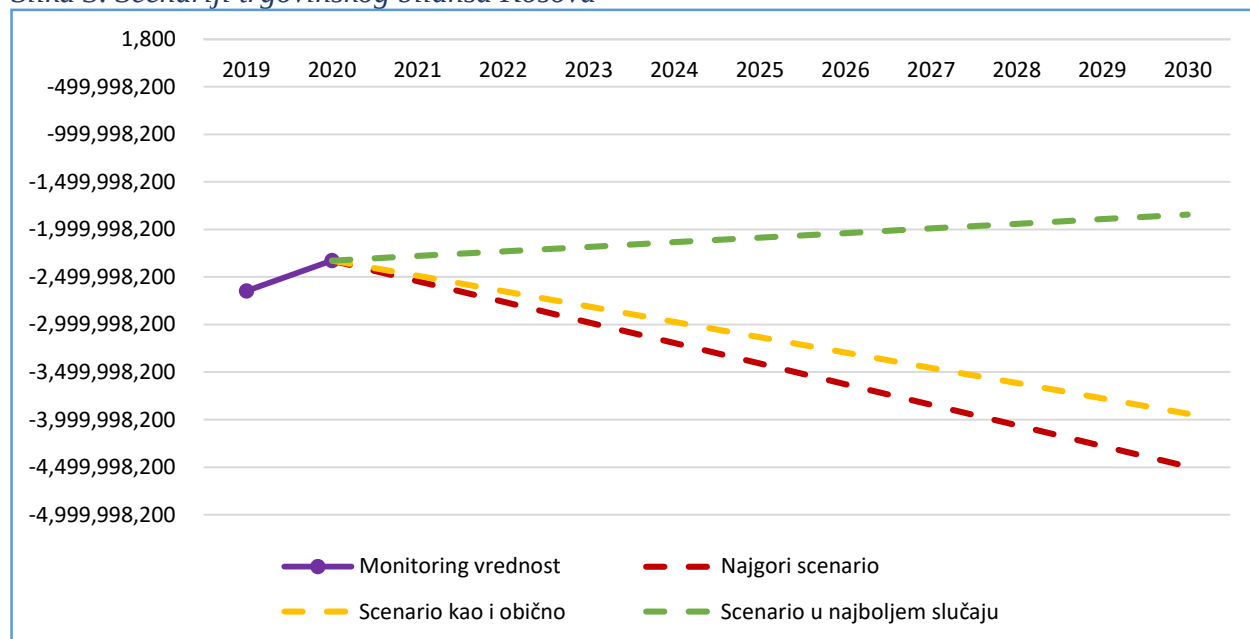
Izvor: WITS, ASK (obrađeno od strane osoblja OI/OIP)

Slika 2. Scenariji Proizvodnje sa Dodatom Vrednošću (PDV) u Bruto Domaćem Proizvodu (BDP)

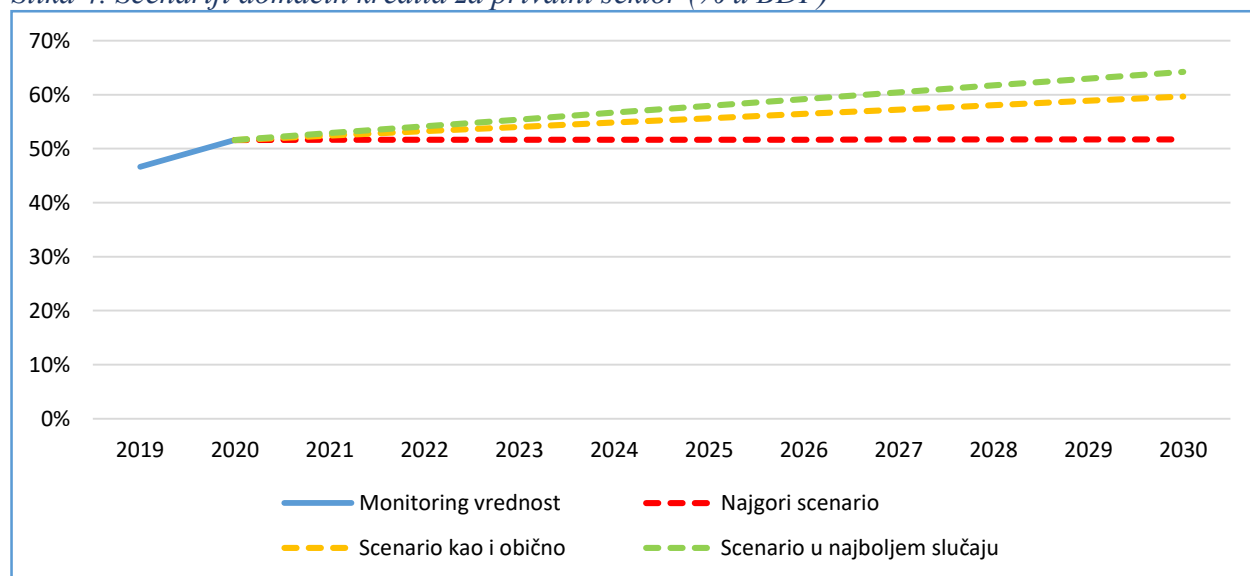
Izvor: WITS, ASK (obrađeno od strane osoblja OI/OIP)

Slika 3. Scenariji trgovinskog bilansa Kosova

Izvor: Agencija za Statistiku Kosova (obrađeno od strane osoblja OI/OIP)

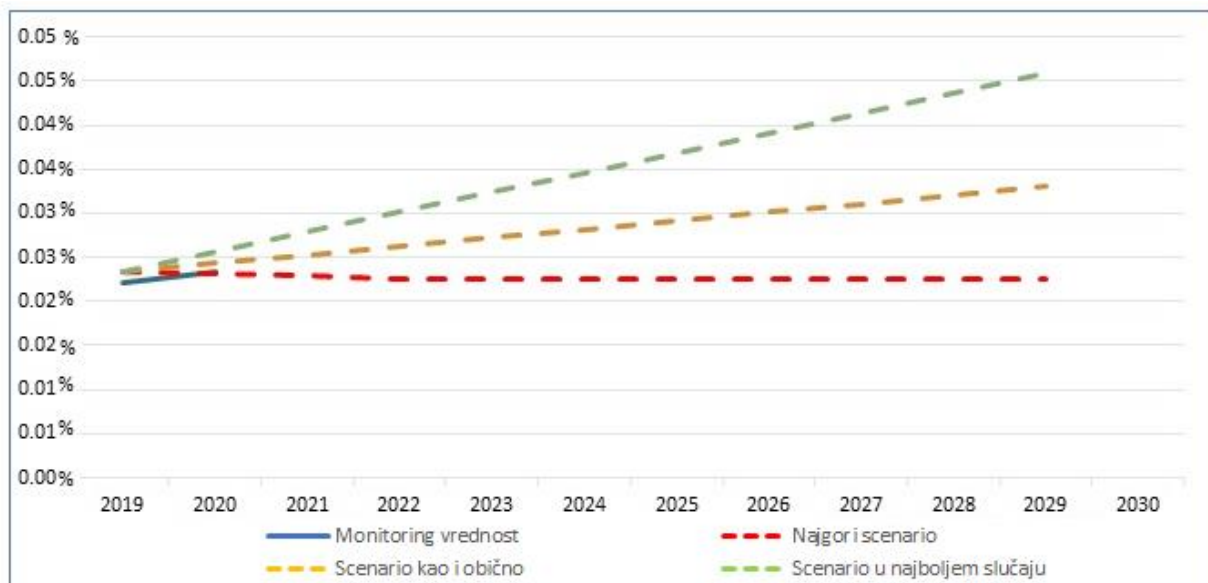
Slika 4. Scenariji domaćih kredita za privatni sektor (% u BDP)

Izvor: WDI (obrađeno od strane osoblja OI/OIP)

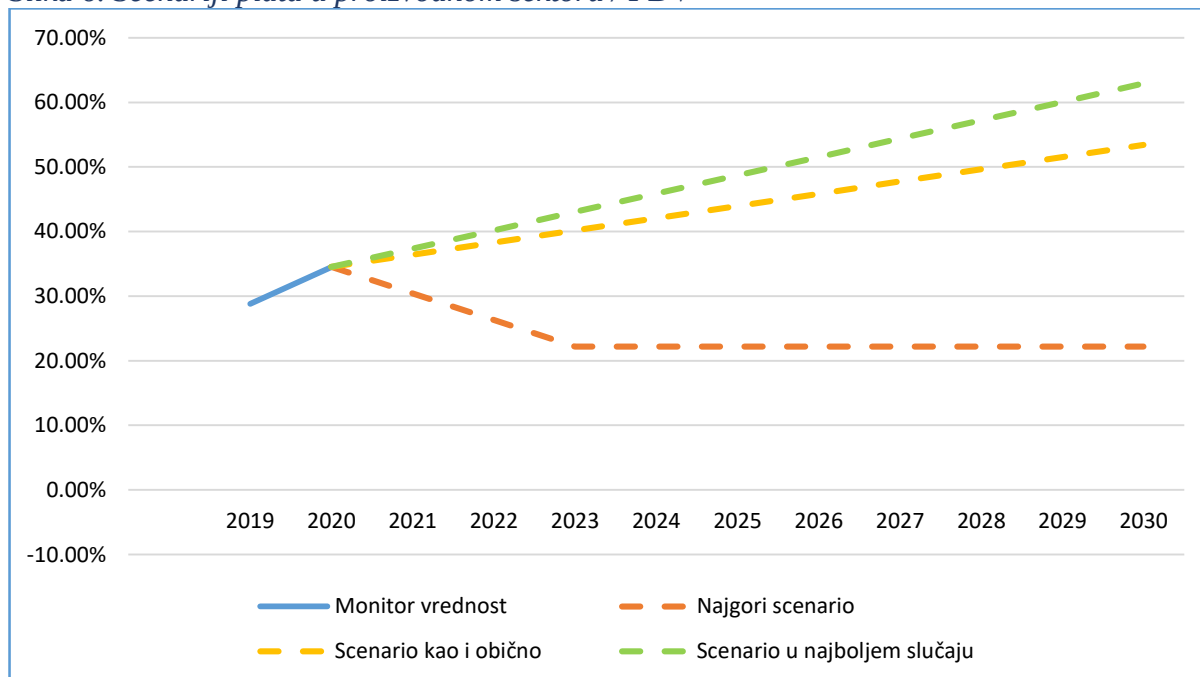
II. Socijalna Dimenzija

Slika 5. Scenariji zapošljavanja po glavi stanovnika

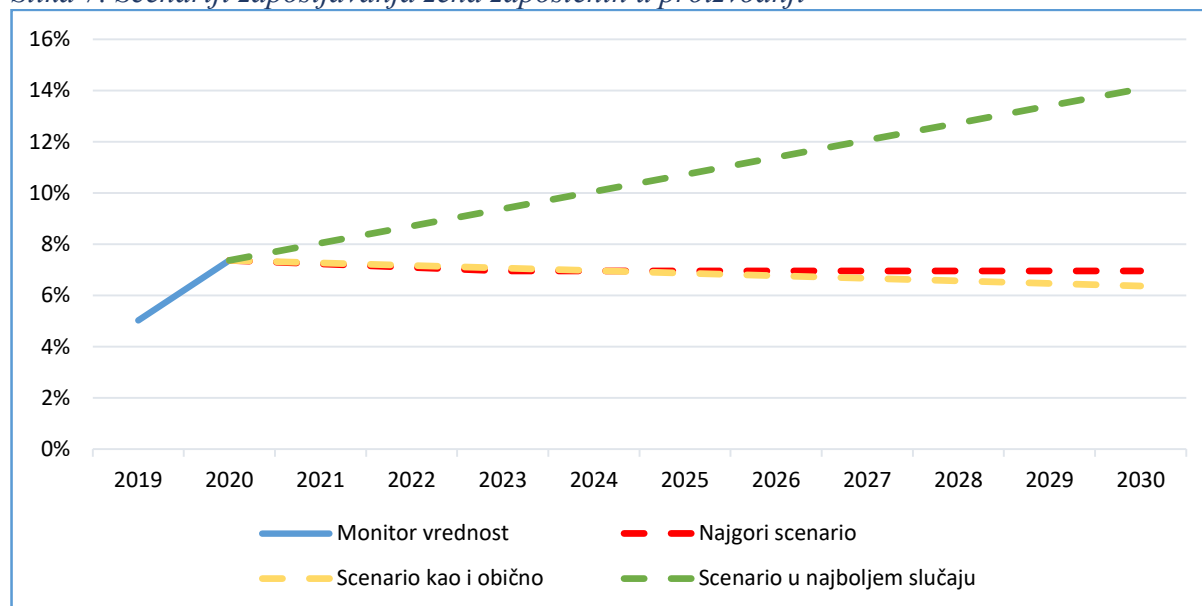
Izvor: WDI, UNIDO, ILO, ASK (obrađeno od strane osoblja OI/OIP)

Slika 6. Scenariji plata u proizvodnom sektoru / PDV

Izvor: WDI, UNIDO, ASK (obrađeno od strane osoblja OI/OIP)

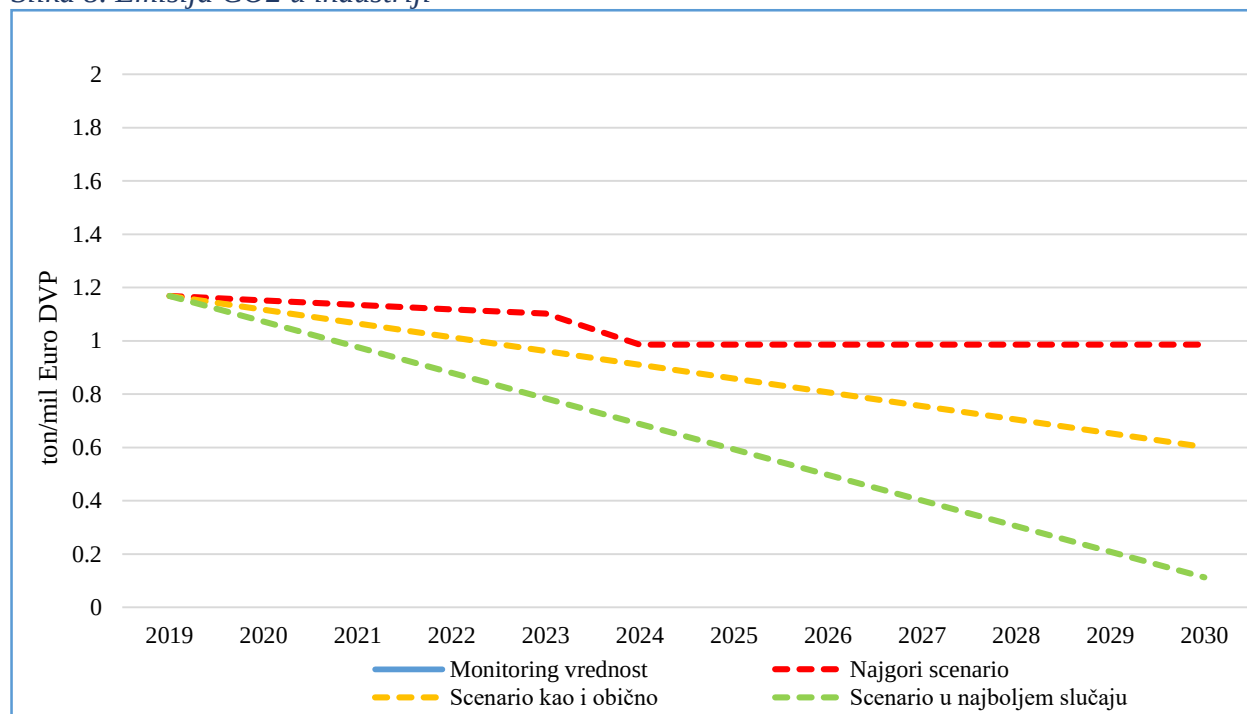
Slika 7. Scenariji zapošljavanja žena zaposlenih u proizvodnji

Izvor: WDI, UNIDO, ILO, ASK (obrađeno od strane osoblja OI/OIP)

III. Dimenzija Životne Sredine

Slika 8. Emisija CO₂ u industriji

Izvor: International Energy Agency IEA, (obrađeno od strane osoblja OI/OIP)

Aneks 4

Tablica1: Učinak pod-sektora, prema indikatorima

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
(10) Prerada hrane	Pod-sektor zreo. Povećanje (mereno godišnjom stopom povećanja, poznatom kao "CAGR") DVP-a od 2% što je niže od prosečne stope povećanja od 5% za proizvodni sektor, takođe poznat kao Sektor C. Prosečan DVP po glavi stanovnika za 2015-2020 je 172 Evra.	Pod sektor u smanjenju, sa minus -7% zaposlenosti (mereno prema CAGR), ali sa najvećim procentom zaposlenosti unutar Sektora C. Prosečna zaposlenost po glavi stanovnika tokom 2015-2020 povećana je za 0,55%. Prosečna zaposlenost po glavi stanovnika za 2015-2020 (u pod-sektoru hrane i pića u DVP-u. • AL: 0.53% • BH: 0.61% • CG: 0.71% • SM: 1.08% • SER: 1.36%	U okviru sektora postoji značajan negativan trgovinski bilans (65 miliona Evra).	Nedostaju podaci	Pod-sektor ima CAGR potrošnje energije za 2015 – 2020. koji je - 3.1%. KTOE (jedinica koja meri količinu energije oslobođene sagorevanjem jedne kilotone ekvivalenta nafte) je potrošena 2020. KTOE (jedinica koja meri količinu energije	Postoji pozitivna sinergija između povećanja DVP-a i energetske efikasnosti: potrošnja energije je smanjena u odnosu na paralelno povećanje dodate vrednosti u proizvodnji, što je pokazatelj pozitivne sinergije između povećanja i potrošnje energije. Iako ne postoji pozitivna sinergija pod-sektora između povećanja DVP-a i povećanja zaposlenosti, odnosno trgovinskog deficita, pod-sektor je ipak važan izvor zapošljavanja u Sektoru C, i može da posluži u budućnosti kao generator	Ne očekuje se da će se povećanje ovog pod-sektora isticati kao lokomotiva otvaranja velikih radnih mesta, uprkos činjenici da je pod-sektor trenutno značajan izvor zapošljavanja. Međutim, izraženi trgovinski deficit može da se reši putem određenih radnji koji imaju za cilj povećanje unutrašnje i spoljne konkurentnosti proizvoda ovog pod-sektora. Pod-sektor ima značajan potencijal supstitucije uvoza. Politike koje imaju za cilj poboljšanje konkurentnosti pod-sektora, uključujući povećanje veličine

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	Povećanje CAGR DVP-a u pod-sektoru hrane i pića, po zemljama ZB6: • AL: -0.6% • BH: -0.6% • CG: -0.6% • SM: -0.6% • SER: -0.6% • KS: 2.7% • ZB6: -0.1% • SLO: -0.6% • EST: -0.6% DVP prosek/stanovnika (izražen u Evrima po glavi stanovnika): • AL: 22.3 • BH: 118 • CG: 100.5 • SM: 133.78 • SER: 236 • KS: 257 • ZB6: 164.48	• KS: 0.63% • ZB6: 0.99% • SLO: 0.75% • EST: 1.11% Elastičnost zapošljavanja je - 3,92, koji pokazuje povećanje pod-sektora koji ne stvara zaposlenost.			oslobođene sagorevanjem jedne kilotone ekvivalenta nafte) potrošena je 2020. godine, u poređenju sa 110 KTOE u 2015.	konkurentnosti, sa ciljem većeg prodora na izvozna tržišta, a time i potencijalnog smanjenja trgovinskog deficita.	kompanija i ekonomije obima, i potencijalno poboljšanje integracije lanca snabdevanja, mogu da utiču na poboljšanje trgovinskog bilansa i potencijalno dovesti do intenzivnog povećanja.

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	• SLO: 279 • EST: 256						
(11) Proizvodnja pića	Pod-sektor sa potencijalom (sektor <i>niche</i> nije sazio). CAGR DVP-a (5%), koja je ista kao i prosek Sektora C (5%). Prosečan DVP/po glavi stanovnika za 2015-2020 je 85 Evra.	Pod-sektor u povećanja. CAGR zaposlenosti je na povećanju (8,4%), što je iznad proseka Sektora C (6%). Ovaj pod-sektor zapošljava u proseku 1.514 radnika, sa učešćem u prosečnoj zaposlenosti u Sektoru C (4%). Dakle, ovaj pod-sektor predstavlja potencijalno značajan izvor	Pod-sektor je <i>niche</i> (nezreo). Ovaj pod-sektor je stabilan iako ima negativan trgovinski bilans (152 hiljade Evra).	Nedostaje informacija.	Pod-sektor ima CAGR (godišnju stopu povećanja) potrošnje energije od - 3,1% za godine 2015–2020. 24.1 KTOE Ekvivalentne jedinice su potrošene 2020. godine, u poređenju sa	Pod-sektor ima pozitivnu sinergiju sa zapošljavanjem, gde je CAGR DVP 5%, dok je CAGR zaposlenosti 8,4%, što znači da je elastičnost zaposlenosti pozitivna (1,8%), što znači da je povećanje zaposlenosti pod-sektora zasniva na angažovanju radne snage i povećanju produktivnosti. U stvari, zaposlenost se povećala sa 926	Pod-sektor nije lokomotiva Sektora C, već je „dojenčad“ industrija koju treba podržati da bih se dalje produbio pozitivan trend povećanja proizvodnje i zaposlenosti, uključujući povećanje izvozne konkurentnosti, kao i dalje produbljivanje potrošnje. efikasnost energetike na nivou pod-sektora.

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	Povećanje (CAGR) DVP-a u hrani i pićima: • AL: -0.6% • BH: -0.6% • CG: -0.6% • SM: -0.6% • SER: -0.6% • KS: 2.7% • ZB6: -0.1% • SLO: -0.6% • EST: -0.6% Prosečan DVP/po glavi stanovnika (hrana i piće): • AL: 22.3 • BH: 118 • CG: 100.5 • SM: 133,78 • SER: 236 • KS: 257 • ZB6: 164.48 • SLO: 279 • EST: 256	zapošljavanja u budućnosti. Prosečna zaposlenost po stanovniku za period 2015-2020 je 0.08%. Prosečna zaposlenost po glavi stanovnika za period 2015-2020 (hrana i piće) • AL: 0.53% • BH: 0.61% • CG: 0.71% • SM: 1.08% • SER: 1.36% • KS: 0.63% • ZB6: 0.99% • SLO: 0.75% • EST: 1.11% Elastičnost zapošljavanja je pozitivna (1.8%).			29,2 KTOE u 2015. godini. Ovo govori o preženju energetske efikasnosti tokom perioda poređenja.	lica u 2018. na 2.374 u 2020.godini, što je više nego udvostručen. Takođe, postoji pozitivna sinergija između povećanja DVP-a i energetske efikasnosti, s obzirom da je potrošnja energije smanjena u uporednom periodu, iako postoji povećanje proizvodnje i radne snage.	

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
(13) Proizvodnja tekstila	Pod-sektor sa potencijalom (<i>niche-nezreo</i>). CAGR DVP-a je nizak (1,7%), koji je ispod proseka Sektora C, (5%). Prosečan DVP/po glavi stanovnika, izražen u Evrima, od 2015-2020 je 4,7. CAGR DVP-a za BB6: • AL: -0.6% • BH: -0.6% • CG: -0.6% • SM: -0.6% • SER: -0.6% • KS: 1.7% • ZB6: -0.5% • SLO: -0.6%	Pod-sektor u povećanju. CAGR zaposlenosti se povećava (5,3%), što je ispod proseka Sektora C (6%). Ovaj pod-sektor zapošljava u proseku 1.434 radnika uz učešće prosečne zaposlenosti u Sektoru C od 4,2%. Prosek zaposlenosti po glavi stanovnika za period 2015-2020, iznosi 0,08%. Prosek zaposlenosti po glavi stanovnika za period 2015 – 2020 u ZB6: • AL: 0.08% • BH: 0.16% • CG: 0.03% • SM: 0.4%	Ovaj pod-sektor ima negativan trgovinski bilans za (12 miliona Evra).		Pod-sektor ima CAGR (godišnja stopa povećanja) potrošnje energije u iznosu od 2,9% za godine 2015-2020. 15,1 KTOE jedinica je potrošeno u 2020. godini, u poređenju sa 12,7 KTOE u 2015. godini. Pod-sektorom, dakle, dolazi do smanjenja	U okviru sektora, postoji pozitivna sinergija između DVP (1,7%) i zapošljavanja (5,3%). Povećanje zaposlenosti u 2019. (2.065) bio je više nego duplo veći u odnosu na prethodnu godinu (998), iako je došlo do smanjenja u 2020. za (1.937), što može biti povezano sa efektom pandemijske situacije. Elastičnost zapošljavanja (3,15%) daje razumnu indikaciju da je povećanje pod-sektora vođen uticajem radne snage (povećanje koji je intenzivan u zapošljavanju ili	Pod-sektor je povezan sa povećanjem potrošnje energije po većoj stopi od povećanja DVP-a, koji govori o potrebi mera za unapređenje energetske efikasnosti. Pod-sektor će, dakle, povećati povećanje energetske efikasnosti, budući da je povećana za 1,7% DVP, nakon čega sledi povećanje potrošnje energije za period od 2,9%. Glavni cilj politika treba da bude fokusiran na povećanje pod-sektora kao izvora zapošljavanja, čime bih se doprinelo trećem cilju proširenja zaposlenosti.

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	• EST: -0.6% Prosečni DVP/po glavi stanovnika: • AL: 22.6 • BH: 22.73 • CG: 4.12 • SM: 10.01 • SER: 9.17 • KS: 4.67 • ZB6: 13.38 • SLO: 64.03 • EST: 58.39	• SER: 0.22% • KS: 0.11% • ZB6: 0.17% • SLO: 0.15% • EST: 0.31% Elastičnost zapošljavanja je pozitivna za (3,15%).			povećanja energetske efikasnosti, s obzirom da je povećanje od 1,7% DVP praćeno povećanjem potrošnje energije za period istog od 2,9%.	povećanje vođen zapošljavanjem).	
(14) Proizvodnja odeće	Pod-sektor zreo. CAGR DVP-a je visok (12%), što je iznad proseka Sektora C (5%).	Pod-sektor u smanjenju. CAGR zaposlenosti se smanjuje (od -0,8%), što je ispod proseka Sektora C (6%).	Pod-sektor je stabilan, ali ima negativan trgovinski bilans (19 miliona Evra).		Pod-sektor ima CAGR potrošnje energije od 2,9% za godine 2015–2020.	Iako postoji povećanje DVP-a, praćeno je smanjenjem zaposlenosti. Pod-sektor ne predstavlja značajan izvor zapošljavanja u	Pod sektorom postoji negativan CAGR zaposlenosti, uprkos DVP, iznad, ali treba voditi računa o praćenju novih podataka za 2021. i 2022. godinu, jer je

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	Prosečna DVP/ po glavi stanovnika, izražena u Evrima, za 2015-2020. je 1,9. CAGR DVP-a za ZB6: • AL: -0.6% • BH: -0.6% • CG: -0.6% • SM: -0.6% • SER: -0.6% • KS: 11.8% • ZB6: -0.5% • SLO: -0.6% • EST: -0.6% Prosečan DVP/po glavi stanovnika, izražen u Evrima za period je 2015 – 2020: • AL: 24.2	Ovaj pod-sektor zapošljava u proseku 1.253 radnika, uz učešće prosečne zaposlenosti u Sektoru-C od 3.6 % . Prosečna zaposlenost po glavi stanovnika za period 2015 - 2020. je 0,07%. Prosečna zaposlenost po glavi stanovnika za period 2015-2020 u BB6: • AL: 0.88% • BH: 0.35% • CG: 0.03% • SM: 1,71% • SER: 0.49% • KS: 0.07% • ZB6: 0.66% • SLO: 0.13% • EST: 0,41%			12.2 KTOE su potrošeni 2020. godine, u poređenju sa 10,3 KTOE u 2015. godini.	Sektoru C, a izvozna konkurentnost je ograničena, praćena izraženim negativnim trgovinskim bilansom. Dakle, trenutno nema pozitivne sinergije povećanja ni sa zapošljavanjem, ni sa trgovinskim deficitom, ni sa potrošnjom energije.	povećanje zaposlenosti u 2020. od (1.510) skoro udvostručen u odnosu na 2019. (768). Kapacitet pod-sektora treba posmatrati u okviru cilja zapošljavanja, posebno za ranjive grupe kao što su žene.

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	• BH: 19.2 • CG: 1.8 • SM: 85.6 • SER: 33 • KS: 1.9 • ZB6: 30.9 • SLO: 47.4 • EST: 61	Elastičnost zapošljavanja je negativna (0.07%).					

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
(15) Proizvodnja kože i proizvoda od kože	Pod-sektor u smanjenju. CAGR DVP-a (-0,4%), što je ispod proseka Sektora C (5%). Prosečan DVP/po glavi stanovnika, izražen u Evrima, u periodu 2015–2020 je 1.3. CAGR DVP-a za ZB6: • AL: -0.6% • BH: -0.6% • CG: -0.6% • SM: -0.6% • SER: -0.6% • KS: -0.4% • ZB6: -0.6% • SLO: -0.6% • EST: -0.6%	Pod-sektor u povećanju. CAGR zaposlenosti značajno se povećao (17%), što je iznad proseka Sektora C (6%). Međutim, ovaj pod-sektor zapošljava u proseku samo 554, sa učešćem u prosečnoj zaposlenosti Sektora C od 1.6%. Prosečna zaposlenost po glavi stanovnika za period 2015–2020 je 0.03%. Prosečna zaposlenost po glavi stanovnika za period 2015-2020 u ZB6: • Al: 0.81% • BH: 0.47%	Pod-sektor je u smanjenju. Pod-sektor je nestabilan i ima negativan trgovinski bilans (4 miliona Evra).		Pod-sektor ima CAGR potrošnje energije u vrednosti od 2,9% za godine 2015–2020. 22.3 KTOE su potrošeni 2020. godine, u poređenju sa 18,8 KTOE u 2015. godini.	Postoji pozitivna sinergija između povećanja DVP-a i povećanja zaposlenosti kao i potrošnje energije (gde dolazi do poboljšanja energetske efikasnosti). Međutim, težina pod-sektora u pogledu zaposlenosti je mala.	Uprkos smanjenja CAGR za period 2015–2020, postoji pozitivan uticaj na stvaranje radnih mesta. Međutim, treba biti oprezan jer se visok CAGR zaposlenosti pojavljuje kao takav s obzirom na nisku bazu zaposlenosti u 2015. od (247), dok je zaposlenost smanjena sa 855 u 2019. na 633 u 2020. godini. Zbog pandemije Covid-19. Pod-sektor treba se uzeti u obzir u kombinaciji sa pod-sektorima odeće i tekstila za potencijalno povećanje sinergije između njih u razvoju novih proizvoda, kao i u stvaranju radnih mesta za ugrožene grupe.

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	Prosečan DVP/po glavi stanovnika u BB6: • Al: 24.8 • BH: 23.7 • CG: 0.81 • SM: 9.2 • SER: 14.3 • KS: 1.3 • ZB6: 15.4 • SLO: 48.7 • EST: 14.6	• CG: 0.01% • SM: 0.22% • SER: 0.23% • KS: 0.03% • ZB6: 0.37% • SLO: 0.17% • EST: 0.07% Elastičnost zapošljavanja je negativna (43%).					
(16) Proizvodnja drveta, plute, itd., osim nameštaja	Pod-sektor sa potencijalom (<i>niche</i> -nezreo). CAGR DVP-a (2,8%), koji je	Pod-sektor sa potencijalom (<i>niche</i>). CAGR zaposlenosti je povećan (13,2%),	Pod-sektor sa potencijalnim ali nezrelim koji ima negativan trgovinski bilans od 5,8 miliona Evra.		Potrošnja – Nedostaju podaci	U pod-sektor postoji pozitivna sinergija između DVP (2,8%) i zaposlenosti (13,2%). Postoji značajna elastičnost zapošljavanja (4.7%).	Pod-sektor ukazuje na nedostatak izvozne konkurentnosti, sa negativnim trgovinskim bilansom (5,8 mil. Evra).

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	ispod proseka Sektora C (5%). Prosečan DVP po glavi stanovnika, izražen u Evrima, za 2015–2020 je 11.4 CAGR DVP-a u ZB6: • AL: -0.6% • BH: -0.6% • CG: -0.6% • SM: -0.6% • SER: -0.6% • KS: 2.8% • ZB6: -0.4% • SLO: -0.6% • EST: -0.6% Prosečan DVP/po glavi stanovnika u BB6: • AL: 3.3	što je iznad proseka Sektora C (6%). Ovaj pod-sektor zapošljava u proseku 2.246 radnika, sa učešćem u prosečnoj zaposlenosti u Sektoru C od 6.5%. Prosečna zaposlenost po stanovniku za period 2015-2020 je 0.13%. Prosečna zaposlenost po stanovniku za period 2015-2020 u drugim zemljama: • AL: 0.05% • BH: 0.42% • CG: 0.28% • SM: 0.14% • SER: 0.22% • KS: 0.13% • ZB6: 0.22% • SLO: 0.35% • EST: 1.3%					Podrška pod-sektoru treba posmatrati u kontekstu proizvodnje inputa ili intermedijarnih proizvoda za ostale pod-sektore, kao što su stolarija, građevinarstvo, metal itd.

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	• BH: 33.3 • CG: 18.1 • SM: 6.35 • SER: 18.2 • KS: 11.4 • ZB6: 16.5 • SLO: 108.5 • EST: 307.8	Elastičnost zapošljavanja je negativna (4.7%).					
(17) Proizvodnja papira i proizvoda od papira	Pod-sektor zreo. CAGR DVP-a je visoka (9,4%), što je iznad proseka Sektora C (5%). Prosečna DVP/za glavu stanovnika, izražena u Evrima, za	Pod-sektor sa potencijalom (<i>niche</i>-ne zreo). CAGR zaposlenosti je povećana (11,1%), što je iznad proseka Sektora C (6%). Ovaj pod-sektor zapošljava u proseku 534 radnika, sa	Ovaj pod-sektor ima negativan trgovinski bilans (8,5 miliona Evra).		Potrošnja – Nedostaju podaci	Pod-sektor stvara sinergiju između DVP-a (9,4%) i zaposlenosti (11,1%). Međutim, povećanje zaposlenosti je evidentno zbog niske osnovice u 2015. (368) u 2020 (693).	Ovo je pod-sektor sa potencijalom (niša), ali se ne posmatra kao pod-sektor koji može postati ozbiljan pokretač bilo kojeg od ciljeva industrijske politike. Sektor ima negativan trgovinski bilans (8,5 miliona Evra). Ovo može da ukaže na nedostatak

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	godine 2015-2020 je 3,7.	učešćem u prosečnoj zaposlenosti Sektora - C od 1.6%. Prosečna zaposlenost po glavu stanovnika za period 2015-2020 je 0.03%. Elastičnost zapošljavanja je negativna (1.18%).					konkurentnosti i na prirodu trgovinske politike.
(18) Štampanje i reprodukcija snimljenih medija	Pod-sektor zvezda u povećanju. CAGR DVP-a je visoka (5,6%), što je iznad proseka Sektora C (5%). Prosečan DVP/za glavu stanovnika, izražen u Evrima, za	Pod-sektor <i>niche</i>. CAGR zaposlenosti je povećan (7,8%), što je iznad proseka Sektora C (6%). Ovaj pod-sektor zapošljava u proseku 436 radnika, sa učešćem u prosečnoj zaposlenosti Sektora C od 1.3%. Prosečna zaposlenost po	Pod-sektor zvezda u povećanju. Pod-sektor je stabilan iako ima negativan trgovinski bilans od (211 hiljada Evra).		Potrošnja – Nedostaju podaci.	U okviru sektora postoji pozitivna sinergija između DVP-a (5,6%) i zapošljavanja.	Pod-sektor se ne smatra prioritetom.

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	godine 2015–2020 je 8.3.	stanovniku za period 2015-2020 je 0.02%. Elastičnost zapošljavanja je pozitivan (1.4%).					
(20) Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda	Pod-sektor <i>niche</i>. CAGR DVP-a iznosi 3,1%, što je ispod proseka Sektora C (5%). Prosečan DVP/po glavi stanovnika je 4.3 Evra. CAGR DVP-a za zemlje ZB6: • AL: -0.6% • BH: -0.6% • CG: -0.6% • SM: -0.6% • SER: -0.6% • KS: 3.1%	Pod-sektor zreo. CAGR zaposlenosti je povećan (22,6%), što je znatno iznad proseka Sektora C (6%). Ovaj pod-sektor zapošljava u proseku 390 radnika, sa učešćem u prosečnoj zaposlenosti Sektora C prej 1.1%. Prosečna zaposlenost po glavi stanovnika za period 2015– 2020 je 0.02%.	Pod-sektor ima značajan negativan trgovinski bilans (48,5 miliona Evra).		Pod-sektor ima CAGR potrošnje energije u vrednosti od 3,3% za godine 2015– 2020. 0.68. KTOE su potrošeni 2020. godine, u poređenju sa 0.56 KTOE u 2015. godini.	U pod-sektor postoji sinergija između DVP (3,1%) i zaposlenosti (22,6%). Prema visokoj elastičnosti zaposlenosti sa (7,4%), model povećanja pod-sektora zasniva se na radnoj snazi (povećanost vođen zapošljavanjem).	Pod-sektor ima dubok negativan trgovinski bilans. Ova ravnoteža naglašava nedostatak konkurentnosti pod-sektora u odnosu na uvoz. Međutim, pod-sektor kao takav ne smatra se intenzivnim zapošljavanjem.

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	• ZB6: -0.5% • SLO: -0.6% • EST: -0.6% Prosečan DVP/po glavi stanovnika za ZB6: • AL: 14.2 • BH: 25.8 • CG: 13.5 • SM: 40.8 • SER: 53 • KS: 4.3 • ZB6: 33.8 • SLO: 611.6 • EST: 101.7	Prosečna zaposlenost po glavi stanovnika za druge zemlje u tom periodu 2015-2020: • AL: 0.04% • BH: 0,13% • CG: 0.06% • SM: 1.12% • SER: 0.32% • KS: 0.02% • ZB6: 0.19% • SLO: 0.31% • EST: 0.2% Elastičnost zapošljavanja je pozitivan (7.4%).					
(21) Proizvodnja osnovnih farmaceutskih proizvoda	Pod-sektor sa potencijalom (<i>niche</i>). CAGR DVP-a je 3,9%, što je	Pod-sektor u povećanju. CAGR zaposlenosti je u povećanju	Sektor ima negativan trgovinski bilans (26 miliona Evra).		Nema podataka	U okviru sektora, postoji pozitivna sinergija između DVP-a (3,9%) i zapošljavanja za (36,8%).	Pod-sektor ima negativan trgovinski bilans (26 miliona Evra), što ukazuje na ozbiljna ograničenja u

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	ispod proseka Sektora C (5%). Prosečan DVP/po glavi stanovnika, izražen u Evrima, za godine 2015-2020. je 0.6.	(36,8%), što je znatno iznad proseka Sektora C (6%). Ovaj pod-sektor zapošljava u proseku 116 radnika, sa učešćem u prosečnoj zaposlenosti Sektora C (0.3%). Prosečna zaposlenost po glavi stanovnika za period 2015-2020 je 0.01%. Elastičnost zapošljavanja je pozitivan (9.53%).				Međutim, čini se da je povećanje zaposlenosti visok zbog niske početne baze. Elastičnost zaposlenosti je pokazatelj ograničene produktivnosti radnika u ovom pod-sektoru.	izvoznoj konkurentnosti. Takođe, pod-sektor zapošljava samo 0,3% prosečne zaposlenosti u Sektoru C, tako da mere intervencije treba da uzmu u obzir koji specifični cilj je cilj vlade. Takođe, visoka elastičnost zaposlenosti pokazuje da povećanje pod-sektora u značajnoj meri dolazi od uticaja radne snage, što može ukazivati da niska produktivnost radnika može biti razlog koji hrani spoljnu ne konkurentnost, koji se manifestuje u značajnom negativnom trgovinskom bilansu.

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
							Ovaj pod-sektor, globalno, zasnovan je na naprednoj tehnologiji i znanju koje nedostaje Kosovu. Stoga se preporučuje da se ovaj sektor u ovom periodu ne ophodi kao prioritet.
(22) Proizvodnja gume i plastike	Pod-sektor zvezda u povećanju. CAGR DVP-a 5,5%, koi je iznad proseka Sektora (5%). Prosečan DVP/po glavi stanovnika, izražen u Evrima, za godine 2015-2020 je 20.	Pod-sektor sa potencijalnim ili <i>niche</i>. CAGR zaposlenosti se smanjuje (5,8%), što je ispod proseka Sektora C (6%). Ovaj pod-sektor zapošljava u proseku 3.100 radnika, uz učešće prosečne zaposlenosti u Sektoru C (9%).	Pod-sektor je velika zvezda u povećanju. Ovaj pod-sektor je stabilan i ima pozitivan trgovinski bilans od (804 hiljade Evra).		Nema podataka.	U pod-sektor postoji pozitivna sinergija između DVP-a (5,5%), zaposlenosti (5,8%) i pozitivnog trgovinskog bilansa (804 hiljade Evra). Pod-sektor ima i elastičnost zapošljavanja od 1,06%, što govori o modelu povećanja pod-sektora zasnovanom na posvećenosti radne snage ali i produktivnosti, što može biti razlog zašto	Ovaj pod-sektor karakteriše značajna posvećenost radnoj snazi. Dakle, to je značajan pod-sektor za unapređenje trećeg cilja industrijske politike koji se odnosi na stvaranje zapošljavanja. Smatra se generalno zdravim pod-sektorom sa potencijalom povećanja i doprinosom i širenju pozitivnog trgovinskog bilansa.

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	CAGR DVP-a u ZB6: • AL: -0.6% • BH: -0.6% • CG: -0.6% • SM: -0.6% • SER: -0.6% • KS: 5.5% • ZB6: -0.2% • SLO: -0.6% • EST: -0.6% Prosečan DVP/po glavi stanovnika za BB6: • AL: 2.6 • BH: 20.6 • CG: 5 • SM: 19.5 • SER: 49.9 • KS: 20 • ZB6: 28.6 • SLO: 249.2 • EST: 80.6	Zaposlenost po glavi stanovnika za period 2015 – 2020 je 0.17%. Prosečna zaposlenost po glavi stanovnika za period 2015-2020: • AL: 0.05% • BH: 0.19% • CG: 0.03% • SM: 0.17% • SER: 0.43% • KS: 0.17% • ZB6: 0.26% • SLO: 0.73% • EST: 0.31% Elastičnost zapošljavanja je pozitivan (1.06%).				ovaj pod-sektor ima pozitivan trgovinski bilans. Vredi pomenuti da je učešće zaposlenosti pod-sektora u zapošljavanju celog Sektora C ograničeno na (9%). Međutim, treba pomenuti da je zaposlenost u ovom pod-sektoru u 2020. smanjena na (3.138) u poređenju sa prethodnom godinom (3.922), verovatno pod uticajem pandemije Covid-19.	Implikacije politike su da se ovaj pod-sektor može podržati u okviru četvrtog cilja koji se odnosi na stvaranje cirkularne ekonomije, uključujući tehnološku automatizaciju i digitalizaciju. Takođe, Evropsko tržište ima potražnju za sofisticiranijim proizvodima vezanim za ovaj sektor, što može poslužiti za dalje povećanje kapaciteta ponude ovog pod-sektora.

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
(23) Proizvodnja ostalih nemetalnih mineralnih proizvoda	Pod-sektor nezreo. CAGR DVP-a (1.7%), koji je ispod proseka Sektora C (5%). Prosečan DVP/po glavi stanovnika, izražen u Evrima, za godine 2015–2020 je 68.7. CAGR DVP-a za ZB6: • AL: -0.6% • BH: -0.6% • CG: -0.6% • SM: -0.6% • SER: -0.6% • KS: 1.7% • ZB6: -0.2% • SLO: -0.6% • EST: -0.6%	Pod-sektor je velika zvezda. CAGR zaposlenosti se povećava (5,8%), koji je ispod proseka Sektora C (6%). Ovaj pod-sektor zapošljava u proseku 3.361 radnika, uz učešće prosečne zaposlenosti u Sektoru C (9.8%). Prosečna zaposlenost po glavi stanovnika za period 2015–2020 je 0.19%. Prosečan po glavi stanovnika za period 2015-2020 za zemlje BB6: • AL: 0.02% • BH: 0.13%	Sektor ima negativan trgovinski bilans (16 miliona Evra).		Pod-sektor ima CAGR potrošnje energije u vrednosti od 2,9% za godine 2015–2020. 21.9. KTOE su potrošeni 2020. godine, u poređenju sa 18.4 KTOE u 2015. godini.	U pod-sektor postoji sinergija između DVP (1,7%) i zaposlenosti (20,5%). Prema visokoj elastičnosti zaposlenosti sa (12%), model povećanja pod-sektora zasniva se na radnoj snazi. To pokazuje da je ovaj pod-sektor, uprkos negativnom trgovinskom bilansu, značajan izvor zapošljavanja u zemlji. Uprkos efektu pandemije, zaposlenost u ovom pod-sektoru u 2020. godini bila je slična (4.970) u odnosu na 2019. za (5.052), sa smanjenjem.	U pod-sektoru postoji značajan negativan trgovinski bilans (16 miliona Evra). Međutim, on je pod sektorom sa značajnim uticajem u Sektoru C, posebno u zapošljavanju. Međutim...

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	Prosečan DVP/po glavi stanovnika za: • AL: 21 • BH: 31.1 • CG: 36.7 • SM: 52.4 • SER: 42.4 • KS: 68.7 • ZB6: 40.4 • SLO: 141.3 • EST: 107.9	• MZ: 0.12% • SM: 0.14% • SER: 0.19% • KS: 0.19% • ZB6: 0.14% • SLO: 0.33% • EST: 0.34% Elastičnost zapošljavanja je pozitivan (12%).				Inače, CAGR zaposlenosti ukazuje povećanje zaposlenosti u ovom pod-sektoru.	
(24) Osnovni metali	Pod-sektor u smanjenju. CAGR DVP-a (-1.7%), koji je ispod proseka Sektora C (5%). Prosečan DVP/po glavi stanovnika, (izražen u Evrima), za	Pod-sektor <i>niche</i> ili sa potencijalom. CAGR e zaposlenosti je pozitivna (2.9%), i koji je ispod proseka Sektora C (6%). Ovaj pod-sektor zapošljava u proseku 1.423 radnika, uz učešće prosečne	Ovaj pod-sektor je nestabilan i ima visok negativan trgovinski bilans (75 miliona Evra).		Pod-sektor ima CAGR potrošnje energije u vrednosti od - 3.1% za godine 2015– 2020. 99.8. KTOE su potrošeni 2020. godine, u	U pod-sektoru postoji pozitivna sinergija između DVP-a i otvaranja radnih mesta, s jedne strane, i povećanja energetske efikasnosti s druge strane.	U pod-sektor postoji visok negativni trgovinski bilans od 75 miliona Evra). Ovaj pod-sektor ima izazove s obzirom na činjenicu da DVP se smanjuje, a izražen trgovinski bilans ukazuje na ozbiljne probleme u konkurentnosti. Međutim, razlog za smanjenu potrošnju

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	godine 2015–2020 je 32.	zaposlenosti u Sektoru C (4.1%). Zaposlenost po glavi stanovnika za period 2015– 2020 je 0.08%. Elastičnost zapošljavanja je negativan (1.68%).			poređenju sa 120.7 KTOE u 2015. godini.		energije je vezan za činjenicu da se radi o velikom preduzeću u ovom pod-sektoru. U potencijalnom slučaju povećanja sa ostalim kompanijama, moglo bih doći do veće potrošnje energije, što dovodi u pitanje argument povećanja energetske efikasnosti. Postoji pod-sektor sa smanjenjem DVP-a, što može biti pokazatelj da treba voditi računa o podržavanju politika i da li ima potencijala da se stvore nova radna mesta. Takođe, postoje politički problemi aktiviranja pojedinih rudnika, kao i livnica.

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
							Uticaj ovog pod-sektora na životnu sredinu je potencijalno negativan, tako da se treba voditi računa o merama ublažavanja.
(25) Proizvodnja gotovih metalnih proizvoda osim mašina i opreme	Pod-sektor sa potencijalom ili <i>niche</i>. CAGR DVP-a (2.1%), koji je ispod proseka Sektora C (5%) Prosečan DVP/po glavi stanovnika, izražen u Evrima, za godine 2015–2020 je, 21.7. CAGR DVPA-a u ZB6 : • AL: -0.6% • BH: -0.6% • CG: -0.6%	Pod-sektor zvezda u povećanju. CAGR zaposlenosti je pozitivna (19.6%), i koji je ispod proseka Sektora C (6%). Ovaj pod-sektor zapošljava u proseku 2.382 radnika, uz učešće prosečne zaposlenosti u Sektoru C (6.9%). Zaposlenost po glavi stanovnika za period 2015– 2020 je 0.13%.	Pod-sektor ima negativan trgovinski bilans (20,8 miliona Evra).		Pod-sektor ima CAGR potrošnje energije u vrednosti od - 2.9% za godine 2015– 2020. 3.6. KTOE su potrošeni 2020. godine, u poređenju sa 4.3 KTOE u 2015. godini.	U pod-sektor postoji visoka pozitivna sinergija između DVP-a (2,1%) i zapošljavanja (19,6%). Učešće zaposlenosti pod-sektora u ukupnoj zaposlenosti Sektora C je značajno (skoro 7%). U međuvremenu, elastičnost zaposlenosti pokazuje da se model povećanja pod-sektora zasniva na aktiviranju radne snage.	Pozitivno povećanje DVP-a i zaposlenosti poklapa se sa negativnim trgovinskim bilansom (20,8 miliona Evra). Pod-sektor doprinosi povećanju građevinskog sektora. Treba videti kako podržati veze između pod-sektora 24 i 25, kao i sa sektorom građevinarstva.

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	• SM: -0.6% • SER: -0.6% • KS: 2.1% • ZB6: -0,5% • SLO: -0.6% • EST: -0.6% Prosečan DVP/po glavi stanovnika u ZB6: • AL: 12.6 • BH: 54.6 • MZ: 29.3 • MV: 28.5 • SER: 75.3 • KS: 21.7 • ZB6: 48.7 • SLO: 503.6 • EST: 235.6	Prosečan po glavi stanovnika za period 2015-2020: • AL: 0.18% • BH: 0.56% • CG: 0.15% • SM: 0.32% • SER: 0.66% • KS: 0.13% • ZB6: 0.48% • SLO: 1.51% • EST: 0.99% Elastičnost zapošljavanja je pozitivna (9.51%).				Takođe, postoji pozitivna sinergija između povećanja pod-sektora i pozitivnog povećanja energetske efikasnosti.	
(27 Proizvodnja	Pod-sektor zreo. CAGR DVP-a (10.8%), koji je	Pod-sektor na smanjenju.	Pod-sektor ima negativan trgovinski bilans		Pod-sektor ima CAGR potrošnje	Postoji pozitivna sinergija između povećanja pod-	Pozitivno povećanje pod-sektora prema DVP-a (10,8%) vezan

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
električne opreme	ispod proseka Sektora C (5%). Prosečan DVP/po glavi stanovnika, izražen u Evrima, za godine 2015–2020 je 5.	CAGR zaposlenosti je u smanjenju od (-19.8 %). Ovaj pod-sektor zapošljava u proseku 970 radnika, uz učešće prosečne zaposlenosti u Sektoru C (2.8%). Prosečan po glavi stanovnika za period 2015-2020 je 0.05%. Elastičnost zapošljavanja je pozitivna (1.83%).	(27 miliona Evra).		energije u vrednosti od -3,7% za godine 2015-2020. 0.48. KTOE su potrošeni 2020. godine, u poređenju sa 0.6 KTOE u 2015. godini.	sektora i pozitivnog povećanja energetske efikasnosti.	je za značajno smanjenje CAGR zaposlenosti (oko 20%), kao i negativnu elastičnost zaposlenosti od 1,83%, što pokazuje da je povećanje zaposlenosti pod-sektora ne stvara radna mesta. Takođe, uprkos povećanju, pod-sektor ima negativan trgovinski bilans. Generalno, međutim, Kosovo još uvek nema razvijen pod-sektor, s obzirom na nedostatak znanja i tehnologije.

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
(28) Mašine i oprema p.k.t.	Pod-sektor zreo. CAGR DVP-a (18.3%), koji je ispod proseka Sektora C (5%). Prosečan DVP/po glavi stanovnika, izražen u Evrima, za godine 2015–2020 je 6.3.	Pod-sektor u smanjenju. CAGR zaposlenosti je smanjen od (-13,6%). Ovaj pod-sektor zapošljava u proseku 78 radnika, uz učešće prosečne zaposlenosti u Sektoru C (0.2%). Prosečan po glavi stanovnika za period 2015-2020 je realno oko 0. Elastičnost zapošljavanja je negativan (0.74%).	Pod-sektor ima negativan trgovinski bilans (61 miliona Evra).		Pod-sektor ima CAGR potrošnje energije u vrednosti od -3,6% za godine 2015-2020. 0.33 KTOE su potrošeni 2020. godine, u poređenju sa 0.41 KTOE u 2015. godini.	Pod-sektor ima pozitivnu sinergiju između povećanja pod-sektora i povećanja energetske efikasnosti. Međutim, ovo je diskutabilno jer nije pod- sektorom u kome Kosovo ima bilo kakvu komparativnu prednost ili sistemsko znanje, a zaposlenost je skoro beznačajna.	Zaposlenost u pod-sektoru je veoma niska i smanjuje se, postoji i visok negativan trgovinski bilans. Trenutno je pod sektorom u kome Kosovo ima malo sistematskog znanja da bi bilo konkurentno, ali može biti pod-sektor kao deo dugoročne vizije za izgradnju budućnosti sa visokom tehnologijom i inovacijama.
(31) Proizvodnja nameštaja	Pod-sektor zreo. CAGR DVP-a (10 %), koji je	Pod-sektor u smanjenju.	Pod-sektor je velika zvezda.		Pod-sektor ima CAGR potrošnje energije u	U pod-sektor postoji pozitivna sinergija između DVP-a i trgovinskog bilansa	Uprkos pozitivnom DVP-u i pozitivnom trgovinskom bilansu, postoji negativna

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	ispod proseka Sektora C (5%). Prosečan DVP/po glavi stanovnika, izražen u Evrima, za godine 2015–2020 je 16.3. CAGR DVP-a u ZB6: • AL: -0.6% • BH: -0.6% • CG: -0.6% • SM: -0.6% • SER: -0.6% • KS: 5.8% • ZB6: -0.5% • SLO: -0.6% • EST: -0.6% Prosečan DVP/po glavi stanovnika u ZB6: • SHQ: 5.8	CAGR zaposlenosti u smanjenju (-0.4%). Ovaj pod-sektor zapošljava u proseku 4.163 radnika, uz učešće prosečne zaposlenosti u Sektoru C (12%). Prosečan po glavi stanovnika za period 2015–2020 je 0.23%. Prosečan po glavi stanovnika za period 2015-2020: • AL: 0.16% • BH: 0.35% • CG: 0.11% • SM: 0.32% • SER: 0.33% • KS: 0.23% • ZB6: 0.29% • SLO: 0.46% • EST: 0.74%	Ovaj pod-sektor značajno pozitivno doprinosi trgovinskom bilansu (30.1 miliona Evra).		vrednosti od -3,8% za godine 2015 – 2020. 25.2 KTOE su potrošeni 2020. godine, u poređenju sa 31.8 KTOE u 2015. godini.	(visok DVP-a od 10% i značajno pozitivan trgovinski bilans pre 30,1 miliona Evra). Učešće zaposlenosti ovog pod-sektora u zapošljavanju Sektora-C je značajno (12%), iako je stopa povećanja blago negativna. Takođe, postoji pozitivna sinergija između povećanja pod-sektora i povećanja energetske efikasnosti, gde je potrošnja energije smanjena dok je pod-sektor povećan.	korelacija između BDP-a i zaposlenosti (sa smanjenjem CAGR zaposlenosti od 0,4%). Ovo je značajan i pokretački pod-sektor za privredu zemlje i za sektor C uopšte. Iako je povećanje zaposlenosti stvar koju treba pratiti, pod-sektor treba dodatno podržati kako bih se produbila izvozna konkurentnost i povećala zaposlenost.

Pod-sektor	Dodatna Vrednost u Proizvodnji, DVP	Zaposlenje	Trgovinski deficit	Unutrašnja korist	Energetska efikasnost	Sinergije	Preporuke za kompromise
	• BH: 19.9 • CG: 10.9 • SM: 13.2 • SER: 32 • KS: 3.3 • ZB6: 19.6 • SLO: 147.3 • EST: 133.8	Elastičnost zapošljavanja je negativan (0.04%).					

Aneks 5

Prilog: Spisak indikatora za koje nedostaju podaci

Br.	Indikator	Opis	Odgovorna Institucija
1.	Kružna stopa upotrebe materijala	Indikator meri udeo materijala koji se reciklira i vraća u privredu – čime se štedi ekstrakcija primarnih sirovina – u ukupnoj upotrebi materijala. Kružna upotreba materijala, poznata i kao stopa cirkularnosti, definiše se kao odnos kružne upotrebe materijala prema ukupnoj upotrebi materijala.	Kosovska Agencija za Statistiku Proverite: Eurostat
2.	Tržišni udeo ekoloških proizvoda (%)	Indikator meri tržišni udeo proizvoda sa zvaničnom ekološkom oznakom.	Kosovska Agencija za Statistiku Proverite: Nemačka strategija održivog razvoja
3.	Procenat građana koji često kupuju ekološki prihvatljive proizvode	Indikator pokazuje procenat građana koji često kupuju ekološki prihvatljive proizvode na osnovu istraživanja javnog mnjenja.	Kosovska Agencija za Statistiku Proverite: Evrobarometar
4.	Domaće usluge koje se kupuju industrije	Indikator meri udeo prometa domaće uslužne industrije koji generiše proizvodnju.	Kosovska Agencija za Statistiku Napomena: Može se generisati kada se razviju tabele ulaznih izlaza.

Br.	Indikator	Opis	Odgovorna Institucija
1	Ulazno-izlazne tabele	Razvijanje tabele input-output da bi se razumeli struktura inputa koji se koriste u industriji, a koji se mogu zameniti domaćim resursima (neiskorišćeni resursi i resursi koji se izdvajaju i izvoze u niskoj vrednosti).	Kosovska Agencija za Statistiku Proverite: https://ec.europa.eu/eurostat/web/esa-supply-use-input-tables/overview
2	EU taksonomija za održive aktivnosti	Usvojiti taksonomiju EU, sistem klasifikacije za uspostavljanje održivih (zelenih) ekonomskih aktivnosti, kako biste pomogli kompanijama i investitorima da donesu odluke o održivom ulaganju tako što imaju zajedničko razumevanje šta je zeleno.	Kosovska Agencija za Statistiku Proverite: https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/tools-and-standards/eu-taxonomy-sustainable-activities_en

